

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

ABDULLAYEVA GÜNAY MİRNAS QIZI

REGIONLARIN SƏNAYE POTENSİALININ GÜCLƏNDİRİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405 Sənayenin təşkili və idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Müəssisənin iqtisadiyyatı

Elmi rəhbər:
R.P.Sultanova

Magistr proqramının rəhbəri: i.e.d.,prof.
i.e.n.,dos. A.S.Mehtiyev

Kafedra müdiri i.e.n.,dos. Ə.V. Hacıyev

BAKİ – 2016

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. REGIONLARIN SƏNAYE POTENSİALININ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	
1.1.Regionların sənaye potensialının mahiyyəti və məzmunu.....	6
1.2. Regional sənaye potensialının inkişafının öyrənilməsinin dünya təcrübəsi	12
II FƏSİL. REGIONLARIN SƏNAYE POTENSİALININ İNKİŞAFININ İQTİSADI QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	
2.1.Ölkə regionlarında sənaye potensialının mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi	32
2.2. Azərbaycanda regional siyasət və idarəetmə	54
III FƏSİL. AZƏRBAYCAN REGIONLARINDA SƏNAYE POTENSİALININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ	
3.1. Ölkə regionlarında sənaye potensialının texnoloji bazasının modernləşdirilməsi	67
3.2. Regionlarda sənaye potensialından səmərəli istifadə	79
NƏTİCƏ	VƏ
TƏKLİFLƏR	92İSTİFADƏ
EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	96
PEZİOME	99
SUMMARY	100

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Hazırkı dövrdə Azərbaycanın güclü iqtisadi potensialının yaranmasında regionlar çox əhəmiyyətli rol oynayır. Bu baxımdan regionların inkişafı, bölgələrdə hərtərəfli sənaye potensialının yaradılması və onun gücləndirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi diqqət mərkəzindədir. Bu gün respublikamızda sənayenin inkişafı üçün zəruri olan bütün şərtlər mövcuddur. Əlverişli biznes investisiya mühiti, institusional potensial, ixtisaslı kadr potensialı, xammal resurslarının mövcudluğu, yenilənmiş enerji və nəqliyyat infrastrukturunu, beynəlxalq bazarlara çıxış və geniş maliyyə imkanları bu şərtlərin əsasını təşkil edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, respublikanın regionları sənaye əhəmiyyətli təbii sərvətlərlə zəngindir. Bu sərvətlərin qismən mənimsənilməsi əsasında müxtəlif istehsal sahələri inkişaf etmişdir.

Azərbaycanın hələ sovetlər birliyi dövründən güclü sənaye-aqrar respublikası kimi formalaşması, vaxtilə ölkəmizdə güclü sənaye müəssisələrinin yaradılması və bu sahədə zəngin ənənənin əsasının qoyulması ilə bağlıdır. Ötən əsrin 70-80-ci illərində sənayenin inkişaf səviyyəsinə görə respublikanın bütün bölgələrinin proporsional inkişafı yönündə ardıcıl addımlar atılmış, istehsalla bilavasitə bağlı elmi-tədqiqat sahələrinin inkişafında kompleks tədbirlər görülmüşdür. Dövlət müstəqilliyimizin bərpasının ilk illərində baş verən proseslər iqtisadiyyatın bütün sahələri kimi, ölkəmizdə sənayenin də tənəzzülünə səbəb olmuş, vaxtilə yaradılmış potensial məhv olmuşdu. Sabitliyin bərqərar olunması, normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması, əlverişli biznes mühitinin yaradılması, iqtisadi islahatlar həm də Azərbaycana xarici kapitalın axınına sürətləndirdi. Bunun da nəticəsində sənayedəki tənəzzül tədricən aradan qalxmağa başladı.

Göründüyü kimi, Azərbaycan sənayesi yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Lakin bu mərhələ də öz növbəsində müasir çağırışlar və yeni təşəbbüslər nəzərə alınmaqla, sənayenin daha da modernləşdirilməsini və qeyri-

neft sənayesinin şaxələndirilməsini, mövcud təbii və iqtisadi resursların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsini, ənənəvi sənaye sahələri ilə yanaşı, yeni prioritet istehsal sahələrinin yaradılmasını, regionlarda sənaye potensialının gücləndirilməsini, sənayenin innovasiyalar əsasında inkişafını təmin edəcək imkanların formalaşdırılmasını zəruri edir. Azərbaycan Respublikası regionlarının mövcud potensialından daha səmərəli istifadə etməklə yerlərdə sənaye sahələrinin və kənd təsərrüfatının inkişafını sürətləndirmək, bu işdə sahibkarlara dəstək olmaq, əhalinin yaşayış səviyyəsini yaxşılaşdırmaqla yoxsulluq probleminin həllinə nail olmaq və ölkəni iqtisadi cəhətdən hərtərəfli inkişaf etdirmək bu gün də dövlətimizin qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycan Respublikasının regionlarıdır. Tədqiqatın predmeti isə regionların sənaye potensialının gücləndirilməsi məsələləri, bu istiqamətdə hökumətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət və həmin iqtisadi siyasətin reallaşdırılması ilə əlaqədar həyata keçirilən tədbirlərdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi sənaye istehsalının ölkə ərazi və regionları üzrə yerləşdirilməsinin kompleks və hərtərəfli təhlili əsasında onun təkmilləşdirilməsinə və regionlarda sənaye istehsalının səmərəliliyinin artırılmasına dair nəzəri və praktiki cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr verməkdən ibarətdir. Göstərilən məqsədə müvafiq olaraq tədqiqatın vəzifələri respublika sənayesinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, yerli təbii iqtisadi potensialdan istifadə səviyyəsinin dəyərləndirilməsi problemlərinin tədqiqi, dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və bunun əsasında ölkə sənayesinin sahə-ərazi strukturunun təkmilləşdirilməsi yollarının, istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsasını Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin əsərləri, problemlə bağlı mövcud ideya və nəzəriyyələr təşkil edir. Tədqiqatda informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, qanunlar, Dövlət Statistika

Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin statistik və hesabat məlumatları, elmi-praktik konfransların materialları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Regionun sənaye-istehsal potensialının mahiyyəti və məzmunu araşdırılmışdır;
- Respublikanın hər bir iqtisadi rayonunun sənaye potensialı araşdırılmış və ondan səmərəli istifadə yolları göstərilmişdir;
- Azərbaycanda regional inkişafın idarə olunması, regional siyasətin təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır;
- Regional inkişafın idarə olunması sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsi geniş təhlil olunmuşdur;
- Regionlarda sənaye istehsalının perspektiv inkişaf istiqamətləri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işi Azərbaycanda regional inkişaf sahəsində istifadə edilmək üçün nəzərdə tutulmuş yeni və səmərəli metodik materialları özündə əks etdirir. Dissertasiya işində aparılmış təhlil və verilmiş tövsiyələrdən müasir şəraitdə bu mövzu istiqamətində növbəti araşdırmaların aparılmasında istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, həmçinin istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işində 12 cədvəldən istifadə edilmişdir.

I FƏSİL. REGIONLARIN SƏNAYE POTENSİALININ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Regionların sənaye potensialının mahiyyəti və məzmunu

Hər bir ölkədə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi onun regionlarının iqtisadi potensialından tam və səmərəli istifadəsi əsasında mümkündür. Əvvəlcə potensial anlayışının mahiyyətinə nəzər yetirək.

“Potensial” (potentia latın sözündən əmələ gəlib, mənası – güc, imkan, qüdrət deməkdir) geniş mənada hər hansı məqsədə nail olmaq və cəmiyyətin, dövlətin, ayrıca şəxsin ona nail olmaq imkanlarını müəyyən etmək üçün istifadə olunan, səfərbər edilən vasitələr, ehtiyatlar, mənbələr kimi müəyyən edilir. “Potensial” termini hansı vasitələrdən, ehtiyatlardan, mənbələrdən və gücdən söhbət getməsindən asılı olaraq, elmin və insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə aid edilə bilər.

Akademik L.P.Kurakovun fikrincə, təsərrüfat sisteminin sənaye potensialı onun yaradıcı fəaliyyəti üçün sərəncamına verilmiş resursların məcmusudur.

60-cı illərin sonlarında potensial problemi Q.M.Dobrov tərəfindən tədqiq edilmişdir, o, potensialı aşağıdakı kimi müəyyən edir: “... sistemin müasir və gələcək inkişaf problemlərini həlletmə qabiliyyətini xarakterizə edən parametrlərin kompleksi kimi”.

İqtisadi lüğətdə potensial “konkret sahələrdə mövcud olan vasitələrin, imkanların məcmusu” kimi təfsir edilir.

Potensial termininin özünəməxsus təfsirini K.M.Misko vermişdir. Alim hesab edir ki, “potensial” anlayışına imkan, qabiliyyət kimi xassələr aiddir, çünki onlar tədqiq olunan obyektin şərtlər dəyişdikdə istifadə oluna biləcək müxtəlif gizli, reallaşdırılmamış ehtiyatlarını xarakterizə edir.

Öz növbəsində sənaye potensialı regionun mühüm təsnifat xarakteristikasıdır, regionun iqtisadi və siyasi statusunun müəyyən edilməsində onu nəzərə almaq olduqca vacibdir.

Fikrimizcə, sənaye-istehsal potensialı – yaradıcı fəaliyyət üçün təqdim olunmuş resursların məcmusudur. Bu resursların kəmiyyət və keyfiyyət parametrləri, eləcə də onların inteqrasiyası təsərrüfat sahəsinin istehsal qabiliyyətini müəyyən edir. Eyni vaxtda regionun sənaye potensialı regionun rəqabətədavamlılığının formalaşma bazasıdır. Sənaye-istehsal potensialı regionun tarixi formalaşma tendensiyalarının nəticəsidir, onun təkamülünü əks etdirir və onun mövcud vəziyyətini sənaye istehsalatının bir-biri ilə birbaşa və ya dolaylı əlaqəli olan spesifik ayrılmış sahələrinin məcmusu kimi müəyyən edir.

Sənaye-istehsal potensialının tədqiqi zərurəti sənaye istehsalının regional yerləşməsi probleminin aktuallığı ilə vurğulanır. Əsas məqsəd – sənaye kompleksinin və ümumilikdə dövlətin optimal istehsalat proporsiyalarının formalaşmasına səbəb olan regionlararası nisbətlərin müəyyən edilməsidir, bu da dövlət sənaye siyasətinin ifadəsidir.

Bundan irəli gələrək, regionun sənaye-istehsal potensialının xüsusiyyətləri formalaşır, onlar bir tərəfdən sənaye potensialının balanslaşdırılmış inkişafı üzrə dövlət siyasəti və proporsiyaları ilə, digər tərəfdən – regionun insan resurslarının, təbii, miqyaslı-coğrafi, geosiyasi, istehsalat və intellektual resurslarının istifadə zərurəti ilə müəyyən edilir.

Regionun sənaye-istehsal potensialı iki prinsipial mövqedən formalaşır və qiymətləndirilir:

- regionun daha yüksək dərəcəli təşkilatlanma nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilməsi, yəni konkret regionun iqtisadi potensialı regionlararası və ya dövlət səviyyəsində qiymətləndirilir, burada region ümumilikdə ölkənin sənaye kompleksini təşkil edən baza elementi kimi təqdim olunur;
- regionun potensialının qiymətləndirilməsi sənaye istehsalının regional subyekt potensialının inteqral qiymətləndirilməsi kimi təqdim olunur, məcmu şəkildə regionun potensialını təşkil edir.

Regionun sənaye-istehsal potensialının bu cür ikiplanlı qiymətləndirilməsi regionun digərləri arasında mövqeyinin, onun rəqabətədavamlılığının müəyyən edilməsi, eləcə də onun potensialının artım imkanı, struktur və iqtisadi məzmun nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilməsi üçün zəruridir.

Beləliklə, bu qənaətə gəlmək olar ki, regionun potensialının iki qiymətləndirmə dərəcəsi yaranır: birinci – regionun digər regionlara nisbətən konkret zaman anında vəziyyətini müəyyən edən və nisbi bal qiymətlərində ifadə olunan inteqral qiymətləndirmələrinə əsaslanaraq, onun regionlararası səviyyədə keyfiyyətli qiymətləndirilməsi; ikinci – regionun sənaye-istehsal potensialının imkanlarını, zəif və güclü tərəflərini xarakterizə edən əsas qiymətləndirmə parametrlərinin vəziyyətinin dinamikasını müəyyən edən kəmiyyət qiymətləndirməsi.

Sənaye-istehsal potensialının mahiyyətinə və onun qiymətləndirilməsinə yuxarıda göstərilən yanaşma onun strukturunun analizini zəruri edir.

Sənaye-istehsal potensialının strukturu dedikdə biz sənaye-istehsal potensialının elementlərinin məkanda yerləşməsi və bir-birinə tabeliyi başa düşürük. Beləliklə, sənaye-istehsal potensialının strukturunu regionun sənaye istehsalı, əmək resursları, intellektual resurslar, iqtisadi resurslar və təbii-məkan resursları kimi elementlər formalaşdırır.

Potensial və resurs anlayışları mahiyyətcə və məzmunca çox yaxındır. Fikrimizcə, regionun sahib olduğu heç də bütün resursları regionun potensialının tərkibində istifadə etmək mümkün deyil. Regionun resursları həm müsbət, həm də mənfi olan müxtəlif xassələrə malikdir. Onları sənaye potensialına o zaman əlavə etmək olar ki, onlardan istehsal məqsədilə istifadə olunsun və ya gələcəkdə bu məqsədlə istifadə olunma ehtimalı olsun.

Beləliklə, regionun bütün resurslarını üç qrupa ayırmaq olar:

a) birbaşa əlavə olunan – sənaye istehsalında istifadə olunan və sənaye-istehsal potensialının qiymətləndirilməsinə birbaşa daxil edilən;

b) dolayı əlavə olunan – cari dövrdə tələbatlı olmayan resurslar, lakin onları mövcud istehsalat proseslərində istifadə etmək olar. Onlar sənaye potensialının qiymətləndirməsinə aid edilir;

c) sənaye istehsalı prosesində tələbatlı olmayan və sənaye-istehsal potensialının hesablanmasında və ya qiymətləndirməsində istifadə olunmayan resurslar.

Sənaye potensialının parametrlərini dəqiq müəyyən edərək və onları regionun resurs potensialının parametrləri ilə müqayisə edərək, nəinki sənaye potensialına nəzərən onların vəziyyətini və onların istifadə olunma səviyyəsini, həm də ümumilikdə regionun iqtisadiyyatının inkişaf yolları və tendensiyalarını müəyyən etmək olar. Sənaye potensialının müəyyən edilmiş və qiymətləndirilmiş strukturları vasitəsilə ayrı-ayrı sahələrin analizi mümkündür.

İnkişafın əsas tendensiya və istiqamətlərinin müəyyən edilməsi regionun strateji istiqamətinin başlıca oriyentiridir, onu sənaye-istehsal potensialının dəqiq kəmiyyət və keyfiyyət qiymətləndirməsi olmadan müəyyən etmək qeyri-mümkündür. Bundan başqa, sənaye-istehsal potensialının qiymətləndirilməsi regionun ictimai-iqtisadi həyatının əlaqəli sferalarının inkişaf proqnozlarının formalaşdırılması üçün əsaslar verir. Sənaye potensialının vəziyyətinə nəzər yetirərək, regionun investisiya siyasətini olduqca selektiv formalaşdırmaq və həm dövlət, həm də kommertiya investisiya strukturlarının regionun sənaye-istehsal sektorunda həyata keçirdiyi investisiya strategiyasını müəyyən etmək olar.

Sənaye-istehsal potensialının qiymətləndirilməsi innovativ proqramları obyektiv qiymətləndirməyə və həyata keçirməyə, onları sənaye potensialının qiymətləndirmələrindən əldə edilmiş realistik əsasda formalaşdırmağa imkan yaradır. Sənaye-istehsal potensialı habelə kadrların hazırlanmasında, istehsal infrastrukturunun inkişafında kommertiya qarşılıqlı əlaqələrinin genişlənməsi, satınalmaların logistikası və s. daxil olmaqla da bu və ya digər istiqamətin zərurətini qiymətləndirir. Regionun sənaye potensialının qiymətləndirilməsinin vacibliyi və aktuallığı milli sənaye siyasətinin formalaşması üçün şübhəsizdir.

Beləliklə, sənaye potensialının gücləndirilməsi regionun inkişafının başlıca şərtlərindəndir. Regionun inkişafı dedikdə isə, ilk növbədə, əhalinin həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin artırılmasına səbəb olan, həyat fəaliyyətinin təmin olunmasını, iqtisadiyyatının strukturunu və regionun sosial-iqtisadi vəziyyətini əks etdirən göstəricilərin məcmusunun dəyişilməsi başa düşülür. Bu anlayış özündə iqtisadiyyatın artımı (MÜA – məhsulun ümumi artımı), MÜA-nın adambaşına düşən payı, sosial sahənin və infrastrukturun inkişafı, əhali gəlirinin artımı, insan kapitalının səviyyə və keyfiyyətinin artımı kimi göstəricilər sistemini özündə birləşdirir.

Regionun inkişafı – onun fəaliyyətinin səmərəliliyinə səbəb olan müsbət dəyişikliklərin cəmlənməsi prosesidir. Subyektin iqtisadi baxımdan dəyişilməsi – onun səmərəliliyinin, funksional faydalılığının və iqtisadi göstəricilərinin kəmiyyət və keyfiyyətə dəyişməsidir. Yəni, subyektin funksional faydalılığının, qoyulmuş məqsədlərə (həyat keyfiyyətinin, səmərəliliyin, insan kapitalının, rəqabətə davamlılığın, investisiya cazibədarlığının, gəlirliyin artırılması) nail olmaq üçün subyektin potensialının artırılması və ya azalması hesabına onun məqsədə uyğunluğunun genişlənməsi və ya daralması baş verə bilər.

Region iqtisadiyyatı öz inkişaf prosesi zamanı, ölkənin mərkəzi ilə və regionları, regionların arasında, həmçinin regionların daxilində məhsulun istehsalı, bölgüsü, mübadiləsi və istehlakı üzrə münasibətləri ifadə edir. Ölkə ərazisi üzrə iqtisadiyyatın səmərəli yerləşdirilməsinə dair ümumi nəzəriyyənin yaradılma problemi hələ ki həll olunmayıb. Səmərəli iqtisadi əlaqələrin qurulmasında yalnız yerləşdirmə amilin nəzərə alınmasına cəhdlər göstərilir. Bu isə, öz növbəsində, çoxamilli optimal məsələnin həllini tələb edir. Bu məsələdə məhdud olan bütün istehsal resursları, həmçinin ölkə ərazisi, onun təsərrüfat dövryyəsinə cəlb olunması, potensial təbii sərvətlər barədə məlumatlar yerləşdirmə amil kimi çıxış edirlər [34].

Ölkənin mövcud olan istehsal potensialının istifadəsinə dair səmərəli variantın seçimi prosesində müəssisələrin daha səmərəli yerləşdirilməsi məsələsi

həll olunur. Sahələrin səmərəli yerləşdirilməsinin əsaslandırılması bütövlükdə ölkənin və ayrı-ayrı regionların müəyyən növ məhsula olan tələbatlarının təhlili vasitəsilə aparılır. İstehsalatın yerləşdirilməsi firmanın öz iqtisadi funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün seçilən istehsal və satış obyektlərinin coğrafi yerləşdirilməsinə deyilir[34].

Qeyd etmək lazımdır ki, sənaye müəssisələrinin yerini seçərkən ona təsir göstərən müxtəlif amillər mütləq nəzərə alınmalıdır. Sənayenin ərazi üzrə yerləşdirilməsinə təbii amillər, əmək ehtiyatları, texniki amillər, istehsalın ictimai təşkil formaları, nəqliyyat amilləri və sosial qəbdən olan amillər təsir göstərir. Bütün bu amillər bir-birinə təsir göstərir, sənayenin yerləşməsinə onların təsir dərəcəsi ölkənin ayrı-ayrı iqtisadi rayonların məhsuldar qüvvələrinin inkişaf səviyyəsindən, sənayenin ayrı-ayrı sahələrinin iqtisadi xüsusiyyətlərindən aslıdır. Gələcək müəssisələrin tikilməsi və istifadə edilməsinin iqtisadi göstəriciləri həmin amillərin düzgün nəzərə alınmasından aslıdır. Sənayedə ictimai əmək məhsuldarlığının səviyyəsini və deməli, sənaye istehsalının ayrı-ayrı sahələrini yerləşdirərkən əldə edilən iqtisadi səmərəliliyi həmin amillər müəyyənləşdirir.

Sənaye istehsalını ərazi üzrə səmərəli yerləşdirmək üçün yuxarıda sadalanan amillərlə yanaşı sənayenin ayrı-ayrı sahələrinin yerləşmə xüsusiyyətləri də nəzərə alınmalıdır. Sənaye sahələrini yerləşdirərkən aşağıdakı xüsusiyyətlər nəzərə alınır:

- sənaye sahəsində istehsal edilən məhsulun iqtisadi təyinatı, kütləvilik dərəcəsini və ölkənin iqtisadi rayonları üzrə istehlakçı miqyaslarını, məhsulun daşınmaya davamlılığını;
- sahədə istehlak olunan ilkin xam materialların xarakteri, ölkənin ərazisi üzrə xammal ehtiyatları mənbələrinin yayılma dərəcəsi, sənaye xammalının ən mühüm növlərinin daşınmaya davamlılığı;
- sahənin texniki bazası, tətbiq edilən texnologiyanın xarakteri, istehsalın istilik və enerji tutumu, suya tələbat dərəcəsi, istehsal tullantılarının xarakteri və s;

- müəssisənin tipi, onların ölçüsü, strukturu, ixtisaslaşma xarakteri və kombinəlmə imkanı;
- həmin sahənin rayonun iqtisadi kompleksinin ixtisaslaşmasına və profilinə təsir dərəcəsi, sahənin müəssisələrinin iri yaşayış məntəqələrinin əmələ gəlməsinə təsiri;

Göstərilən bu xüsusiyyətlərin yerləşməyə təsiri sənayenin ayrı-ayrı sahələrində bir-birindən fərqli olur.

Beləliklə, qeyd olunan fikirləri ümumiləşdirsək, sənaye müəssisələrinin iqtisadi rayonlarda yerləşdirilməsi istehsalın və istehlakın artmasına, hasilat sənayesi ilə emal sənayesi arasında, habelə sənaye ilə kənd təsərrüfatı arasında nisbətlərə dair konkret hesablamalara əsaslanır. Bu və ya digər sənaye obyektini tikmək üçün iqtisadi rayon seçərkən həmin sənaye sahəsinin fəaliyyətdə olan müəssisələrinin mövcudluğu, iqtisadi rayonun ixtisaslaşması, onun müəssisələrinin kooperativləşməsi, əmək ehtiyatlarının mövcudluğu, tikilməkdə olan müəssisənin hazır məhsulunu istehlak ediləcəyi rayonlar və onun miqyasları nəzərə alınır. Sənaye müəssisələri texniki tərəqqi nəzərə alınmaqla, iqtisadi rayonların təbii ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə etmək, xammaldan və materiallardan kompleks istifadə etmək və nəticədə minimum əmək məsrəfi ilə məhsul istehsalı üçün istehsalın uyğunlaşdırılması nəzərə alınmaqla yerləşdirilməlidir.

1.2. Regional sənaye potensialının inkişafının öyrənilməsinin dünya təcrübəsi

Dünya təcrübəsi göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində regional iqtisadi sistemlər yalnız bazarın özünütənzimləməsi əsasında fəaliyyət göstərməklə inkişaf edə bilməz. Regionların inkişafına müdaxilə etməmək siyasəti qaçılmaz

olaraq sosial, iqtisadi, ekoloji problemlərin kəskinləşməsinə gətirib çıxarır və bu səbəbdən də regional inkişafın idarə edilməsi dünyanın əksər ölkələrində dövlətin ayrılmaz funksiyalarından biri hesab olunur.

Bazar iqtisadiyyatı ölkələrində dövlətin regionların inkişafına müdaxiləsinin iki əsas məqsədi var:

- «ədalətlik», iqtisadi fəaliyyətin elə yerləşdirilməsidir (ərazi təşkilidir) ki, arzu olunan rifah halına çatmaq üçün bütün regionların əhalisi bu və ya digər dərəcədə bərabər imkana malik olsunlar;
- «effektivlik», ümummillə rifah naminə hər regionun istehsal potensialının səmərəli istifadəsi.

Bir qayda olaraq iqtisadi artım dövründə birinci məqsədə üstünlük verilir, böhran dövründə isə ikinci məqsədə üstünlük verilir. Dövlət orqanlarının siyasətində bu iki məqsəddən hər hansı birinin üstünlük təşkil etməsi vacib deyil. Lakin, mərkəzi, regional və yerli hökumət tərəfindən həyata keçirilən regional siyasətdə müəyyən uyğunluq olmalıdır, əks halda ərazi bərabərsizliyi artar.

Ayrı-ayrı ölkələrdə regional siyasət sahəsində mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti arasında vəzifələrin bölgüsünün müxtəlif prinsipləri, makro və mikro alətlərin uyğunlaşdırılmasının spesifik sxemləri mövcuddur. Makroalətlərə monetar, fiskal və ticarət siyasəti, mikroalətlərə isə işçilərə (əmək) və sahibkarlara (kapitala) təsir vasitələri aiddir. Makrosiyasətin hansısa konkret alətinin seçilməsi həmin an regional idarəetmə subyektlərində həll ediləcək məsələlərdən və spesifik şəraitdən asılıdır. Məsələlərin və şəraitin müxtəlifliyinə baxmayaraq regionlarda problemlərin həlli vasitələrinin müəyyənləşdirilməsində ümumi qanunauyğunluqlar var. Mikrosiyasətin mümkün istiqamətləri təsir obyektinin seçilməsi yolu ilə formalaşdırılır. Lakin, unitar dövlətlərdə regional siyasət mərkəzi hökumət tərəfindən makro və mikro alətlərdən bərabər səviyyədə istifadə etməklə həyata keçirilir. Aktiv regional siyasət həyata keçirən inkişaf etmiş ölkələr üçün aşağıdakılar xarakterikdir:

- Zəif inkişaf etmiş problemləli regionların mənimsənilməsi (inkişaf etdirilməsi), böhranlı sənaye rayonlarının əvvəlki vəziyyətə gətirilməsi;

- Sənaye istehsalının həddən çox cəmləşdiyi rayonların və aqlomerasiyaların əks mərkəzləşdirilməsi;
- Mövcud sənaye mərkəzləri ilə bağlı olmayan yeni sənaye mərkəzlərinin və sənaye qovşaqlarının yaradılması.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə regional siyasətin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- Ölkənin bütün regionlarının vahid milli bazarda birləşdirilməsi, vahid milli bazarın formalaşdırılması;
- Regional bərabərsizliyin azaldılması, geridə qalmış rayonların iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi;
- Urbanizasiya prosesinin nizamlanması;
- Təbii-resurs və əmtəə potensialının daha tam mənimsənilməsi;
- Yeni sənaye obyektlərinin səmərəli yerləşdirilməsi.

Məşğulluğu və problemlə regionlara investisiyaların cəlb edilməsini stimullaşdırmaq üçün ayrı-ayrı ölkələrdə müxtəlif üsullardan istifadə olunur. Böhran dövründə işçi qüvvəsinin yerdəyişməsində çətinlik artır və problemlə regionlarda işçi artıqlığı yaranır. Bu işçilərin yeni iş yerləri ilə təmin olunması prosesinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi zəruridir. Dövlətin məşğulluq problemini həll etməsi yollarından biri yerlərdə işçilərin ixtisaslarını dəyişməyə, ərazi üzrə yerdəyişməsinə şərait yaratmasıdır. Bu məqsədlə dövlət iş yerlərini saxlamaq və yenilərinin yaradılması üçün sahibkarlara subsidiyalar və digər güzəştlər verir:

- Fəaliyyətdə olan firmaların maliyyə vəziyyətinin möhkəmləndirilməsi məqsədilə firmaların xərc strukturuna təsir etmək məqsədilə gəlir və əmək haqqına vergi güzəştləri tətbiq edilir;
- Texnologiyanın, istehsalın təşkilinin yaxşılaşdırılması üçün firmalara qrantlar verilir;
- Firmaların sonrakı fəaliyyətinin alternativ planının hazırlanmasına kömək edilir (bu üsul Yaponiyada geniş tətbiq edilir);

- Müəssisənin tam fiziki yenidən qurulmasına kömək edilir (bu üsul ABŞ, Yaponiya və qərbi Avropa ölkələrində geniş tətbiq edilir).

Bu cür tənzimləmə inzibati nəzarət, vergilər, infrastrukturla təminat, qrantlar, subsidiyalar, güzəştlər vasitəsilə həyata keçirilir. İnzibati nəzarət investorları dövlət üçün lazım olan regionlara, şəhərlərə yönəltmək və müəssisələri əhalinin həddən çox məskunlaşdığı regionlarda yerləşdirilməsinin qarşısının alınmasından ibarətdir. Vergi güzəştləri regional xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla tətbiq edilir. Bu regionlarda məşğulluq və iqtisadi inkişaf problemlərini dövlət köməyi olmadan həll etmək mümkün deyil. İnkişaf etmiş dövlətlərdə sənayenin bir neçə rayonda həddən çox mərkəzləşməsinin qarşısını almaq, digər regionlarda inkişafına kömək etmək üçün subsidiyalaşdırma, dotasiya, güzəştli kreditlərin verilməsi, vergi güzəştləri geniş tətbiq edilir.

Regional inkişafın sürətləndirilməsinə istiqamətləndirilən vəsaitlər həm daxili, həm də xarici mənbə hesabına formalaşdırıla bilər. Daxili mənbələr hesabına inkişafın stimullaşdırılması üsulları, əsasən, problemlə regionların daxili potensialının aktivləşdirilməsi ilə bağlıdır. Daxili mənbələr hesabına inkişaf region üçün yeni olan malların istehsalı sayəsində xarici bazarlarda rəabət mövqeyinin qorunub saxlanılmasının gücləndirilməsini nəzərdə tutur. Regionların daxili mənbələr hesabına inkişafına təsir üsullarının seçilməsindən qabaq resurs və istehsal potensialı, sahibkarlıq və həyat şəraiti təhlil edilir.

Regional siyasətin daha uğurlu həlli məqsədi ilə regional siyasətin birbaşa dövlət tənzimləməsi daha çox tətbiq edilir. Məsələn, regional siyasət vasitəsi kimi birbaşa dövlət tənzimləməsi Avropa ölkələrində ağır vəziyyətdə olan regionların problemlərinin həll edilməsində fəal istifadə olunur. Xarici investisiyaların çatışmaması Avropa ölkələrini daxili potensialın stimullaşdırılması yollarını axtarmağa məcbur edirdi. Belə yol kimi aşağıdakı iki məsələni həll edəcək dövlət investisiya kompaniyalarının yaradılması seçildi:

- Problemlə regionlarda yeni investorların cəlb edilməsi, onlara fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi, yeni özəl firmaların yaradılması və rekonstruksiyasına kömək etmək;

- Regionların iqtisadi inkişafına təkən verəcək dövlət layihələrinin reallaşdırılması vasitəsilə dövlət sektorunun regional inkişafa stimullaşdırıcı təsirinin gücləndirilməsi. Burada əsas diqqət yeni məhsulların istehsalına və yeni texnologiyaların tətbiqinə, istehsalın yeniləşdirilməsi və artımına, yerli və xarici kapitallı müəssisələrin təşkilinə, yeni məhsulların və texnologiyaların yaradılması üçün aparılan tədqiqat işlərinə köməyə yönəldilir.

ABŞ-da ölkənin cənub-şərqində (Tennesi çayı vadisi) yeddi ştatın ərazisini əhatə edən «problemlı regionun» iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək üçün xüsusi dövlət korporasiyası-Tennesi vadisi İdarəsi yaradılmışdır. Belçikada inkişaf bankının funksiyalarını yerinə yetirən regional investisiya kompaniyaları var: özəl firmaların yaradılması, rekonstruksiyası və genişləndirilməsini stimullaşdırır, yeni dövlət kompaniyalarına kömək edir, dövlətin və regionların sənaye siyasətini həyata keçirir. Bundan başqa bir sıra ölkələrdə regional inkişaf kompaniyaları mövcuddur. Bu kompaniyaların funksiyaları – regional informasiya banklarının idarəsi, pis vəziyyətə düşmüş firmaların idarədilməsində iştirak etmək və sektor maraqlarının müdafiəsi və s. kimi seçilir. İsveçdə geridə qalmış regionların inkişafına kömək etmək məqsədilə dövlət regional kompaniyaları yaradılır. Bu kompaniyalar maliyyə yardımı edir, yeni məhsulların istehsalında iştirak edir, kiçik və orta müəssisələrə kömək edirlər. Niderlandda beş dövlət regional inkişaf kompaniyası yaradılıb. Onların başlıca məqsədi – işsizlik probleminin həllinə və regionların iqtisadi strukturunun təkmilləşdirilmə kömək etməkdir. Belə kompaniyalar əyalətlərin potensialının inkişafını, regionl və milli sənaye arasında əlaqələrin gücləndirilməsini stimullaşdırır, mövcud firmalara, əsasən kiçik və orta firmalara kömək edirlər. İqtisadi böhran dövründə kiçik firmalar daha çevikdir. Çevikliyinə və struktur uyğunlaşma qabiliyyətinə bir sıra dövlətlər milli və regional səviyyədə kiçik firmalara kömək edirlər. Bu kömək borcların verilməsindən, güzəştli maliyyələşdirmədən, idarəetmədə və sahibkarlığın tədrisinin təşkilində köməkdən, kiçik firmalara investisiyaların stimullaşdırılmasından, texnologiya ilə təmin etməkdən və vergi güzəştlərinin tətbiqindən ibarətdir. Kiçik firmalar üçün uzunmüddətli kreditlərin verilməsi,

vergi güzəştləri, borcların sığorta edilməsi, yeni avadanlığın alınması və köhnə avadanlığın modernləşdirilməsinin maliyyələşdirilməsi və s. üçün proqramlar hazırlanır. Kapitalı itirmək riski böyük olduğundan ənənəvi özəl sektor kiçik biznesə maliyyə yardımı etməkdən qorxur. Regional siyasət çərçivəsində kiçik firmaların stimullaşdırılması o halda həyata keçirilir ki, bu regionda yeni iş yerlərinin yaradılmasına və iqtisadi artıma səbəb olur. Kömək növləri firmaların xüsusiyyətindən və həyat dövründən asılıdır.

Regional siyasətin reallaşdırılması vasitələrindən biri də məqsədli proqram – proqnozlaşdırma üsuludur. Regional proqramlar məqsədli kompleks proqramların bir növüdür və problemlərin həll edilməsi üçün resursların cəmləşdirilməsi üsulu kimi elmi-texniki, sosial və iqtisadi inkişafın regional strategiyasının idarəetmə və tənzim aləti kimi çıxış edir.

Regional proqramların ilk bitkin və praktiki sistemi Qərbi Avropada hazırlanmışdır. Bu sahədə böyük irəliləyişə 1966-1970-ci illərdə fransız milli planının həyata keçirilməsinə hazırlıq dövründə nail olunmuşdur. Qərbdə proqnozlarda nəzərdə tutulan tədbirləri həyata keçirməyə imkan verən ən işqabiliyyətli regional planlaşdırma sistemi yaradılmışdır. 60-cı illərdə Fransanın vacib nailiyyətlərindən biri ölkənin yeni inzibati bölgüsünün keçirilməsi idi. Fransa ənənəvi olaraq departamentlərə bölünürdü və bu bölgü daxilində ictimai həyatın nizamlanması həyata keçirilirdi. 60-cı illərdə aydınlaşdırıldı ki, bu qədər kiçik təşkil etmə regional xarakterli tədbirləri həyat keçirməyə imkan vermir. Buna görə də Fransa 22 rayona böündü. Bu rayonların sərhədləri milli iqtisadi siyasətin müasir regional məqsədlərinə uyğun idi. Bütün əvvəlki rayonlar yeni regionların tərkibinə keçdi. Paris, Mərkəzi, Lanqedok və s. regionlar mövcuddur. Regionların seçkili orqanları – Şuraları yaradılmışdır. Regionlarda mərkəzi orqan plan layihələrini işləyib hazırlayır və planlaşdırma üzrə Baş Komisarlıqla bağlı olan regional inkişaf Komitəsinə göndərir. 60-cı illərdə Baş Komisarlıqda 2000-ci ilə qədər proqnoz işlənilib hazırlandı. Hal-hazırda 2025-ci ilə qədər dövr üçün proqnozlar hazırlanmışdır.

Fransa uzunmüddətli proqnozları nəzərə almaqla qısa dövr ərzində konkret məsələlərin həllində böyük təcrübəyə malikdir. Marsel rayonunda şəhəri Qərbi Avropada ən böyük limana çevirmək məqsədilə yeni liman kompleksinin yaradılmasına qərar verilmişdir. Bu qərar ənənəvi olaraq kənd təsərrüfatı rayonu olan cənub-şərq rayonunun inkişafına təkan verdi. Liman ölkənin iqtisadiyyatını gətirilmə xammal əsasında inkişaf etdirməyə imkan verdi. Marsel şəhəri isə «ümumi bazar» ölkələrinin cənub qapısına çevrildi. Kompleks Fransanın cənubu üçün yeni olan sahələri – neftkimya, maşınqayırma, konservləşdirmə və s. sahələri özündə birləşdirir. 160 mindən çox yeni iş yeri yaradılmışdır. 1985-ci ilə qədər 300 min yeni iş yeri yaradılmışdır. Bütün bunları uzunmüddətli proqnozlara əsasən həyata keçirmək mümkün olmuşdur. Ümumiyyətlə, hər regionda konkret proqramlar nəzərdə tutulurdu və həyata keçirilirdi. Fransanın uğurları ölkənin ənənəvi inzibati bölgüsünün dəyişdirilməsi, mərkəzləşdirilmiş hakimiyyətin gücləndirilməsi ilə izah olunur, lakin, mərkəzləşdirilmiş hakimiyyətin gücləndirilməsi çoxları tərəfindən tənqid edilirdi.

Böyük Britaniyada böhran vəziyyətində olan rayonlar üçün regional tədqiqatlar hələ 20-ci illərdə hazırlanırdı. Birinci ciddi cəhd isə ikinci dünya müharibəsi ərəfəsində, 1939-cu ildə edilmişdi. Parlamentin nəzdində Barlou komissiyası yaradılmışdı. Müharibə Böyük Britaniyaya regional proqramları reallaşdırmağa mane oldu. Müharibədən sonra bu proqramların əsasında «Sənayenin yerləşdirilməsi haqqında» xüsusi qanun qəbul edildi. 1963-cü ildə ticarət, sənaye və regional inkişaf Nazirliyi Mərkəzi Şotlandiya, Cənub-Şərq rayonu və Uels üçün uzunmüddətli inkişaf proqramları işləyib hazırladı. Proqram və proqnoz məsləhət xarakteri daşıyırdı və yeni sahələrin yaradılması imkanının qiymətləndirilməsini özündə əks etdirirdi. Əsas diqqət işçi qüvvəsinin təhlilinə, onun ixtisası, məşğulluğun strukturu, infrastrukturun inkişafına ayrılırdı. Bu plan mühüm uğur gətirmədi. Buna görə də bu plandan sonra 60-cı illərin ikinci yarısında regionların yeni bölgüsü keçirildi – yerli planlaşdırma şurası olan 11 iqtisadi rayon yaradıldı. 60-cı illərin sonunda İqtisadiyyat Nazirliyi regional orqanlarla birlikdə regional proqramlar işləyib hazırladı. Proqramın təhlil

hissəsində regional bərabərsizliklər qeyd olunmuş və inkişaf üçün iri dövlət qoyuluşlarının zəruriliyi qeyd edilmişdir. Fransa ilə müqyisədə Böyük Britaniya az uğur əldə etdi. Səbəblərdən biri dövlət orqanlarının işində paralelliğin və mərkəzləşdirmə sisteminin həddindən artıqlığıdır. Buna görə də 80-cı illərdə konservatorların hakimiyyətə gəlməsi ilə regional siyasət dəyişdi. Dövlət idrətməsinin, regional idarətmənin dəyişdirilməsi haqqında proqram qəbul edildi. Hakimiyyətin dəyişməsinə baxmayaraq bu proqram bu gün də həyata keçirilir.

Almaniya Federativ Respublikasında vahid regional siyasətin həyata keçirilməsi federativ dövlətlərə xas olan spesifik çətinliklərlə müşayət olunurdu. Almaniyada federativ respublikalar təsərrüfat məsələlərinin həllində kifayət qədər sərbəstliyə malikdirlər. İstehsal qüvvələrinin yerləşdirilməsinin planlaşdırılması və proqramlaşdırılması federal iqtisadiyyat nazirliyinin nəzarəti altında federativ respublikaların hökumətləri ilə qarşılıqlı əlaqədə həyata keçirilirdi. Bu siyasətin reallaşdırılması, respubliklar daxilində təxsisatların bölüşdürülməsi respublikaların özləri tərəfindən edilirdi (mərkəz fəaliyyətin ümumi çərçivəsini müəyyənləşdirirdi). Buna görə də inkişafın milli məqsədlərindən kənarlaşmalar müşahidə olunurdu, regional bərabərsizliklər ləng templərlə ləğv edilirdi. Əsas işlər aparılan rayonlar üç qrupa ayrılmışdı:

- Sərhəd rayonları;
- İxtisaslaşdırılmış sahə strukturunun formalaşdırıldığı rayonlar (Rur və Saar rayonları);
- İnkişaf raonları (kiçik kəndli təsərrüfatlarının üstünlük təşkil etdiyi kənd təsərrüfatı rayonları, əsasən, ölkənin şimal rayonları).

90-cı illərdə xüsusi qrup rayonlar meydana gəldi – Şərqi Almaniya torpaqları. Bu ərazilər üçün xüsusi inkişaf proqramları yaradıldı.

60-cı illərin ikinci yarısından Almaniyanın sənayesi sürətlə inkişaf etməyə başladı. Əvvəlki əmək resurslarının yenidən bölüşdürülməsi yox, yeni əmək resurslarının cəlb olunması tələb olunurdu. Almaniyaya Türkiyə və keçmiş Yuqoslaviyadan mühacir axını gücləndi. Əhalinin bu kateqoriyasının

yerləşdirilməsi və təmin edilməsi üçün xüsusi proqramlar hazırlandı. 60-80-ci illərdə infrastrukturun genişləndirilməsi üçün milli və regional proqramlar hazırlandı, dövlət büdcəsindən iri məbləğdə vəsait (600 mlrd marka) ayrılmışdı. Uzunmüddətli proqnozlaşdırmanın inkişafı bir sıra tendensiyaları üzə çıxardı – sənayenin mərkəzləşdirilməsinin sonrakı inkişafı, iri şəhərlərin inkişafı, kənd təsərrüfatı rayonlarının geri qalması, miqrasiyanın güclənməsi və s. Buna görə də federal və yerli büdcələr hesabına yeni idarəetmə strukturları yaradıldı.

Son dövrlərdə Avropada «regional ideyalar» xüsusilə aktivləşdirilib. 4 dekabr 1996-cı ildə müxtəlif territorial, müxtəlif siyasi-administrativ quruluşlu, 400 milyondan çox vətəndaşın maraqlarını təmsil edən 300-dən çox avropa regionları Avropada regionalizm haqqında Deklarasiyanı qəbul etdilər. Deklarasiyanın qəbul edilməsinin əsas səbəbi əsas səbəbi regionlaşmanın və integrasiya prosesinin vacibliyini nəzərə alaraq öz ölkələrini institut çərçivəsində sonrakı regionlaşmaya cəhddir. Deklarasiyanın qəbul edilməsinin təşəbbüskarı öz fəaliyyət proqramında, təkcə, Avropa Birliyində deyil, onun hüdudlarından kənar da regionalizmin qəbul edilməsinə çalışan Avropa regionları Assambleyasıdır. Son illərdə Avropada regional tədqiqatlara elmi yanaşmaların dərinliyi və müxtəlifliyinə regional elmlər Assosiasiyasının XXXVI Avropa konqresinin bölmələrinin adları misaldır. «Federalizm, subsidiyalaşdırma və regionlar», «Regional təhlilin metodologiyası», «Regional əmək bazarları», «Yeni Avropa gerçəkliyi şəraitində regional inkişafın planlaşdırılması və regional siyasət», «Struktur dəyişiklikləri və regionların iqtisadi yaxınlaşması», «Ətraf mühitin mühafizəsi siyasətinin regional aspekti» və s.

Yaponiyada sənayenin bir neçə rayonda həddən çox mərkəzləşməsinin qarşısını almaq üçün regional proqramlar milli planlara daxil edildi. Yaponiyada milli və regional siyasət iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir. 60-cı illərdə parlamentdəki müzakirələrin nəticəsində 20 il müddətinə 1985-ci ilədək «Territorial tənzimin milli proqnozu» hazırlandı. Proqnozun məqsədləri aşağıdakılardır:

- inkişafın əsas faktoru kimi ərazinin effektiv istifadəsi;

- ətraf mühitin mühafizəsi;
- şəhərlərin modernləşdirilməsi;
- ayrı-ayrı rayonların inkişaf səviyyələrinin bərabərləşdirilməsi;
- yeni rayonların inkişafı.

Proqnoz dövlətin aktiv müdaxiləsilə əsaslandırılırdı, onun məlumatları 1968-ci ildə «Yaponiyanın yeni inkişaf planı»na daxil edilmişdir. 70-ci illərin ortalarında plana dəyişikliklər edildi. 1975-ci ildə yapon cəmiyyətinin və məhsuldar qüvvələrin, sənayenin inkişafının yeni konsepsiyası meydana gəldi. Proqram 30 il müddətinə 2005-ci ilə qədər nəzərdə tutulmuşdu. Yaponiyada ərazi əsas resurs sayılır. Buna görə də şəhərlərin genişlənməsinə, bu artımı məhdudlaşdırmağa xüsusi diqqət yetirilir. Proqnozlar əsasında inkişafın konkret plan və proqramlarının işlənilib hazırlanması həyata keçirilir.

ABŞ-da 100-dən çox universitet, iri elmi-tədqiqat korporasiyaları bu sahədə çalışır. Regional proqramlara onlarla federal və regional komitələr və nazirliklər başçılıq edir. Ayrı-ayrı regional proqramlar və proqnozlar işlənilib hazırlanır. 20-30-cu illərdəki böhrandan sonra Tennesi çayı vadisinin inkişafı ilə bağlı 30 il müddətinə nəzərdə tutulmuş proqram, 15 il müddətinə nəzərdə tutulmuş «Kaliforniya planı» proqramı qəbul edildi. Əsas sahələr energetika, maşınqayırma, kimya sənayesi, kənd təsərrüfatıdır. Proqramın həyata keçirilməsinə rəhbərlik edən xüsusi orqan yaradılmışdır. İnkişaf proqramları müxtəlif faktorlar nəzərə (ekoloji) nəzərə alınmaqla daim korrektə edilir. İri terriyolar (Cənub-Qərb, Şimal-Qərb və s.) üçün bir sıra kompleks proqramlar işlənilib hazırlanmışdır. Bu proqramların işlənməsinə 60-cı illərdən başlanılmışdır. Bazar iqtisadiyyatına keçən ölkələrdə regional siyasətin ən mühüm formalarından biri sərbəst iqtisadi zonaların yaradılmasıdır. İstehsala, ticarətə vergi, gömrük güzəştlərinin tətbiq edildiyi xüsusi coğrafi ərazilər olan sərbəst zonalar xarici və yerli investisiyaların, müasir texnologiyaların, idarəetmə təcrübəsinin, kadrlardan istifadə olunmasında, yeni iş yerlərinin açılmasında mühüm rol oynayır. Dünyada fəaliyyət göstərən sərbəst iqtisadi zonaların sayı 420-dən çoxdur. Sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması:

- özəl xarici kapitalla istehsal xərclərini azaltmağa və yüksək qeyri-stabillik şəraitində iş aparma riskini azaltmağa imkan verir;
- hökumətə yerli sahibkarlara himayədarlıq etməyə və xarici bazarda möhkəmlənməyə imkan verir;
- sərbəst iqtisadi zonanın ərazisində (yaxın ərazidə) yaşayan əhaliyə yeni iş yeri tapmağa, gəlirini artırmağa, inkişaf etmiş ölkələrə xas olan həyat şəraiti standartlarına yaxınlaşmağa imkan verir;
- regionun iqtisadiyyatının inkişafı üçün investisiya qoyuluşlarını artırmağa imkan verir.

Sərbəst iqtisadi zona yaradılarkən, bir qayda olaraq, viza rejimi, gömrük rejimi yüngülləşdirilir. Sərbəst iqtisadi zonaların inkişafı rəqabət mühitinin yaradılmasını sürətləndirir, investisiyalaşdırmanın effektiv istiqamətlərini göstərir, yerli malların dünya bazarında yerini göstərir, dünya standartlarının tələblərini hesaba almaqla iş aparılmasının öyrənilməsinə və tədricən yeni sahibkarlıq mədəniyyətinin ölkənin digər regionlarına yayılmasına kömək edir. Dünya təcrübəsində sərbəst iqtisadi zonalara iki yanaşma mövcuddur. Birinci halda sərbəst iqtisadi zona güzəştlər tətbiq edilmiş kompleks müəssisə kimi nəzərdən keçirilir. Dövlət sərbəst iqtisadi zonanı yaradarkən qarşıya qoyulan məqsədləri üç qrupa bölmək olar: iqtisadi, sosial və elmi-texniki.

Sərbəst ticarət zonaları bütün dünyada geniş yayılmışdır. İlk müasir tipli sərbəst zona 1959-cu ildə İrlandiyada yaradılmış Şennon zonasıdır. Sərbəst zonalar milli ərazinin məhdudlaşdırılmış hissəsindən ibarətdir. Bu zonaların həddi daxilində ümumi təsərrüfat rejimi ilə müqayisədə xarici iqtisadi fəaliyyət üçün güzəştli şərait yaradılır. Sərbəst ticarət zonaları gömrük, büdcə-vergi və maliyyə rejimi tərəfindən dövlətin ərazisindən kənarında yerləşən bir ərazi kimi nəzərdən keçirilir. Başqa sözlərlə, sərbəst ticarət zonaları milli gömrük ərazisindən kənarında kompakt yerləşdirilmiş, gətirilmə malların ölkənin daxili istehlak bazarı şərtlərinə (qablaşdırmaq, keyfiyyət nəzarəti) uyğun emalı əməliyyatları üzrə ixtisaslaşmış territorial qurumlardan ibarətdir. Ayrı-ayrı hallarda bu zonalarda yerli və xaricdə istehsal olunmuş detallardan məhsul

yığılmasına icazə verilir. Sərbəst ticarət zonalarının yaradılması üçün zəmin əlverişli coğrafi şərait, inkişaf etmiş infrastrukturun mövcudluğudur. Buna görə də sərbəst ticarət zonaları adətən, dəniz portları və aeroportlara, müxtəlif iri beynəlxalq nəqliyyat magistrallarının kəsişməsində yaradılır.

Sərbəst ticarət zonaları başlıca olaraq ixracın artırılması, cəlb olunan xarici investisiyaların artırılması və iqtisadi inkişafı stimullaşdırmaq məqsədilə yaradılır. ABŞ-da 1934-cü ildə sərbəst ticarət zonaları haqqında Qanun qəbul edilmişdir. Bu qanuna əsasən yaradılan ilk zona müəyyən ərazilərdə iqtisadi aktivliyi (gömrük güzəştlərinin köməyi ilə) artırmaqla ABŞ-ı dünya ticarətinə daha geniş cəlb etmək, işsizliyin səviyyəsini aşağı salmaq məqsədilə yaradılmışdır. Hazırda ABŞ ərazisində fəaliyyət göstərən sərbəst ticarət zonaları ümumi təyinatlı zonalara və subzonalara ayrılır. Ümumi təyinatlı zonalar daha çox dəniz limanları və aeroportların yaxınlığında yerləşdirilir. Fəaliyyət təyinatına görə onlar sərbəst gömrük zonalarıdır. Subzonalar ayrı-ayrı kompaniyaların, daha çox özəl kompaniyaların ixrac (və ya idxalı əvəzetmə) fəaliyyətini stimullaşdırmaq məqsədilə yaradılır. ABŞ- da birinci subzona 1962-ci ildə Penuelosda (Puerto- Riko) yaradılmışdır. «Yunion- Karbayd» kompaniyası kvotalaşdırılmamış həcmdə xam neft almağa icazə alaraq, daxili bazarda satılacaq müəyyən növ məhsullar istehsal edəcək neft-kimya zavodu tikdi. Sonralar subzona şəraitində müxtəlif fəaliyyət profilli firmalar yaradıldı (telefon aparatlarının, soyuducuların yığılması, avtomobillər, kompüterlər və digər elektron- hesablama texnikası). 90-cı illərin sonunda ABŞ- da sərbəst ticarət zonalarına il ərzində gətirilən malların ümumi dəyəri 130- 150 milyard dollar təşkil etmişdir. 1998-ci ilə olan məlumata görə ABŞ-ın sərbəst ticarət zonalarında 2,8 mindən çox firma fəaliyyət göstərirdi ki, bunun böyük əksəriyyəti ABŞ firmalarıdır və burada 320 mindən çox adam işləyirdi. Böyük Britaniyada 1981-ci ildən başlayaraq milli səviyyədə məşğulluğu və iqtisadi aktivliyi yüksəltmək məqsədilə sərbəst aeroportların (Sausanptonunda, Liverpulda, Kardiffdə, Birminqemdə, Prestrikdə, Belfastda) yaradılması geniş tətbiq edilir. Böyük Britaniyada sərbəst aeroportların yaradılmasının tərəfdarı M.Payray yazır

ki, "sərbəst aeroportlar Britaniyada iş yerlərinin yaradılmasına yönəldilir, başqa halda bu iş yerləri ya xaricdə yaradılardı və ya heç yaradılmazdı". Böyük Britaniyada sərbəst aeroportların yaradılmasının məqsədi aşağıdakılardır kimi elan olunmuşdur:

- sərbəst zonada əvvəl idxal edilən məhsulların istehsalını təşkil etməklə idxalı əvəz etmək və birbaşa ixracın artırılması ilə xalis ixracın artırılması;
- lokal məşğulluğu, ətraf regionlarda və ümumilikdə ölkədə gəliri yüksəltmək.

Avropada 70-ci illərdə sahibkarlıq zonalarının yaradılmasının əsas məqsədi qara metallurgiyanın strukturunun dəyişdirilməsinin mənfi təsiri olmuş urbanist areallarda iqtisadi, sosial və ekoloji rekonstruksiyanın həyata keçirilməsi idi. Bu layihə Avropa iqtisadi birliyi çərçivəsində hazırlanan ilk layihə idi ki, üç qonşu urbanist areala toxunurdu: Fransada Lonqvi, Belçikada Aubanq - Axtus və Lüksemburqda Rodanqe arealı. Poladtökmə böhranı bu arealarda ciddi problemlər yaratmışdı. İşçilərin əksəriyyətinin ixtisasının dəyişdirilməsinə ehtiyac vardı, investorların cəlb edilməsi məqsədilə xidmət sferasını inkişaf etdirmək vacib idi, ətraf mühitin qorunması məsələsi kəskin dururdu. Layihə üç ölkənin sıx əməkdaşlığına əsaslanırdı. Yeni yaradılmış Avropa texnoloji kollecinin bazası əsasında təhsilə kömək edilməsi, ümumi xidmətlərin Beynəlxalq mərkəzinin yaradılması nəzərdə tutulurdu. 1985-ci il razılaşmasına əsasən layihə çərçivəsində 1995-ci ilə qədər 8 min yeni iş yerinin yaradılması nəzərdə tutulurdu. Bu iş yerlərinin 5,5 mini Lonqvidə, 1,5 mini Aubanq-Atxusda, 1 mini Rodanqedə yaradılmalı idi. Bundan başqa Belçika, Fransa və Lüksemburq strukturun yenidən qurulması siyasətini həyata keçirərək öz zonalarını təşkil edirdilər. Belçikada yüksək texnologiya sektorunun inkişafını stimullaşdırmaq məqsədilə Avropa Birliyinin razılığı ilə zonalar yaradıldı və bu zonalara vergi güzəştləri və s. güzəştlər tətbiq edildi. Flandriyada üç zona, Valloniyada üç zona yaradılmışdır.

Keçmiş sosialist ölkələri arasında sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması sahəsində Çin böyük uğur qazanıb. Çində 1979-cu ildə sərbəst iqtisadi zonaların yaradılmasına qərar verildi və Şençjen, Çjuxay, Şantou, Syamın zonaları

yaradıldı. Bu regionların heç birində müasir infrastruktur və unkişaf etmiş sənaye bazası yox idi. Lakin bu zonalar əlverişli coğrafi mövqeyə malik idilər. Çin sərbəst iqtisadi zonalarının strateji məqsədi - xarici yeni texnologiya və avadanlıqların operativ, geniş miqyaslı mənimsənilməsi, istifadə edilməsi hesabına Çin iqtisadiyyatının texnoloji və texniki inkişaf səviyyəsini yüksəltməkdir.

Sərbəst iqtisadi zonalarda xarici investorlar üçün bir sıra mühüm güzəştlər nəzərdə tutulmuşdur:

- xarici vətəndaşların həyat və əmlakının təhlükəsizliyinə, ictimai intizama zəmanət;
- Çin hökumətinin və yerli hökumətin aktiv iştirakı ilə uğurlu sahibkarlıq fəaliyyəti üçün müasir infrastrukturun yaradılması;
- vergi güzəştləri;
- viza rejiminin sadələşdirilməsi.

Bu şəraitin yaradılmasına sərbəst iqtisadi zonaları idarəetmə üzrə vilayət komitəsi məsuldur və aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirirlər:

- sərbəst iqtisadi zonanın kompleks inkişaf planını hazırlamaq və reallaşdırılmasına nəzarət etmək;
- zonada bütün investisiya layihələrinin ekspertizasını keçirtmək və təsdiq etmək;
- vahid regional inkişaf planı əsasında müəssisələrin regional yerləşdirilməsinə və torpaq ayrılmasına nəzarət etmək;
- infrastrukturun inkişafını koordinasiya etmək;
- ictimai asayişin qorunmasına nəzarət etmək;
- sərbəst iqtisadi zonada müəssisələrin kadrlarla təminatını nizamlamaq.

Sərbəst iqtisadi zonaları yaradılması sahə strukturunun yaxşılaşdırılmasına, yeni texnoloji istehsalın yaradılmasına, məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsinə, çinli işçilərin ixtisasının yüksəldilməsinə kömək etdi.

Tədqiqatlar göstərir ki, müxtəlif ölkələrdəki sərbəst zonalarının proqramları bir-birindən fərqlənsə də onların ümumi cəhətləri də çoxdur:

- zonalar konkret regionun iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi və strukturunun yenidən qurulmasının spesifik problemlərini həll etmək məqsədilə yaradılır;
- zonalar bir qayda olaraq müəyyən müddətə yaradılır (müəyyən müddət fəaliyyətdə olurlar);
- zonalarda dövlət strukturlarının sahibkarların işinə qarışması minimuma endirilib, vergi yükü nəzərəcarpacaq dərəcədə yüngülləşdirilib.

Ayrı-ayrı ölkələrdə sərbəst iqtisadi zonaların fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi meyarları da müxtəlifdir. Məsələn, Böyük Britaniyada sahibkarlıq zonalarının fəaliyyət effektivliyini qiymətləndirərkən iki meyardan istifadə edilirdi:

- ərazidə əlavə iqtisadi fəaliyyət və məşğulluq yaradılmasında və bərpasında zonanın iştirak dərəcəsi;
- yerli daşınmaz əmlak bazarının stimullaşdırılmasına, iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılmasında, fiziki bərpa və infrastrukturla təminatə köməyi.

1986-cı ildə Böyük Britaniyanın 23 sahibkarlıq zonasında 2800 firma fəaliyyət göstərirdi. Bu firmaların 34% bərpa olunan, 14% yenidən yaradılan, 52% yeni istehsal və nəqliyyat təşkilatları idi. Bu zonalarda 63 min, 1990-cı ildə isə 100 min iş yeri mövcud idi. Böyük Britaniyanın daha çox inkişaf etmiş cənub rayonlarından özəl kapitalı cəlb edilmişdir. 1981-1986-cı illərdə zonalara 300 milyon funt sterlinq investisiya qoyulmuşdur. Aydınlaşdırılmışdır ki, ən yaxşı stimül vergidən azad etməkdir.

ABŞ-da 357 yerli sahibkarlıq zonalarının fəaliyyəti nəzərdən keçirilmiş və aşağıdakılar qeyd edilmişdir:

- əvvəl atılmış torpaqların və istehsalın məhsuldarlığı bərpa edilmişdir;
- regionların əhalisi üçün əhəmiyyətli sayda iş yerləri yaradılmışdır;
- ictimai və özəl bölmə arasında əməkdaşlıq inkişaf etdirilmişdir.

Zonaların fəaliyyəti yeni firmaları yaradılmasına (8,6%), fəaliyyətdə olanların genişlənməsinə (9,3%) kömək etmiş, köhnə firmaların bağlanması qarşısını almışdır. Orta hesabla 2-3 il ərzində məşğulluq 7-10% artmışdır. Zonalar üçün

fəaliyyət sferasının müxtəlifliyi xarakterikdir: işləyənlərin 34%-i emal sənayesində, 27%-i pərakəndə ticarət, 19%-i xidmət sektorunda, qalanlar isə maliyyə sahəsində, tikintidə nəqliyyatda, kommunikasiyada çalışırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, iş yerlərinin çoxu emal sənayesində və xidmət sektorunda yaradılmışdır. ABŞ-da sərbəst ticarət zonaları sənaye parklarının yaradılmasında, beynəlxalq ticarət mərkəzləri və emal sənayesinin yaradılmasında katalizator rolunu oynayır. Zonalarda aşağıdakı tədbirlər daha effektivdir:

- vergilərin aşağı salınması, investisiya kreditlərinin verilməsi;
- əmlak, satış, dövrüyyə fondları, iş yerləri proqramlarının kreditləşdirilməsinə vergilərin azaldılması;
- yerli hökumətin marağı və iştirakı.

Türkiyədə sərbəst ticarət zonalarının ümumi effekti yüksəkdir. 1989-cu ildə sərbəst ticarət zonalarında 5 min işçini işlə təmin edən və investisiyaları 44 milyon dollar olan 165 icarəçi qeydə alınmışdır. Sərbəst ticarət zonaları ilə 18 min işçisi olan, ümumi investisiyaları 300 milyon dollar olan 558 kompaniya bağlıdır. Sərbəst ticarət zonalarının ölkənin iqtisadiyyatına və ödəmə balansına müsbət təsiri böyükdür. Zonalar inkişaf üçün əlverişli mühit yaradılan yerdə müsbət nəticələr verilmişdir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, sərbəst iqtisadi zonalar xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına, ümumilikdə ölkəyə və onun ayrı-ayrı regionlarına yerli və xarici investisiyaları, yeni texnologiya və idarəetmə təcrübəsini cəlb etməyə imkan verir, iqtisadi və sosial inkişafa müsbət təsir edir.

İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə həyata keçirilən regional iqtisadi inkişaf siyasətinin oxşar cəhətləri çox olsa da, fərqli cəhətləri də yox deyildir. ABŞ-da regional iqtisadi inkişaf siyasəti, əsasən regional proqramlar vasitəsilə reallaşdırılır. Əsas diqqət infrastrukturun yaxşılaşdırılmasına, güzəştlər vasitəsilə kapitalın regiona cəlb olunmasının stimullaşdırılmasına yönəldilir. Bunun klassik nümunəsi Tennesi çayı vadisinin inkişaf proqramıdır. Proqramın əsas məqsədi regionun daha ağır sosial-iqtisadi problemlərinin həlli və sonrakı inkişaf üçün şəraitin yaradılması idi. Bunun üçün regionda müəyyən güzəştlər tətbiq edilir. Elektrik enerjisinin güzəştli qiymətlərlə satılması sənayenin enerji

tutumlu sahələrinin regiona cəlb olunmasını stimullaşdırdı, region üçün yeni olan sənaye sahələri yaradıldı. Tennesi vadisi administrasiyanın məqsədlərində müəyyən dəyişiklik, düzəlişlər edilirdi. Digər iri regional proqram «Appalaç» regionunun inkişaf proqramıdır. Proqramın başlıca məqsədi həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, məşğulluğun artırılması, təsərrüfatın inkişafı əsasında gəlirlərin yüksəldilməsi, infrastrukturun yaxşılaşdırılması olmuşdur. Proqramın prioritet istiqamətləri aşağıdakılar hesab olunur:

- sürətli yollar sisteminin yaradılmasının başa çatdırılması;
- müasir təhsil və yenidən öyrətmək (ixtisas dəyişmək) sisteminin yaradılması;
- su təchizatının yaxşılaşdırılması;
- kiçik və orta biznesə kömək;
- yeni biznes növlərinə kömək (məs:turizm);
- daha kasıb qraflıqlara kömək etmək.

ABŞ-da dövlət proqramları çərçivəsində vəziyyəti ağır olan müəyyən sənaye sahələrinə maliyyə yardımları edilir, subsidiyalar verilir. Hökumət xarici rəqabətdən daha çox ziyan çəkən sahələrə (avtomobilqayırma, elektrotexnika, metallurgiya və s.) maliyyə yardımı etməklə yanaşı, proteksionist tədbirlər vasitəsilə də kömək edir. Xüsusi iqtisadi zonalar ABŞ-da regional siysətin bir forması kimi geniş tətbiq edilir. «Şimali Kaolina üçbucağı», «Boston marşrutu 128», «Silikon vadi» texnopolisləri bütün dünyada məşhurdur və digər ölkələr üçün bu cür zonaların yaradılmasında nümunə olmuşdur.

Yaponiyada sənayenin tarazlı inkişafı üçün dotasiyalar, subsidiyalar, vergi güzəştləri, güzəştli kreditlər geniş tətbiq edilir. Yaponiyada 1949-cu ildə dövlət büdcəsi xərclərinin 25%-i subsidiyaların payına düşürdü. İlk mərhələdə subsidiyalaşdırmanın əsas məqsədi yeni sahələrin inkişaf etdirilməsi idi. İqtisadi inkişafın konkret mərhələlərində güzəştlər elmi-texniki tərəqqini müəyyənləşdirən sahələrə tətbiq edilirdi. 1950-ci illərdə dövlətin verdiyi güzəştli kreditlərin 90%-i üç sahənin – energetika, kömürçıxarma və nəqliyyat sahələrinin payına düşürdü. 1960-cı illərdə isə güzəştlər – neftkimya, metallurgiya və maşınqayırma sənayesinin payına düşürdü. Müxtəlif

göstəricilərdən asılı olaraq vergi güzəştləri tətbiq edilir. Sənayenin bu cür ardıcılıqla, məqsədyönlü şəkildə inkişaf etdirilməsi tək sənayenin sahə strukturunun deyil, həmçinin ərazi strukturunun təkmilləşdirilməsinə böyük təsir etmişdir. Sonrakı illərdə sənayenin bir neçə regionda həddindən çox mərkəzləşməsinin qarşısını almaq, digər regionlarda sənayeni daha çox inkişaf etdirmək və əsasən elmtutumlu sahələri inkişaf etdirmək üçün regional iqtisadi inkişaf siyasəti çərçivəsində texnopolislərin yaradılması geniş tətbiq edilməyə başladı. Hazırda ölkədə 25-dən çox texnopark fəaliyyət göstərir və kifayət qədər müsbət nəticələr əldə edilib. Bildiyimiz kimi Yaponiya faydalı qazıntılar cəhətdən kasıb ölkədir. Material və enerjitutumlu sahələr ölkədən kənarə yerləşdirilir (Faydalı qazıntılarla zəngin ölkələrdə isə dövlət bu sahələrə güzəştlər tətbiq etməklə yanaşı, proteksionist vasitələrlə də kömək edir). Əsas diqqət elmtutumlu sahələrin inkişaf etdirilməsinə yönəldilib və bu sahələrə çoxlu güzəştlər tətbiq edilir.

Almaniyada həyata keçirilən regional iqtisadi inkişaf siyasəti problemlı regionlar olan köhnə sənaye rayonlarının strukturunun yenidən qurulmasına, elmtutumlu məhsullar istehsal edən sahələrin inkişafına yardım edilməsinə yönəldilib. Bu regionların struktur yenidənqurulmasının əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- sənayenin digər "köhnə" sahələrinin modernləşdirilməsi;
- ali təhsilin inkişaf etdirilməsi;
- texnoloji mərkəzlərin yaradılması və bunların əsasında elmtutumlu istehsalın inkişaf etdirilməsi;
- ətraf mühitin qorunması.

Sənayenin modernləşdirilməsi metallurgiya və kimya zavodlarını, ağır maşınqayırma zavodlarını əhatə etdi. Dövlət bu sahələrə (regionlara) dotasiyalar ayırır və bir sıra məhsulların istehlakını subsidiyalaşdırır. Bu tədbirlər problemlı regionlarda və sahələrdə istehsalın sürətlə aşağı düşməsinə, işsizliyin artmasına imkan vermədi. Dövlət bu regionların iqtisadiyyatının modernləşdirilməsinə və struktur yenidənqurmaya vaxt qazandı. Köhnə sənaye rayonu olan Rur və iki

alman dövləti birləşdikdən sonra yeni şərq Almaniya regionlarını inkişaf etdirmək üçün xüsusi inkişaf proqramı yaradıldı. 1950-ci illərin axırlarından regionun kömürçixarma sahəsində böhran başladı, əsas səbəb digər enerji daşıyıcıları ilə rəqabət idi. Hökumət kömürçixarma sahəsində kəskin tənəzzülə və kütləvi işsizliyə yol vermədən regionun iqtisadiyyatının tədricən və idarəolunan yenidən qurulmasına vaxt qazanmaq üçün bu sahəyə dotasiyalı ayırmağa başladı. Bu sahəyə dotasiya 1995-ci ilə qədər tətbiq edilirdi. Bu regionlarda təsərrüfatın struktur yenidənqurulması və modernləşdirilməsi proqramları, infrastrukturun inkişaf etdirilməsi, təhsil və kadrların ixtisas dəyişmə proqramları həyata keçirilməyə başlandı. Bu məqsədlər üçün dövlət büdcəsindən çoxlu miqdarda vəsait ayrılır. Almaniya texnopolislərinin yaradılmasına və bunun da əsasında elmtutumlu məhsullar istehsalının artırılmasına xüsusi diqqət yetirilir.

Çində regional iqtisadi inkişaf siyasəti çərçivəsində xüsusi iqtisadi zonalar geniş tətbiq olunur. Bu sahədə böyük uğurlar qazanılmışdır. İqtisadi zonaların fəaliyyət müddəti başa çatdıqdan sonra bu zonalara tətbiq edilən güzəştlər birdən-birə deyil, tədricən ləğv edilir. Hazırda Çində iri və orta şəhərlər əsasında 13 gömrüksüz iqtisadi zona, 32 iqtisadi-texniki mənimsəmə zonası və 52 dövlət əhəmiyyətli yeni və yüksək texnologiyaları mənimsəmə zonaları yaradılıb.

Bütövlükdə ölkədə mövcud şəraiti nəzərə almaqla regional-iqtisadi siyasətin əsas vəzifələri ölkənin stabil inkişafına nail olmaq, ölkənin iqtisadi müstəqilliyini yaşada biləcək məqsəd və vəzifələrin həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi kimi qəbul edilir. Dövlətin regional siyasəti sosial-iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olduğundan onun mexanizmi də bütövlükdə ölkənin iqtisadi siyasət mexanizminin tərkib hissəsidir.

Hazırda dünyanın əksər ölkələrində dövlətin regional siyasəti formalaşmışdır. Regional siyasət iqtisadi və sosial inkişafın bütün sahələrini əhatə etməlidir. Regional siyasət, xüsusilə məhsuldar qüvvələrin nisbətən zəif inkişaf etmiş regionlarda üstün sürətlə yerləşməsi və inkişafına şərait yaradılması, genişlənməkdə olan regional iqtisadi, sosial və ekoloji ziddiyyətlərin

yumşaldılması məqsədini güdür. Dövlətin regional sosial-iqtisadi siyasəti regionların və təsərrüfat sahələrinin inkişafı qarşısında perspektiv məqsədlər qoymalı, bu məqsədlərə çatmaq üçün zəruri vəzifələri müəyyən etməli, cəmiyyətin və regionların mənafeyi baxımından onun yerinə yetirilməsini təmin edə biləcək idarəetmə və tənzimləmə mexanizmini hazırlamalı və tətbiqini stimullaşdırmalıdır. Bu baxımdan, bir sıra Azərbaycan alimlərinin fikrincə Azərbaycanda dövlətin regional siyasəti aşağıdakı üç başlıca məqsədi qarşıya qoymalıdır. Birincisi, keyfiyyətli və rəqabət qabiliyyətli yerli məhsul istehsalının genişləndirilməsi və bununla əhalinin tələbatının ödənilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi, respublikanın xarici ölkələrdən ərzaq asılılığının minimum səviyyəyə endirilməsi və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi. İkincisi, azad sahibkarlıqdan, rəqabətdən irəli gələn regionlararası və regiondaxili təsərrüfatlararası ziddiyyətlərin, uyğunsuzluqların aradan qaldırılması. Üçüncüsü, regionların xarici bazara çıxış imkanlarının genişlənməsi, ixrac fəaliyyətinin daha səmərəli istiqamətlərdə formalaşması, bütün regionlardan xarici bazara çıxarılan məhsulların artması, keyfiyyət, çeşid və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, respublikanın və onun regionlarının iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması. Müasir inkişaf mərhələsində regional siyasətin strateji məqsədlərinə çatmaq üçün qarşıda duran əsas vəzifə respublikanın bütün iqtisadi rayonlarının əmək ehtiyatlarından, müxtəlif təbii ehtiyatlardan, istehsalın maddi ünsürlərindən, maliyyə imkanlarından, iqlim şəraiti, xarici investisiya və elmi-texniki potensialdan səmərəli istifadə etməklə müxtəlif təsərrüfatçılıq formalarının inkişafına və ölkənin iqtisadi rayonlarında onların daha səmərəli yerləşdirilməsinə nail olmaqdır.

II FƏSİL. REGIONLARIN SƏNAYE POTENSIALININ İNKİŞAFININ İQTİSADI QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Ölkə regionlarında sənaye potensialının mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Azərbaycanda indiki şəraitdə sənayenin regionlar üzrə tarazlı inkişafı iqtisadiyyatın davamlı inkişafı və sosial tərəqqi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edək ki, regionların iqtisadi inkişafında qeyri-bərabərlik vardır. Bu da sovet dövründəki iqtisadi inkişafın səviyyəsi ilə bilavasitə əlaqəlidir. İttifaqın ilk illərindən başlayaraq respublikanın xalq təsərrüfatının inkişafı üçün nəzərdə tutulmuş kapital qoyuluşunun böyük əksəriyyətinin neft-qazçıxarma sənayesi və bilavasitə onunla əlaqədar sahələrin inkişafına yönəldilmiş və bu sahələr də əsasən, Bakı şəhərində cəmlənmişdir. Azərbaycanın iqtisadi rayonları arasında sənayenin inkişaf səviyyəsindəki fərqləri doğuran mühüm səbəblərdən biri təsərrüfatın kompleksli inkişaf səviyyəsinin aşağı olması, müxtəlif yerli ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmamasıdır. Respublikada zəngin yerli xammalın istifadəsi ancaq ilkin emal səviyyəsində saxlanması, hazır məhsul istehsalı üçün sonrakı işləmənin başqa respublikalarda həyata keçirilməsi bu nisbətizliyi daha da dərinləşdirmiş, onsuz da istehsal potensialı zəif olan rayonlarda real imkanlardan istifadə olunması hesabına müvafiq sənaye sahələrinin yaranması və inkişafını məhdudlaşdırmışdır. Bütün bunların nəticəsində Azərbaycan keçmiş müttəfiq respublikalar arasında ərazisində sənayesi və bütövlükdə məhsuldar qüvvələri ən çox qeyri-bərabər yerləşən və respublikadaxili iqtisadi rayonları arasında kəskin sosial-iqtisadi inkişaf fərqləri mövcud olan respublikalardan biri idi.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra da məhsuldar qüvvələrin, o cümlədən sənaye obyektlərinin ərazi üzrə yerləşdirilməsi problemləri öz aktuallığını nəinki itirməmiş, əksinə daha ciddi şəkil almışdır. Bunu tənəzzülün

ilk beş ilində sənayeyə aid aşağıdakı məlumatlardan aydın görmək olar. 1993-cü ildə 1988-ci ilə nisbətən sənaye məhsulu istehsalının xüsusi çəkisi xeyli artaraq Bakı-Sumqayıt şəhərlərində 59,8 faizdən 67,3 faizə, Mərkəzi Aran rayonunda 9,2 faizdən 13,9 faizə, Quba-Xaçmazda 0,7 faizdən 1,1 faizə düşmüşdür. Belə vəziyyət bu və ya digər dərəcədə sonrakı illərdə də davam etmişdir. Bu fərqlərin azaldılması və ölkədaxili regionlarda sosial-iqtisadi inkişafa nail olmaq məqsədilə ölkə Prezidenti tərəfindən “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramları(2004-2008, 2009-2013 və 2014-2018-ci illər)” təsdiq edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)”na əsasən ölkədə Bakı istisna olmaqla 10 iqtisadi rayon müəyyən olunmuşdur. Bu iqtisadi rayonlara Abşeron iqtisadi rayonu (Abşeron və Xızı rayonları, Sumqayıt şəhəri), Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu (Daşkəsən, Ağstafa, Goranboy, Gədəbəy, Samux, Qazax, Göygöl, Tovuz, Şəmkir rayonları, Gəncə və Naftalan şəhərləri), Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu (Şəki, Zaqatala, Balakən, Qəbələ, Qax, Oğuz rayonları), Lənkəran iqtisadi rayonu (Astara, Cəlilabad, Lerik, Masallı, Yardımlı, Lənkəran rayonları), Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu (Dəvəçi, Xaçmaz, Quba, Qusar, Siyəzən rayonları), Aran iqtisadi rayonu (Ağcabədi, Ağdaş, Beyləqan, Bərdə, Biləsuvar, Göyçay, Hacıqabul, İmişli, Kürdəmir, Neftçala, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Ucar, Zərdab rayonları, Şirvan, Mingəçevir, Yevlax şəhərləri), Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu (Ağdam, Tərtər, Xocavənd, Xocalı, Şuşa, Cəbrayıl, Füzuli rayonları, Xankəndi şəhəri), Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu (Kəlbəcər, Laçın, Zəngilan, Qubadlı rayonları), Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu (Ağsu, İsmayıllı, Qobustan, Şamaxı rayonları), Naxçıvan iqtisadi rayonu (Naxçıvan şəhəri, Babək, Culfa, Ordubad, Sədərək, Şahbuz, Şərur rayonları) aiddir[4].

Son illər ölkə iqtisadiyyatının prioritet sahələrinə investisiyaların yönəldilməsi nəticəsində istehsal və emal müəssisələrinin fəaliyyəti bərpa edilmiş, iqtisadiyyatın 28 balanslaşdırılmış inkişafının sürətləndirilməsi yeni müəssisələrin açılmasına şərait yaratmışdır. 2014-cü ildə ölkədə 7679 yeni

müəssisə yaradılmışdır ki, bunların 57,4 faizi Bakıda, 9,8 faizi Aran iqtisadi rayonunda, 7,9 faizi Abşeron iqtisadi rayonunda, 7,0 faizi Lənkəran iqtisadi rayonunda, qalanları isə digər bölgələrdə qeydiyyatdan keçmişdir. 78 faizi rayonlara yönəldilmiş güzəştli kreditlər hesabına 2014-cü ildə 39 iri istehsal, emal və infrastruktur müəssisəsi istifadəyə verilmişdir [39].

Ümumilikdə isə iqtisadi rayonlar üzrə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı 2005-2014-cü illər üzrə aşağıdakı cədvəldəki kimi olmuşdur:

Cədvəl: 2.1

Regionlar üzrə fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı

	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Bakı şəhəri (qəsəbələrlə)	1 302	1 245	1 215	1 219	1249	1225
Abşeron iqtisadi rayonu	217	258	213	213	218	235
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	283	288	270	269	264	271
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	106	115	107	113	113	116
Lənkəran iqtisadi rayonu	78	92	84	75	76	77
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	76	84	76	79	75	79
Aran iqtisadi rayonu	326	367	336	339	323	321
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	27	29	28	29	30	31
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	39	39	40	40	40	39
Naxçıvan iqtisadi rayonu	96	135	135	135	135	135

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi(www.stat.gov.az)

Cədvəldən göründüyü kimi, göstərilən illər üzrə sənaye müəssisələri daha çox Bakı şəhərində, eləcə də Abşeron, Gəncə-Qazax və Aran iqtisadi rayonlarında təmərküzləşmişdir.

İqtisadi rayonların respublika sənayesindəki mövqeyini əks etdirən digər bir göstərici isə həmin iqtisadi rayonda istehsal olunmuş sənaye məhsulunun həcmidir. Bu baxımdan, aşağıdakı cədvələ nəzər yetirək:

Cədvəl: 2.2

Regionlar üzrə sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, faktiki qiymətlərlə, min manat

	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Bakı şəhəri (qəsəbələrlə)*	7 725	25 251	31 783	30 877	30 225	28 179
Abşeron iqtisadi rayonu*	224,7	298,6	475,9	512,8	501,0	543,8

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu*	169,5	269,8	263,6	332,8	304,8	329,3
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	21 006	60 166	75 686	75 735	74 835	87 246
Lənkəran iqtisadi rayonu	18 170	49 510	65 920	65 844	65 170	70 995
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	37 705	64 006	89 284	77 136	81 720	77 683
Aran iqtisadi rayonu*	373,5	629,3	791,1	821,5	858,9	958,9
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	3 728	10 249	11 640	14 529	18 112	23 913
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	5 972	10 265	9 733	13 234	15 039	18 672
Naxçıvan iqtisadi rayonu*	41,2	318,6	680,9	799,5	862,9	891,5

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi(www.stat.gov.az)

Gördüyümüz kimi, Bakı şəhəri, eləcə də, Abşeron, Gəncə-Qazax və Aran iqtisadi rayonları sənaye məhsulunun həcminə görə daha böyük xüsusi çəkiyə malikdirlər. Bu baxımdan qeyd edilən regionlar ölkə sənayesində daha böyük rol oynayırlar.

Respublikanın iqtisadi rayonları arasındakı fərqləri daha dərinlən təhlil etmək üçün hər bir iqtisadi rayonun inkişaf səviyyəsi və meyillərinə ayrıca nəzər yetirək. Əvvəlcə, buraya Bakı şəhərini də daxil etməklə Abşeron iqtisadi rayonunun ümumi xarakteristikasına diqqət yetirək.

Abşeron iqtisadi rayonu iqtisadi potensialına görə respublikanın ən inkişaf etmiş rayonu sayılır. Respublikada inkişaf edən bütün sənaye sahələrinin hamısı bu iqtisadi rayonda mövcuddur. Sənayenin bütün sahələrinin inkişaf səviyyəsinə görə o, respublikanın iqtisadi rayonları içərisində ən yüksək xüsusi çəkiyə malikdir. Abşeron iqtisadi rayonu ölkənin faydalı qazıntılarla zəngin regionlarından, neft-qaz, mişar daşı, əhəng daşı, sement xammalı, kvarts və tikinti qumları ehtiyatlarına malikdir. Sənaye rayonu olan Abşeron iqtisadi rayonunun iqtisadiyyatında neft və qazçıxarma, energetika, neft kimyası və kimya, qara və əlvan metallurjiya, yüngül və yeyinti sənayesi üstünlük təşkil edir. Burada sənayenin əsasını neft-qaz yataqlarının istismarı təşkil edir. Zəngin neft-qaz yataqlarının istismarı, hasil edilən xammalın emalı və bu istehsalat xidmət edən başqa əlaqəli sənaye sahələrinin inkişafı rayonda güclü sənaye-istehsal kompleksinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Son zamanlarda yeni neft, qaz yataqlarının istismarı bu rayonun strateji mövqeyini gücləndirmiş və dünya təsərrüfatında onun əhəmiyyətini artırmışdır.

İqtisadi rayon güclü yanacaq-energetika bazasına malikdir. Respublikada çıxarılan neftin və qazın, istehsal edilən elektrik enerjisinin xeyli hissəsi bu iqtisadi rayonun payına düşür. Yanacaq sənayesinin verdiyi ümumi məhsulun həcmi rayonun və bütövlükdə respublikanın sənaye məhsulunun əksər hissəsini təşkil edir.

İqtisadi rayonun sənaye strukturunda kimya və neft-kimya sənayesi mühüm yer tutur. Bu sənaye sahəsində texniki spirt və kauçuk, plastik kütlələr, sintetik qətranlar, müxtəlif növ gübrələr, kimyəvi yuyucu tozlar və mühafizə vasitələri, avtomobil şinləri, polietilən, etilen-propilen, maye xlor və s. istehsal olunur. Belə məhsulların bir hissəsi yarımfabrikat halında başqa ölkələrə emal üçün aparılır.

Respublikada maşınqayırma müəssisələrinin üçdə ikisindən çoxu Abşeron iqtisadi rayonunda yerləşir. Bu müəssisələr əsasən neft maşınqayırma sahəsinə aid məhsullar istehsal edir. Belə ki, Səttarxan adına zavod, Keşlə, Binəqədi, Suraxanı zavodlarında dərinlik nasosları, rotor, yellənmə dəzgahları, quyularda ölçmə və turşu ilə yuma əməliyyatları aparən qurğular və s. buraxılır. Dərin dəniz özülləri zavodu açıq dənizdə dərin yerlərdə neft çıxarmaq üçün platformalar hazırlayır.

İqtisadi rayonda son illərdə güclü elektrotexnika, radiotexnika sənayesi yaradılmışdır. Burada həmçinin maşınqayırma sənayesinin mühüm hissələrindən biri olan təmir bazası mövcuddur.

Burada qara və əlvan metallurgiya sahəsi də inkişaf etmişdir. Sumqayıt boru prokatı, alüminium, Bakı poladərilmə, ovuntu metallurgiyası, polad məftillər istehsalı zavodları fəaliyyət göstərir.

İqtisadi rayonda həmçinin tikinti sənayesi müəssisələrində şüşə, polimer tikinti materialları və s. istehsal olunur. Rayonda tikinti materialları – şüşə (Bakı və Sumqayıt şəhərlərində), divar daşı (Qaradağ, Güzdək, Korgöz və s.), sement (Qaradağ), polimer tikinti materialları (Sumqayıt), dəmir-beton konstruksiyaları məmulatları və s. istehsal edən iri müəssisələr vardır. Abşeron iqtisadi rayonu tikinti materialları sənayesinin inkişafına görə respublikanın digər iqtisadi

rayonları ilə müqayisədə yüksək kompleksliliyi və intensivliyi ilə fərqlənir. Respublikada istehsal edilən mişar daşının səksən faizi bu iqtisadi rayonun payına düşür [33].

Sənayenin yuxarıda göstərilən ixtisaslaşmış sahələri ilə yanaşı, rayonda elektronika, ağac emalı, yüngül sənaye, yeyinti sənaye sahələri də inkişaf etmiş iqtisadi potensiala malikdir. Burada taxıl kombinatları, ət-süd kombinatları, tütün kombinatları, şərab-pivə zavodları, marqarin, çörək-bulka zavodları, qənnadı, biskvit, makaron fabriklərinin buraxdığı məhsullar respublika əhalisinin tələbatını ödəməklə bəzi hallarda kənara satılır [21].

Aşağıdakı cədvəldə Bakı şəhəri xaric olmaqla, Abşeron iqtisadi rayonunun bəzi statistik göstəriciləri verilmişdir.

Cədvəl: 2.3

Abşeron iqtisadi rayonunun sənayesinin iqtisadi göstəriciləri

	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı	217	247	213	213	218	235
Sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı, nəfər	630	1289	1397	1511	1039	1178
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, müvafiq illərin qüvvədə olan faktiki qiymətləri ilə, milyon manat	224.7	298.6	475.9	512.8	501.0	543.8
Sənaye məhsulunun həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi, faizlə	15.2	36.9	37.6	52.4	44.2	40.4
Hazır məhsul ehtiyatının ilin axırına qalığı, min manat	12691	12944	25756	55765	30226	27202
İşçilərin orta siyahı sayı, nəfər	18493	18378	17982	17241	20899	21985
İşçilərin orta aylıq əmək haqqı, manat	98.2	293.0	330.2	370.9	448.8	489.5
Əsas sənaye-istehsal fondları, ilin axırına, balans dəyəri ilə, milyon manat	775.0	1448	1485	1622	1720	1794
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	100.7	104.3	101.1	109.2	106.1	104.2

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Cədvələ nəzər saldıqda göstərilən 10 il ərzində qeyd olunan göstəricilərin dəyişməsi meyillərini müsbət hesab etmək olar. Bəzi illərdə müşahidə olunan geriləmələrə baxmayaraq, 2014-cü ilin göstəriciləri 2005-ci ildəki göstəricilərdən

dəfələrlə yüksəkdir. Məsələn, 2005-ci illə müqayisədə 2014-cü ildə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayında əhəmiyyətli artım olmasa da, bu dövr ərzində sənaye məhsulunun həcmi təxminən 2 dəfə artmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ən böyük artım tempi işçilərin orta aylıq əmək haqqı göstəricisində baş vermişdir. Belə ki, 2014-cü ildə bu göstərici 2005-ci illə müqayisədə təqribən 5 dəfə artmışdır.

Aşağıdakı cədvəldə isə Bakı şəhərinin sənaye sahəsi haqqında ümumi məlumatlar əks olunmuşdur.

Cədvəl: 2.4

Bakı şəhərinin sənayesinin iqtisadi göstəriciləri

	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı	1302	1245	1215	1219	1249	1225
Sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı, nəfər	3343	4400	4877	5555	5717	6379
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, müvafiq illərin qiymətləri ilə, milyon manat	7725	25251	31783	30877	30225	28179
Sənaye məhsulunun ümumi qeyri-dövlət sektorunun həcmində xüsusi çəkisi, faizlə	72.9	80.6	81.4	80.5	81,9	79,9
Yüklənmiş mallar, milyon manat	7067	25216	31743	30802	30214	28122
İstehsal edilmiş hazır məhsulun ilin axırına qalığı, milyon manat	209.4	149.1	128.8	176.0	162,6	239,5
İşçilərin orta siyahı sayı, min nəfər	104.1	99.6	92.3	96.4	102,3	102,6
İlin axırına siyahı tərkibli işçilərin sayı, min nəfər	106.3	96.9	94.0	99.8	101,7	104,9
Bir işçinin orta aylıq əmək haqqı, manat	283	584.4	684.3	800.5	853,0	952,0
Əsas sənaye-istehsal fondları, ilin axırına, balans dəyəri ilə, milyon manat	15 389	32074	35794	39661	45896	57536
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	121.7	108.3	103.1	113.3	115,4	115,8
Əsas fondların yeniləşməsi, faizlə	17.8	8.2	7.5	12.4	10,9	14,7

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Cədvələ baxdıqda görürük ki, fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayında azalma müşahidə olunmuşdur. Növbəti illərdə də bu azalmanın davam edəcəyi gözlənilir. Bu onunla əlaqədardır ki, bir sıra sənaye müəssisələrinin gələcəkdə şəhərdən köçürülməsi planlaşdırılır. Bunu müsbət hal hesab etmək olar. Çünki bu müəssisələr şəhərin ekologiyasına ciddi zərər vurur. Cədvəldə digər bir diqqət

çəkən məqam odur ki, göstərilən 10 il ərzində fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı və işçilərin orta siyahı sayında azalma müşahidə olunmasına baxmayaraq sənaye məhsulunun həcmi təxminən 4 dəfə artmışdır. Belə vəziyyət həmin müəssisələrin effektiv fəaliyyətindən xəbər verir. Daha bir müsbət hal isə, sənaye məhsulunun həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisinin artmasıdır. Hal-hazırda bu rəqəm təqribi 80 faiz təşkil edir.

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu iqtisadi əhəmiyyətinə görə Abşeron iqtisadi rayonundan sonra ölkədə ikinci yeri tutur. Respublikanın sənaye xammalı ilə zəngin olan regionlarındanındır. Bu iqtisadi rayon mineral mineral xammal ehtiyatlarının müxtəlifliyinə və zənginliyinə görə respublikanın iqtisadi rayonları içərisində xeyli fərqlənir.

Əsas faydalı qazıntılar rayonun dağətəyi zonasında yerləşir. Burada olan dəmir filizi, əhəngdaşı, mərmər, alunit, gips, seolit, sement xammalı iqtisadi rayonun əsas yeraltı ehtiyatlarıdır. Beləki, Daşkəsən dəmir filizi, Zəylik aluniti, Çıraq dərəsi kükürd kolçedanı, Xoşbulaq əhəng daşı ehtiyatları sənaye əhəmiyyətlidir. Bütün bunlar regionda çoxsahəli sənayenin inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır.

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu Azərbaycanın ikinci sənaye rayonu kimi, ölkənin sənaye məhsulunun 12-13%-ni verir [26, səh.187]. Dağ-mədən, tikinti materialları istehsalı, maşınqayırma, metallurgiya, yüngül və yeyinti sənaye sahələri güclü inkişaf etmişdir. Rayonun iqtisadiyyatında ağır sənaye mühüm yer tutur.

Gəncədə və Daşkəsəndə qara və əlvan metallurgiya xammalının hasilatı, onların ilkin emalı müəssisələri yerləşir.

Bu regionda, xüsusən Gəncədə maşınqayırma sənayesi, cihazqayırma, avtomobil təmiri, rabitə avadanlığı buraxan mexaniki zavod, kənd təsərrüfatının maşınlarının təmiri, texniki avadanlıqları təcrübə zavodu, Qazaxda Zəyəm maşınqayırma, Ağstafa yol maşınları, Şəmkir təcrübə cihazqayırma zavodları fəaliyyət göstərir.

Tikinti sənayesinin əsas müəssisələri iri panelli evtikmə kombinatı, kərpic-kirəmit, dəmir-beton, mərmər zavodlarıdır.

Kimya sənayesi Gəncə şəhərində fəaliyyət göstərən zavodlarda sulfat turşusu, klyum gübrəsi istehsalı ilə təmsil edilir.

Sənaye məhsullarının xeyli hissəsi yüngül sənayenin payına düşür və əsas istehsal edilən məmulatlar pambıq və yun parça, xalça, tikiş və toxuculuq istiqamətlidir. İqtisadi rayonun yüngül sənayesi (Gəncədə pambıq parça, yun parça, trikotaj məmulatları istehsalı, Dəliməmmədlidə pambıq mahlıçı, Qazax, Daşkəsən və Gəncədə xalça toxuculuğu müəssisələri) yerli xammalın emalına əsaslanır.

Yeyinti sənayesi yerli xammal hesabına işləyir. Meyvə şirələri, şərab zavodları, yağ-pendir zavodu, ət kəsimi kombinatları, meyvə-tərəvəz konserv zavodları, taxıl məhsulları kombinatları və s. müəssisələri fəaliyyət göstərir.

Cədvəl: 2.5

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun sənayesinin iqtisadi göstəriciləri

	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı	283	288	270	269	264	271
Sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı, nəfər	656	1 204	1 411	1 654	1 753	1 966
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, müvafiq illərin faktiki qiymətləri ilə, milyon manat	169,5	269.8	263.6	332.8	304,8	329,3
Sənaye məhsulunun həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi, faizlə	23.5	45.0	49.0	66.0	59	54,2
Yüklənmiş mallar, milyon manat	153.7	259.0	244.7	326.2	302,9	324,5
İstehsal edilmiş hazır məhsulun ilin axırına qalığı, min manat	4 451	12 253	28 273	26 960	19 704	24 568
İşçilərin orta siyahı sayı, nəfər	15 574	13 040	13 117	12 505	15 035	13 359
İlin axırına siyahı tərkibində olan işçilərin sayı, nəfər	15 798	13 231	13 423	14 038	13 923	14 499
İşçilərin orta aylıq əmək haqqı, manat	88.3	259.4	283.9	303.1	331,7	370,7
Əsas sənaye-istehsal fondları, ilin axırına, balans dəyəri ilə, milyon manat	566.8	563.2	773.6	918.2	1073	1171
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	105.4	119.1	128.0	118.7	109,7	109,2

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Rayonun sənaye məhsulu 2014-cü ildə 2005-ci ilə nisbətən 1.9 dəfə artmışdır. Bu artıma “Azəraluminium” ASC-nin Gəncə gil torpaq sahəsində məhsul istehsalının artması əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Belə ki, rayonun sənayesinin təqribən 62%-i bu müəssisənin payına düşmüşdür.

Beləliklə, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu respublikanın sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ərazi sahələrindən biridir. Rayonda sənayenin nisbətən yüksək inkişafına nail olunmasında yerli xammal ehtiyatlarının zənginliyi ilə yanaşı, burada respublikanın ikinci mədəni-iqtisadi mərkəzi – Gəncə şəhərinin yerləşməsi ilə əlaqədar olaraq iqtisadiyyatın və əhalinin yerli tələbatını ödəyən sahələrinin inkişafı da əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayır [26, səh.191,192].

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu faydalı qazıntılarla zəngindir. Ölkənin mis ehtiyatlarının hamısı, kükürd kolçedanının 90%-i, qurğuşunun 97%-i, sinkin 99%-i bu iqtisadi rayonun payına düşür. Qafqaz regionunun iri polimetal yataqlarından olan Filizçay yatağı bu rayonun ərazisində yerləşir. İqtisadi rayonun sənayesi başlıca olaraq yerli və qismən də başqa rayonlardan kənd təsərrüfatı xammalının emalına əsaslanır. O, dəmiryolu vasitəsilə başqa ərazi sahələri ilə bilavasitə əlaqəsi başqa ərazi sahələri ilə bilavasitə əlaqəsi olmayan rayonlardandır ki, bu da sənayenin inkişaf səviyyəsinə və onun istehsal quruluşuna özünün müəyyən mənfi təsirini göstərir. Buna baxmayaraq bu iqtisadi rayon bir sıra mühüm sənaye sahələrinin inkişaf miqyasına görə respublikanın başqa iqtisadi rayonları içərisində əhəmiyyətli yer tutur [26, səh.192,193].

İqtisadi rayonun sənayesi nisbətən zəif və birtərəfli inkişaf etmişdir. Ölkənin ümumi sənaye məhsulunun 1 faizi bu iqtisadi rayonun payına düşür. İqtisadi rayon ərazisinin 27%-nə, əhalisinin isə 30%-nə malik olan Şəki rayonu iqtisadi rayonun ümumi sənaye məhsulunun yarısını verir. İqtisadi rayonun sənayesi yeyinti və yüngül sənayedən ibarətdir. Bu sahələr iqtisadi rayonun sənaye məhsulunun 95%-dən çoxunu verir. Yeyinti sənayesi bağçılıq, tütüncülük və heyvandarlıq məhsullarının emalına əsaslanır. Şəki yeyinti kombinatı və şərab zavodları, Qəbələ, Qax, Balakən, Nic meyvə-tərəvəz konserv zavodları, Zaqatala

fındıq zavodu və çay fabriki, Şəki ət kombinatı yeyinti sənayesinin əsas müəssisələridir. Burada çörəkbişirmə, şərq şirniyyatı, spirtsiz içkilər istehsal edən kiçik müəssisələr də fəaliyyət göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, yüngül sənayenin əsasını ipəkçilik təşkil edir. Bütün rayon mərkəzlərində müxtəlif ölçülü tikiş sənayesi müəssisələri fəaliyyət göstərir.

Sənayenin digər sahələrinə yerli xammal bazasına əsaslanan Zaqatala mebel fabrikinə, kərpic zavodunu, Balakən tara müəssisəsini aid etmək olar [33].

Rayonda mövcud olan polimetal filiz yataqlarının səmərəli istifadəsi əsasında metallurgiya və kimya sənayesinin inkişafı üçün böyük imkanlar var. Bu sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün az əhəmiyyəti olmayan ucuz elektrik enerjisi istehsalı sahəsində də rayonun böyük imkanı var.

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda yeni açılan müəssisələrə misal olaraq Zaqatalada gül yağı emalı zavodunu, Cənubi Qafqazda bu tipli ən böyük konserv zavodu olan “Qəbələ konserv zavodu”nu, “Gilan” tikinti materialları istehsalı kompleksini və yeyinti məhsulları istehsalı müəssisəsini, Qaxda “Kapital-N” firmasının mineral və süfrə suyu istehsalı müəssisəsini, Oğuzda yeni konserv zavodlarını, Şəkiddə meyvə şirələri və konserv zavodlarını, illik istehsal gücü 20 milyon ədəd kərpic olan Kərpic zavodunu göstərə bilərik.

Cədvəl: 2.6

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun sənayesinin iqtisadi göstəriciləri

	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı	106	115	107	113	113,0	116
Sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı, nəfər	757	765	868	994	1081	1144
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, müvafiq illərin faktiki qiymətləri ilə, min manat	21006	60 166	75 686	75 735	74 835	87 246
Sənaye məhsulunun ümumi həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi, faizlə	34.0	66.3	62.5	58.5	61,0	67.5
Yüklənmiş mallar, min manat	19286	58 592	73 878	72 188	74 030	87 730
Hazır məhsul ehtiyatının ilin axırına qalığı, min manat	3 077	6 045	8 829	12 279	13 084	12 910
İşçilərin orta siyahı sayı, nəfər	4 462	4 551	4 556	4 992	5 348	5 345

İlin axırına siyahı tərkibində olan işçilərin sayı, nəfər	4 152	4 338	4 419	4 640	4 811	5 539
İşçilərin orta aylıq əmək haqqı, manat	65.1	194.0	239.5	276.7	305,1	305.2
Əsas sənaye-istehsal fondları, ilin axırına, balans dəyəri ilə, min manat	66006	344137	262565	293240	317881	317269
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	105.3	189.7	110.9	112.9	108,2	99.8

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Cədvələ nəzər saldıqda görürük ki, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda 2014-cü ildə 116 sənaye müəssisəsi fəaliyyət göstərmişdir ki, bunun da nəticəsində sənaye məhsulunun həcmi müvafiq ildə 87,2 min manat, yəni 2005-ci illə müqayisədə 66,2 min manat çox olmuşdur. Göstərilən 10 il ərzində işçilərin orta aylıq əmək haqqı təxminən 5 dəfə artmışdır.

Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu respublikanın kifayət qədər istehsal potensialına malik regionlarındanındır. Əlverişli coğrafi mövqeyi var. Magistral dəmiryolunun və avtomobil yollarının, habelə dənizə birbaşa çıxışının olması ərazidə istehsal sahələrini intensivləşdirmək və rayonlararası, eləcə də beynəlxalq iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirmək üçün çox əlverişli imkanlar yaradır. İqtisadi rayonun sənayesi yerli xammal ehtiyatlarına əsaslanır.

Regionun iqtisadiyyatının sahə strukturunun formalaşmasında kənd təsərrüfatının inkişafı, emal sənaye sahələrinin – yüngül və yeyinti sənayesinin inkişafı mühüm rol oynayır. Bu regionda aqrar-sənaye kompleksinin əsasını meyvə - tərəvəz konservi istehsalı (Quba, Xaçmaz), balıq emalı (Xudat), xalça toxuculuğu (Xaçmaz, Quba, Qusar,) sahələri təşkil edir. Belə ki, Dəvəçi və Xaçmazda süd və taxıl emal edilir. Hazırda Siyəzəndə neft və qaz hasilatı, Qubada elektrotexnika zavodu, Xaçmazda isə metal qırıntılarının emalı zavodu iqtisadi rayonun ağır sənayesinin əsasını təşkil edir. Dəvəçi, Çarxı və Siyəzəndə quşçuluq kompleksləri vardır.

Son illərdə Quba-Xaçmaz rayonunda bir sıra yeni sənaye müəssisələri yaradılmışdır. Bu müəssisələrə Qubada “Azkon” biskvit məmulatları müəssisəsi, Xaçmaz rayonunda “Qafqazkonserv” müəssisəsi və “Azplodeksrort MMC” və s. müəssisələri misal göstəmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda sənaye sahələri arasında istehsal əlaqələri hələ də zəifdir. Bu isə öz növbəsində, sənayenin ümumi inkişaf səviyyəsinə öz mənfi təsirini göstərir. Bu iqtisadi rayonun Abşeron iqtisadi rayonuna yaxınlığı bir tərəfdən, bəzi sənaye sahələrinin xeyli inkişafına, digər tərəfdən isə sənayenin bir sıra məhsul növlərinin məhdud səviyyədə artımına və ya ümumiyyətlə, heç inkişaf etməməsinə səbəb olmuşdur. Bu isə, xüsusən, iqtisadi rayondakı tikinti materialları istehsalı sənayesinin zəif inkişafına böyük təsir etmişdir [26, səh.200]

Cədvəl: 2.7

Quba - Xaçmaz iqtisadi rayonunun sənayesinin iqtisadi göstəriciləri

	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı	76	84	76	79	75	79
Sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı, nəfər	490	531	612	702	790	871
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, müvafiq illərin faktiki qiymətləri ilə, min manat	37705	64006	89284	77136	81720	77683
Sənaye məhsulunun ümumi həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi, faizlə	50.1	57.1	43.0	35.4	45	33.9
Yüklənmiş mallar, min manat	27322	63397	90437	77618	81316	77156
Hazır məhsul ehtiyatının ilin axırına qalığı, min manat	1 855	8 293	5 587	5850	6288	7257
İşçilərin orta siyahı sayı, nəfər	4 386	4 552	4087	4810	4999	4875
İlin axırına siyahı tərkibində olan işçilərin sayı, nəfər	4 554	4 226	4 488	4578	4219	4717
İşçilərin orta aylıq əmək haqqı, manat	117.5	319.7	363,0	393.5	453,6	449.4
Əsas sənaye-istehsal fondları, ilin axırına, balans dəyəri ilə, milyon manat	166.3	423.8	477.7	507.1	539,6	572.9
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	105.3	143.1	110.5	106.3	106,6	106.5

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Cədvədən göründüyü kimi, son 10 il ərzində iqtisadi rayonda fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı demək olar ki, stabil olaraq qalmışdır. Buna baxmayaraq sənaye məhsulunun həcmi 2 dəfədən çox artmışdır. Deməli bu artım həmin müəssisələrin məhsuldar fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Digər tərəfdən, sənaye məhsulunun ümumi həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisində illər

ərzində azalma müşahidə edilmişdir. İşçilərin orta aylıq əmək haqqı 2005-ci illə müqayisədə 2014-cü ildə 4 dəfə artaraq 449.4 manat olmuşdur.

Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu faydalı qazıntılarla zəngin olmayan bir rayondur. Bu regionda əsasən qum, çınqıl, daş, əhəng və digər tikinti materialları mövcuddur. Hazırda İsmayilli, Ağsu, Şamaxı rayonlarının gil yataqları mühüm tikinti əhəmiyyətinə malikdir.

Şirvan iqtisadi rayonu sənaye cəhətdən nisbətən zəif inkişaf etmişdir. Burada sənayenin əsasını yerli kənd təsərrüfatı məhsullarını emal edən yüngül və yeyinti sənaye sahələri təşkil edir. İqtisadi rayonun yüngül sənayesi əsasən tikiş və xalçaçılıq sahələri ilə təmsil olunmuşdur. Yeyinti sənayesində əsas yeri yerli üzüm məhsulunun emalı olan şərabçılıq tutur. Konserv, yağ-pendir zavodları, tara müəssisələri fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə rayonun iqtisadiyyatında meşə və ağac emalı, tikinti materialları istehsalı (İsmayilli rayonunda ağac emalı müəssisəsi, Şamaxı və Qobustan rayonlarında daş karxanaları, kərpic zavodu), kənd kənd təsərrüfatı texnikasının təmiri müəssisələri mövcuddur[33].

Bununla yanaşı, Şamaxı rayonunda “Star MMC” televizor zavodu, “Azsamand” avtomobil zavodu, “Azerelektronika” məişət avadanlıqları istehsalı zavodu, xalçaçılıq fabriki fəaliyyət göstərir.

Cədvəl: 2.8

Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunun sənayesinin iqtisadi göstəriciləri

	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı	39	39	40	40	40	39
Sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı, nəfər	114	208	256	319	369	393
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, müvafiq illərin faktiki qiymətləri ilə, min manat	5 972	10265	9 733	13234	15039	18672
Sənaye məhsulunun həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi, faizlə	42.7	19.3	23.4	40.8	46,6	51,2
Yüklənmiş mallar, min manat	2 441	10419	9 904	11975	15197	18652
Hazır məhsul ehtiyatının ilin axırına qalığı, min manat	673.3	4 433	4 259	1798	1639	1659
İşçilərin orta siyahı sayı, nəfər	1 289	1 564	1 721	1826	1955	2054

İlin axırına siyahı tərkibində olan işçilərin sayı, nəfər	1 338	1 538	1 575	1758	1678	2126
İşçilərin orta aylıq əmək haqqı, manat	61.7	195.1	234.1	266.7	279,6	297,1
Əsas sənaye-istehsal fondları, ilin axırına, balans dəyəri ilə, milyon manat	53.4	53.2	46.6	59.4	73,2	93,2
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	103.1	149.6	87.6	127.7	123,2	127,4

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi(www.stat.gov.az)

Şirvan iqtisadi rayonunda son on ildə fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayında demək olar ki, heç bir dəyişiklik baş verməmişdir. Bu illər ərzində sənaye məhsulunun həcmi təqribən 3 dəfə, işçilərin sayı təqribən 2 dəfə, işçilərin orta aylıq əmək haqqı təqribən 5 dəfə, əsas sənaye istehsal fondları isə 1.7 dəfə artmışdır. Sənaye məhsulunun həcmində özəl bölmənin payı artaraq 51,2 faiz təşkil etmişdir.

Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunun Xocalı, ŞuşaXocavənd, Cəbrayıl rayonlarının və Xankəndi şəhərinin əraziləri tamamilə, Ağdam rayonunun (hazırda inzibati mərkəzi Ağdam şəhəri də daxil olmaqla) ərazisinin böyük bir hissəsi erməni işğalı altındadır.

Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunun əsas təbii sərvətləri polimetal filizləri (Mehmanə yatağında), təbii qaz, neft müxtəlif tikinti materiallarıdır (mərmər, sement xammalı, tikinti daşı). Meşələrdə olan xammal ehtiyatları yerli ağac emalı müəssisələrini xammalla təmin etmək üçün kifayət qədərdir. Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda olan mineral bulaqlardan (Turşsu, Şırlan), meşələrdən istirahət və müalicə üçün istifadə etmək olar.

İqtisadi rayonun sənayesi yerli kənd təsərrüfatı xammalının emalına əsaslanır. Şərabçılıq, konserv məhsulları istehsalı, digər kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı yeyinti sənayesinin əsas sahələridir.

2005-2014-cü illər ərzində iqtisadi rayonda fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayında əhəmiyyətli bir dəyişiklik olmamışdır. Buna baxmayaraq sənaye məhsulunun həcmi 6,4 dəfə, işləyənlərin sayı 1,4 dəfə, onların orta aylıq əmək haqqı isə 5.4 dəfə artmışdır. Sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün fərdi sahibkarlar isə yalnız 2012-ci ildən etibarən qeydə alınmışdır. Aşağıdakı cədvəldə ən diqqət çəkən məqam odur ki, sənaye məhsulunun həcmində qeyri-dövlət

sektorunun xüsusi çəkisi kəskin şəkildə azalaraq, 2005-ci ildə 52,7%-dən 2014-cü ildə 11,3%-ə qədər düşmüşdür.

Cədvəl: 2.9

Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunun sənayesinin iqtisadi göstəriciləri

	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı	27	29	28	29	30	31
Sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı, nəfər	...	...	...	163	194	230
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, müvafiq illərin faktiki qiymətləri ilə, min manat	3 728	10 249	11 640	14 529	18 112	23913
Sənaye məhsulunun həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi, faizlə	52.7	13.6	8.5	13.9	14,6	11,3
Yüklənmiş mallar, min manat	3 110	10 258	11 691	13 993	17 602	24352
Hazır məhsul ehtiyatının ilin axırına qalığı, min manat	245.0	155.1	113.6	649,0	1160,0	720,2
İşçilərin orta siyahı sayı, nəfər	1 098	1 502	1 440	1 303	1 485	1597
İşçilərin orta aylıq əmək haqqı, manat	52.8	172.3	198.0	268.0	274,3	287,4
Əsas sənaye-istehsal fondları, ilin axırına, balans dəyəri ilə, milyon manat	25,7	82,7	90.6	102,6	158,3	156,6
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	101.0	92.2	109.4	113,3	154,2	98,9

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi(www.stat.gov.az)

Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonuna daxil olan Kəlbəcər, Laçın, Zəngilan və Qubadlı rayonları Ermənistan işğalçı qüvvələri tərəfindən zəbt olunduğu üçün onların iqtisadiyyatı tamamilə dağıdılmışdır. İqtisadi rayonun ərazisində qızıl, civə, xromit, mərmər, üzlük tikinti daşları koral, perlit və s. kimi sənaye əhəmiyyətli faydalı qazıntı ehtiyatları vardır.

Aran iqtisadi rayonu sənaye potensialına görə ölkədə Abşeron və Gəncə-Qazax iqtisadi rayonlarından sonra üçüncü yeri tutur. Ölkənin sənaye məhsulunun 3 faizini verir. Bu iqtisadi rayonun sənayesi yerli xammal ehtiyatlarına əsaslanır. Qeyd etmək lazımdır ki, Aran iqtisadi rayonunun əsas yeraltı sərvətləri – neft, təbii qaz, yodlu və bromlu maddən suları, müxtəlif tikinti materiallarıdır (mişar daşı, qum-çınqıl və s.). Neft və təbii qaz yataqları Şirvanda, Salyanda, Neftçalada, Kürdəmirdə, İmişlidə və Zərdabda yerləşir[34].

Aran iqtisadi rayonunun sənayesi, əsasən, onun cənub-qərbində (Şirvan-Salyan-Neftçala) və şimal-qərbində (Mingəçevir və Yevlax şəhərlərində)

cəmləşmişdir. İqtisadi rayonun sənaye strukturunda yanacaqenergetika, kimya və neft-kimya, maşınqayırma və metal emalı, tikinti materialları, yüngül və yeyinti sənayesi əsas yeri tutur.

Mingəçevir və Varvarada SES-lər, Şirvanda və Mingəçevirdə DRES-lər işləyir. Ona görə də elektroenergetika burada təsərrüfatın inkişaf etmiş və ixtisaslaşmış sahələrindən biridir. Belə ki, rayonun sənaye məhsulunun 49,5 faizi elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı, bölüşdürülməsi sahəsinin payına düşür. Şirvan istilik elektrik stansiyası yenidən qurulduqdan sonra isə öz imkanlarını daha da artıracaqdır.

Kimya sənayesi müəssisələri Mingəçevir, Salyan və Neftçala şəhərində fəaliyyət göstərir. Hazırda Salyanda plastik kütlə zavodu, Neftçalada yod-brom zavodu mövcuddur. Son illərdə Salyan plastik kütlə zavodu özəlləşdirilib və yeni mülkiyyətçilər zavodun fəaliyyətini qismən bərpa ediblər.

Mingəçevir, Şirvan və Salyan iqtisadi rayonun maşınqayırma sənayesinin mərkəzləri hesab olunur. Aran iqtisadi rayonunun maşınqayırma sənayesini Mingəçevir kənd təsərrüfatı maşınqayırma zavodu, Şirvanda məişət cihazlarının avtomat idarə vasitələri istehsalı, Şirvan şəhərindəki polimer avadanlığı zavodu, Bərdədə dənəvər, yumşaq və konsentrat halında yem hazırlamaq üçün avadanlıq zavodu və digər müəssisələr təmsil edir. Ölkəmizin digər iqtisadi rayonlarındakı kimi bu iqtisadi rayonda da avtomobil təmiri müəssisələri geniş yayılmışdır. İqtisadi rayonun maşınqayırma sənayesinə daxil olan sahələrdən biri də yol və kommunal maşınqayırma sahələridir. Belə müəssisələrdə istehsal olunan kiçik mexanizmlər, əsasən, yol tikintisi və meliorativ işlərdə istifadə edilir. Bu müəssisələrə Mingəçevirdə yerləşən təcrübə eksperimental “Yoltexnika” zavodu, “Mingəçeviryolmaş” zavodları aiddir. Aran iqtisadi rayonunda maşınqayırma sənayesi üzrə 83 min ədəd güc transformatoru, 4,8 min ədəd yüksək gərginlikli cihaz, 2400 min ədəd elektrik lampası, 1931 ədəd mancanax dəzqahı istehsal edilmişdir.

İqtisadi rayonda yeyinti və yüngül sənaye sahələri də inkişaf etmişdir. Yüngül sənayeyə aid müəssisələr arasında pambığın ilkin emalını həyata keçirən

pambıqtəmizləmə zavodları məhsul istehsalına görə yüksək xüsusi çəkiyə malikdir. Bununla yanaşı pambıq parça toxuculuğu (Mingəçevir), yunun ilkin emalı (Yevlax), süni gön-dəri istehsalı (Əli-Bayramlı), xalçaçılıq (Qazı-Məmməd) yüngül sənayenin mühüm sahələridir. Rayonun yeyinti sənayesi çörək, yağ-süd, pendir, unüyütmə və konserv zavodları və s. ilə təmsil olunur. Bu iqtisadi rayonda sənaye ilə yanaşı kənd təsərrüfatı da inkişaf etmişdir[33].

Aran iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərən müəssisələr: Şirvan şəhərindəki “Telemexanika” zavodu, Biləsuvar rayonunda “Biləsuvar Aqro” süd məhsulları istehsalı zavodu, Neftçalada “Azər-Yod” MMC-nin eyniadlı müəssisəsi, “Kürdəmir-Taxıl” ASC, Göyçaydakı “Göyçay-Konserv” ASC, “Kərpic-San” MMC, “Göyçay-Süd” ASC, Ağdaş rayonunda “Orelay” qənnadı fabriki, Bərdədəki “Qarabağ-Pambıq”, “Bərdə Yağ-Pendir”, mini makaron fabriki, Mingəçevir şəhərindəki “Azərkabel”, Yevlaxdakı “Yevlaxtəmir” ASC, “Lalə Tekstil”, ARFA mebel fabriki, Salyanda süd emalı zavodu, Mingəçevirdə meyvə şirəsi və pivə istehsalı ilə məşğul olan “Zeynalabdin-94” firması, beton dayaqqlar və elektron avadanlıqlar zavodu, İmişlidə “Araz” konservləşdirilmiş şirə və konyak istehsalı müəssisəsi, şəkər zavodu və s.

Cədvəl: 2.10

Aran iqtisadi rayonunun sənayesinin iqtisadi göstəriciləri

	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı	333	367	336	339	323	321
Sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı, nəfər	640	927	1 139	1335	1540	1782
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, müvafiq illərin faktiki qiymətləri ilə, milyon manat	373.5	629.3	791.1	821.5	858,9	958,9
Sənaye məhsulunun həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi, faizlə	31.1	64.1	62.5	60.3	60,9	55,5
Yüklənmiş mallar, milyon manat	334.4	629.5	775.2	817.6	860,0	955,0
Hazır məhsul ehtiyatının ilin axırına qalığı, min manat	10 333	14437	27720	27842	25895	33059
İşçilərin orta siyahı sayı, nəfər	22 919	22 561	22 412	22267	24085	23922
İlin axırına siyahı tərkibində olan	23 537	21 991	23 134	23579	23978	24591

işçilərin sayı, nəfər						
İşçilərin orta aylıq əmək haqqı, manat	147.5	320.1	352.7	378.3	412,4	465,0
Əsas sənaye-istehsal fondları, ilin axırına, balans dəyəri ilə, milyon manat	979.0	1 699	2067	2320	2722	3275
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	104.8	111.1	114.2	109.5	117,3	121,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Cədvəldən aydın olur ki, Aran iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayında illər ərzində azalma müşahidə olunmuşdur. Digər tərəfdən sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Göstərilən illər ərzində sənaye məhsulunun həcmi 2.5 dəfə, işçilərin orta aylıq əmək haqqı 3 dəfə, əsas sənaye istehsal fondlarının həcmi isə 3.3 dəfə artmışdır. Sənaye məhsulunun həcmində qeyri-dövlət sektorunun payı artaraq 2014-cü ildə 55,5% olmuşdur.

Bütövlükdə, Aran iqtisadi rayonunda sənayenin bütün sahələri inkişaf etmişdir. Rayon sənayesinin quruluşunda yüngül və yeyinti sənaye sahələri ilə bərabər ağır sənayenin müxtəlif sahələri inkişaf etmiş və bütün bunlar qısa bir müddətdə ümumi iqtisadi inkişafın təmin olunmasına öz təsirini göstərməkdədir [26, səh.205].

Lənkəran iqtisadi rayonunun müasir sənayesinin quruluşunda, başqa iqtisadi rayonlardan fərqli olaraq, yerli mineral xammal növlərinin emalına əsaslanan sənaye sahəsi yoxdur. İqtisadi rayonda faydalı qazıntılar azdır, qeyri-filiz yataqlarından tikinti qumu, gil, çaydaşı, gips və s. mövcuddur. Eləcə də, iqtisadi rayon termal mineral sularla zəngindir. Regionun iqtisadiyyatının əsasını aqrar-sənaye kompleksi təşkil edir. Lənkəran iqtisadi rayonunun sənayesi yerli kənd təsərrüfatı xammalı əsasında inkişaf etmişdir və əsasən bitkiçilik və balıqçılıq məhsullarının emalına əsaslanır. Yeyinti sənayesində balıq emalı, çay, meyvə-tərəvəz konservi, şərab istehsalı və tütün emalı mühüm yer tutur. Bundan əlavə ət, süd, pendir, çörəkbişirmə müəssisələri fəaliyyət göstərir. Astarada yeni konserv zavodları, Masallıda şirniyyat fabriki, Lənkəranda “Ş-Mari” firmasının pivə istehsalı müəssisəsi, istehsal gücü 60 ton süd olan “Nur-Süd” süd emalı müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Rayon respublikanın mühüm çayçılıq sənayesi

mərkəzidir. Tütüncülük sahəsi bir müəssisə ilə - Masallı tütün fermentasiya zavodu ilə təmsil olunur.

İqtisadi rayonun ərzisində tikinti materialları, cihazqayırma, mebel istehsalı, avtomobil təmiri, mexaniki təmir və kənd təsərrüfatı maşınlarının təmiri müəssisələri mövcuddur. Tikinti materilləri sənayesini Lənkəran kərpic zavodu, dəmir-beton məmulatları zavodu, Masallı keramika zavodu təmsil edir.

Cədvəl: 2.11

Lənkəran iqtisadi rayonunun sənayesinin iqtisadi göstəriciləri

	2005	2010	2011	2013	2013	2014
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı	78	92	84	76	76	77
Sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı, nəfər	250	390	482	716	716	1144
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, müvafiq illərin qiymətləri ilə, min manat	18 170	49 510	65 920	65 170	65 170	70 995
Sənaye məhsulunun həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi, faizlə	70.2	56.2	59.8	59,9	59,9	58.7
Yüklənmiş mallar, min manat	11 761	48 724	62986	65533	65533	7079 2
Hazır məhsul ehtiyatının ilin axırına qalığı, min manat	2 839	2 608	2 763	4513	4513	4716
İşçilərin orta siyahı sayı, nəfər	3 069	3 895	3 913	5560	5560	5827
İlin axırına siyahı tərkibində olan işçilərin sayı, nəfər	3 573	3 974	3 590	5090	5090	5717
İşçilərin orta aylıq əmək haqqı, manat	63.3	212.5	232.6	270,5	270,5	284.9
Əsas sənaye-istehsal fondları, ilin axırına, balans dəyəri ilə, milyon manat	83.4	172.4	170.4	180.0	192,4	217.9
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	102.0	127.1	98.8	105.5	107,1	113.5

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Lənkəran iqtisadi rayonunda 2005-ci illə müqayisədə 2014-cü ildə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayında əhəmiyyətli dəyişiklik olmasa da, bu dövr ərzində sənaye məhsulunun həcmi 4 dəfə, işçilərin sayı 1,9 dəfə, onların orta aylıq əmək haqqı 4 dəfə artmışdır. Bu illər ərzində sənaye məhsulunun həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi tədricən azalaraq, 2014-cü ildə 58.7% təşkil etmişdir.

Naxçıvan iqtisadi rayonunda zəngin təbii ehtiyatlar – molibden, polimetal filizləri, daşduz, dolomit, travertin, mərmər, titan, qızıl, kükürd, sement, tikinti

materialları yataqları mövcuddur. Azərbaycan Respublikasının molibden və dolomit ehtiyatlarının hamısı, mineral su ehtiyatlarının 60 faizi Naxçıvan iqtisadi rayonunun payına düşür. İqtisadi rayon Badamlı, Sirab, Vayxır və s. kimi 200-dən çox qiymətli mineral su bulaqlarına malikdir[34].

Naxçıvan sənayesi yüksək inkişaf etmiş iqtisadi rayonlardan biridir. Ölkənin sənaye məhsulunun 2,8 faizi bu rayonun payına düşür. İqtisadi rayonun sənaye məhsulunun yarısından çoxu Naxçıvan sənaye qovşağında cəmlənmişdir. Bu regionun sənayesində yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və faydalı qazıntı hasilatı xüsusi yer tutur. Elektroenergetika (Araz su qovşağı), elektrotexnika (Naxçıvan), alüminium qablar, mebel və butulka (Naxçıvan), avtomobil təmiri (Şahbuz) müəssisələri sənayenin aparıcı sahələrini təmsil edir.

Energetika sənayesi “Araz” su elektrik stansiyası və istilik elektrik stansiyası ilə təmsil olunur.

İqtisadi Rayonun maşınqayırma və metal emalı sənayesi Alüminium Qablar Səhmdar cəmiyyəti, Filiz İdarəsi, “Araz” Təcrübə Zavodu, Elektrotexnika Zavodu, Ordubad Elektron Zavodu və Şahbuz avtomobil təmiri zavodundan ibarətdir. Hazırda bu müəssisələrin əksəriyyəti işləmir, bəziləri isə öz profillərini dəyişmişlər.

Rayon tikinti materiallarının böyük miqdarda ehtiyatına malikdir. Tikinti materialları sənayesi üzrə dəmir-beton konstruksiyaları (Naxçıvan, Şərur), üzlük material zavodları, qum-çınqıl karxanası fəaliyyət göstərir.

Yüngül və yeyinti sənaye sahələri rayonun iqtisadiyyatında mühüm yer tutur. Naxçıvan şəhərində sənaye məhsulunun 70 faizdən çoxu yeyinti sənayesinin, 10 faizi isə yüngül sənayenin payına düşür. İqtisadi rayonun yüngül sənayesi tikiş (Naxçıvan, Culfa), ipəkəyirmə (Ordubad), xalçaçılıq, trikotaj (Naxçıvan) müəssisələri, yeyinti sənayesi isə konserv (Ordubad, Şərur), tütün-fermentasiya, mineral su doldurulması, ət emalı, balıq zavodu (Naxçıvan, Şahbuz, Şərur) müəssisələri ilə təmsil olunmuşdur. Konserv sənayesi ixtisaslaşmış sənaye sahələrindən olmaqla, əsasən, Ordubad və Şərur meyvə-tərəvəz konserv zavodlarından ibarətdir. Ordubad şəhərində yerləşən meyvə konservi

kombinatının bir sexi və altı yardımçı sexi vardır ki, burada da ən çox ərik, qızılgül, qoz, heyva və s. yüksək keyfiyyətli konserv məhsulları istehsal edilir [34].

Cədvəl: 2.12

Naxçıvan iqtisadi rayonunun sənayesinin iqtisadi göstəriciləri

	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı	96	135	135	135	135	135
Sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı, nəfər	221	390	421	470	520	586
Sənaye məhsulunun (işlərin,xidmətlərin) həcmi, müvafiq illərin faktiki qiymətləri ilə, min manat	41,2	318,6	680.9	799.5	863	891,5
Sənaye məhsulunun ümumi həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi, faizlə	66.6	87.7	91.8	92.6	92,6	62,6
Yüklənmiş mallar, min manat	34034	316819	678.6	797500	861000	888,3
Hazır məhsul ehtiyatının ilin axırına qalığı, min manat	92.7	2 099	2 301	2 049	1 909	3238
İşçilərin orta siyahı sayı, nəfər	3 831	12855	14 454	15095	15385	15551
İlin axırına siyahı tərkibində olan işçilərin sayı, nəfər	3 178	13795	15 185	16298	17473	17665
İşçilərin orta aylıq əmək haqqı, manat	108.7	295.1	338.6	347.8	356,3	358,8
Əsas sənaye-istehsal fondları, ilin axırına, balans dəyəri ilə, milyon manat	120.5	719.2	797.5	805.6	850,3	861,4
əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	110.3	102.6	110.9	101.6	105,6	101,3

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi(www.stat.gov.az)

Naxçıvan iqtisadi rayonunda son on il (2005-2014) ərzində istehsal olunan sənaye məhsulunun həcmində kəskin artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2014-cü ildə sənaye məhsulunun həcmi 2005-ci illə müqayisədə 21.6 dəfə artmışdır. Bundan əlavə, işçilərin sayı 4 dəfə, onların orta aylıq əmək haqqı 3.3 dəfə artmışdır.

Respublikanın ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarında sənayenin istehsalının mövcud vəziyyətinin təhlili onu göstərirkki, son illərdə qəbul edilən Dövlət Proqramları öz nəticələrini göstərməkdədir. Belə ki, ölkənin ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarında sənaye istehsalının həcmi artır, rayonlarda tarazlı inkişafa nail olunur. Bu tendensiyanın davam etdirilməsi məqsəduyğundur. Çünki, respublikada mühüm

iqtisadi problemlərin həlli, o cümlədən əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinin əsas şərti sənayenin inkişafında regionlar arasında yaranmış fərqlərin aradan qaldırılması, regional inkişafın tarazlaşdırılmasıdır.

2.2. Azərbaycanda regional siyasət və idarəetmə

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi tərəqqisini təmin edən ən başlıca amillərdən biri də ölkə regionlarının davamlı və tarazlı inkişafına nail olunması ilə bağlıdır. Təsadüfi deyildir ki, hər bir ölkənin sistemli, dinamik və tarazlı inkişafını xarakterizə edən ən mühüm göstəricilərdən biri regionların inkişaf səviyyəsi hesab olunur. Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi birbaşa olaraq dövlətin həyata keçirdiyi milli iqtisadi siyasətin tərkib elementi kimi çıxış edən regional iqtisadi siyasətin səmərəliliyindən düz mütənasib asılıdır.

Dövlətin regional (sosial-iqtisadi) siyasəti dedikdə, həm dövlətin regional səviyyədə, həm də regionların özlərinin işləyib hazırlayaraq həyata keçirdikləri tədbirlər kompleksi, eyni zamanda dövlət və regionlar arasında, həm də regionların öz aralarında qarşılıqlı münasibətləri əks etdirən və məkan, region nöqtəyi nəzərindən ölkənin siyasi, iqtisadi, sosial və ekoloji inkişafının idarə olunması üzrə fəaliyyət sahəsi başa düşülür.

Regional siyasət sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin mühüm tərkib hissələrindən biri olmaqla bütövlükdə həmin siyasətin yerinə yetirilməsinə xidmət edir. Sosial- iqtisadi inkişaf siyasəti necədirsə, regional siyasət də ümumən elədir. Yəni, ölkə miqyasında qarşıya qoyulan vəzifələr region miqyasında da qarşıya qoyulur. Lakin sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin başqa tərkib hissələrindən (məsələn, maliyyə, pul- kredit, ekoloji siyasət, sənaye siyasəti və s.) fərqli olaraq regional siyasətin özünəməxsus xüsusiyyətləri var.

Əsas xüsusiyyətlərdən biri regional siyasətin kompleks xarakter daşması və qeyd etdiyimiz kimi bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf siyasətini region miqyasında əks etdirməsidir.

Regional iqtisadi inkişaf siyasətinin başlıca xüsusiyyətlərindən biri özəl sektorun, xüsusilə, kiçik sahibkarlığın hərtərəfli dəstəklənməsi, onun daha da genişlənməsi üçün əlverişli mühitin yaradılması, bu sahədə dövlət tərəfindən müxtəlif yardım və təşviq mexanizmlərinin tətbiq edilməsidir.

Regional siyasətin həyata keçirilməsində mütləq hər regionun özünəməxsus coğrafi şəraiti və həmin regionun əhalisinin tarixən məşğul olduğu sahə nəzərə alınmalıdır. Çünki hər regionun əhalisi müxtəlif sahə üzrə ixtisaslaşmış və təkmilləşmişdir. Digər tərəfdən sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin hər hansı növünə nisbətən regional siyasət mürəkkəbdir. Regional siyasətin həyata keçirilməsinə həm ümumrespublika xarakterli amillər, həm də hər regionun konkret şəraitindən irəli gələn amillər təsir göstərir.

Regional siyasətin müvəffəqiyyəti üçün prioritet sahələrin düzgün seçilməsi və inkişaf istiqamətlərinin düzgün müəyyən edilməsi vacib şərtlərdəndir. Məsələn, ölkədə və onun regionlarında sosial-iqtisadi inkişafda ədalətlik və səmərəlilik prinsiplərinin real şəraitə uyğun olaraq əlaqələndirilməlidir. Eyni zamanda ölkə üçün prioritet sahələrin inkişafının regionlarda prioritet təsərrüfat sahələrinin və infrastruktura sahələrinin inkişafı ilə nə dərəcədə düzgün əlaqələndirilməsi nəzərə alınmalıdır.

Regional siyasət və idarəetmə (regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi) müxtəlif inzibati-siyasi quruluşa və müxtəlif idarəetmə formasına malik bütün dövlətlərdə bu və ya digər səviyyədə həyata keçirilir. Müasir dövrdə regional iqtisadiyyatın müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsini təmin etmək üçün müvafiq hüquqi baza yaradılmalı, başqa sözlə, normativ-hüquqi aktlar, sərəncamlar və qərarlar qəbul edilməlidir. Eyni zamanda həmin normativ aktların icrası üçün institutlar yaradılmalı, tədbirlər hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Demokratik ölkələrdə regional siyasət və idarəetmənin hüquqi əsaslarını müəyyən edən qanunlar və normativ aktlar sistemi XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq formalaşmışdır.

Hazırda bütün ölkələrdə regional siyasətin hər iki qrup vasitələrini- iqtisadi və inzibati- təşkilati vasitələrini əhatə edən qanunlar sistemi fəaliyyət göstərir. Bunlar öz mahiyyətinə görə regional inkişafı tənzimləmək üçün qəbul edilmiş qanunlardan, prezident fərmanlarından, göstərişlərindən, hökumət qərar və göstərişlərindən ibarət olur[40].

Regionların sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək inkişafının prioritetlərini müəyyənləşdirir. Bu siyasət ayrı- ayrı iqtisadi rayonların sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyən edir, sonra isə bu istiqamətlərin reallaşdırılması üçün mümkün tədbirlərin seçilməsi və onların icrasının mərhələləri, müddətləri və ən başlıcası isə icraçıların əks etdirilməsini təmin edir. Burada real vəziyyətin qiymətləndirilməsi mərhələsində strateji məqsədlərin seçilməsi və bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün taktiki tədbirlərin müəyyən edilməsi, xüsusilə onların icrası üçün istər infrastruktur, istər təşkilati, istərsə də resurs çatışmazlıqlarının aşkar edilməsi və onların aradan qaldırılması yollarının müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında prioritet kimi müəyyən edilmiş və neft-qaz gəlirlərindən səmərəli istifadə etməklə regional tarazlığın təmin edilməsi istiqamətində müstəsna rol oynayan regional inkişaf üzrə Dövlət Proqramları əhalinin işgüzar fəallığının artmasına, regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin daha da genişlənməsinə, infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinə, beynəlxalq tələblərə cavab verən rəqabətqabiliyyətli və ixracyönümlü məhsullar istehsal edən yeni müəssisə və obyektlərin yaradılmasına səbəb olmuş, vətəndaşların rifahını xarakterizə edən keyfiyyət göstəricilərini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmışdır[36].

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2004-cü il 11 fevral tarixli 24 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər)" əsas məqsədi qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı, ölkə regionlarının tarazlı inkişafının təmin edilməsi, regionlarda kommunal xidmət və sosial infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması, yeni iş yerlərinin və müəssisələrin yaradılması

nəticəsində əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsindən ibarət olmuşdur[4].

Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- müəssisələrin istehsal fəaliyyətini bərpa etmək və yeni istehsal müəssisələri yaratmaq;
- yerli resurslardan istifadənin səmərəsini artırmaq;
- regionların inkişafı üçün zəruri infrastrukturun yaradılmasını və inkişafını təmin etmək;
- aqrar sektorda islahatların ikinci mərhələsini sürətləndirmək, bunun üçün regionlarda fermerlərə və digər kənd təsərrüfatı işçilərinə kömək məqsədilə müxtəlif servis mərkəzləri yaratmaq, toxumçuluq bazasını genişləndirmək, texnika ilə təminatı yaxşılaşdırmaq və digər zəruri tədbirləri həyata keçirmək;
- investorların regionlara cəlb olunması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını təmin etmək;
- yeni iş yerlərinin yaradılmasını həvəsləndirmək;
- əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatını yaxşılaşdırmaq [4].

Regionların inkişafı üzrə birinci proqramın reallaşdığı beş ildə ümumi daxili məhsulun həcmi 2,6 dəfə, qeyri-neft sektorunda istehsal 1,8 dəfə, sənaye 2,5 dəfə, kənd təsərrüfatı məhsulu 25 faiz artmış, 27,5 mindən çox yeni müəssisə yaradılmış, 700 minə yaxın yeni (o cümlədən 550 minə yaxın daimi) iş yeri açılmış, ÜDM-də qeyri-dövlət sektorunun payı 84 faizə çatmışdı. Dövlət investisiya xərclərində regional layihələrə ayrılan vəsait 2004-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə 6 dəfə artmış, ümumilikdə bölgələrə 6,8 milyard manat dövlət investisiyası qoyulmuşdu[4].

"Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)"nın uğurlu icrası bütün regionların inkişafında yeni bir mərhələnin yaranmasına səbəb olmuş, formalaşmış əlverişli iqtisadi mühit ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində başlanmış tədbirlərin davam

etdirilməsi zərurətini yaratmışdır. Bu nəticələr ikinci proqramı daha əhatəli hazırlamağa əsas yaratdı. Prezidentin 14 aprel 2009-cu il tarixli fərmanı ilə təsdiq olunan “Regionların 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nda daha böyük məqsədlər yer almışdı. Bu Proqramın əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaq olmuşdur. İkinci proqramın miqyasını sadəcə bir statistik müqayisədə aydın görmək olar. 2004-2008-ci illərdə proqramın icrasına bütün mənbələr hesabına 16 milyard manat xərclənmişdisə, 2009-2013-cü illərdə bu rəqəm iki dəfədən çox - 34,7 milyard təşkil edib [35]. Eyni zamanda, yeni Dövlət Proqramı əvvəlkindən fərqli olaraq mühüm prioritet kimi Bakı şəhəri və onun ətraf qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilmiş tədbirləri də özündə əks etdirmişdir.

Dövlət Proqramında müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- ölkənin təbii və əmək potensialından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təmin edilməsi;
- infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;
- sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi və sahibkarlığın inkişafının daha da sürətləndirilməsi;
- iqtisadiyyatın inkişafına investisiyaların cəlb olunması işinin davam etdirilməsi;
- ixracyönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması;
- müasir tipli infrastruktur obyektlərinin yaradılması, mövcud obyektlərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatının yaxşılaşdırılması;
- əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;

- yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması [5].

"Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın uğurlu icrası nəticəsində ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin səviyyəsində yüksək artım əldə edilmiş, sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yüksəlməsində mühüm rol oynamışdır.

Beləliklə, 10 ildə (2004-2013) regionların inkişafına 50 milyard manatdan çox vəsait yönəldilib. Azərbaycanın 2002-ci ildə dövlət büdcəsinin təxminən 1 milyard manat olduğunu yada salsaq, ötən müddətdə ölkənin hansı inkişaf yolunu qət etdiyini təsəvvür etmək olar.

Ötən 10 ildə uğurla icra olunan regional inkişaf proqramları Azərbaycanın həm iqtisadi mənzərəsini, həm də ümumi sosial rifah halını əsaslı şəkildə dəyişib. Bu proqramların əsas yekunlarına biz də nəzər salaq.

Beləliklə, iki proqramın icrası nəticəsində ölkə üzrə ÜDM 3,2 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektoru 2,6 dəfə, sənaye 2,7 dəfə, kənd təsərrüfatı 1,5 dəfə artıb. Ölkənin enerji potensialı gücləndirilib, 10 ildə 17 elektrik stansiyası tikilib. Bu gün ölkə üzrə 6300 meqavatlıq ümumi generasiya gücünün 2300 meqavatı son 10 ildə yaradılıb. Dövlət proqramları sahibkarlığın inkişafına təkan verib. 10 ildə regionlarda 56 mindən çox müəssisə fəaliyyətə başlayıb, onlardan 500-ü sənaye müəssisəsidir.

Ayrı-ayrı bölgələrdə yaradılan iri müəssisələrin bir çoxu nəinki respublikamızda, ümumilikdə Cənubi Qafqazda öz profilləri üzrə ən böyük istehsal sahələridir. Bu baxımdan Qəbələ rayonunda istifadəyə verilən müəssisələri xüsusi qeyd etmək lazımdır. Rayonda böyük heyvandarlıq-südçülük kompleksi, "Aspi Winery" üzüm emalı zavodu, Cənubi Qafqazda ən iri meyvə emalı müəssisəsi olan konserv zavodu, fındıq emalı zavodu, regionda yeganə olan "Belmann" piano fabriki, lift zavodu fəaliyyət göstərir.

Digər bölgələrimizin də iqtisadi potensialı artıb, yeni istehsal sahələri işə salınıb. Sumqayıtda "Gilan" tekstil kompleksi, "Sağlam qida" aqrar sənaye kompleksi, "Azertexnolayn" polad boru zavodu, Hacıqabulda "Gilan" seramik

plitələr istehsalı zavodu, Abşeronda birdəfəlik plastik qablar, polipropilen kisələr istehsalı, süd məhsulları və dondurma istehsalı zavodları, Qazax sement zavodunun yeni istehsal xətti, Kürdəmirdə heyvandarlıq-südçülük kompleksi, Ağcabədidə "Aqat-aqro" heyvandarlıq kompleksi, İsmayıllıda tikiş fabriki, Gədəbəydə yeni qızıl zavodu, "Halal qida" süd emalı zavodu bu qəbildəndir. Gəncə və Daşkəsən ərazisində dəmir filizinin hasilatından polad istehsalına qədər bütün mərhələləri əhatə edən "Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksi" QSC yaradılıb.

Regional proqramlar çərçivəsində ölkə üzrə 900 mini daimi olmaqla 1,2 milyondan çox yeni iş yeri yaradılıb. Yoxsulluq səviyyəsi 2004-cü ildəki 45-46 faizdən 2013-cü ilin yekununda 5 faizə düşüb. Son 10 ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 16 dəfə, orta aylıq əmək haqqı 5,5 dəfə, pensiyalar 9,6 dəfə artıb. Buraya 2004-cü ildən başlayaraq məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması sahəsində görülən işləri, bölgələrdə çadır şəhərciklərinin ləğv edilməsi, bu insanlar üçün yeni, müasir infrastrukturla təmin olunmuş qəsəbələrin, yaşayış massivlərinin yaradılmasını da əlavə etsək, ötən müddətdə dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin miqyasını daha dolğun təsəvvür edə bilərik. Son 10 ildə qaçqın və məcburi köçkünlər üçün 77 müasir qəsəbə salınıb, 37 min ailə - 166 min məcburi köçkün mənzillə təmin edilib.

Regional inkişafın göstəriciləri sadəcə aqrar-sənaye müəssisələri, yeni istehsal və xidmət sahələrini, sosial, infrastruktur və kommunikasiya layihələrini əhatə etmir. Bu inkişafı bölgələrdəki quruculuq-abadlıq işlərində, yeni parklar, mədəniyyət və istirahət ocaqlarında görmək mümkündür. Proqramlar çərçivəsində 2700-dən çox məktəb, 500-dən çox səhiyyə, 700-ə yaxın mədəniyyət, müxtəlif bölgələrdə 41 olimpiya idman kompleksi istifadəyə verilib, 250-dən çox idman və gənclər obyektı tikilib və ya əsaslı təmir olunub. Ölkənin hərtərəfli inkişafı üçün mühüm olan yol infrastrukturu da bu illərdə əsaslı şəkildə yenilənib. Müasir magistrallar, Gəncə, Naxçıvan, Lənkəran, Zaqatala, Qəbələdə qurulan yeni hava limanları Azərbaycanın beynəlxalq

nəqliyyat qovşağında önəmini artırmaqla yanaşı, turizmin inkişafına da əlavə imkanlar açıb [35].

Ölkə bölgələrinin inkişafının yeni keyfiyyət mərhələsinə yüksəlməsində son on ildə regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş dövlət proqramlarının icrasının böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Regionların hərtərəfli inkişafı sahəsində 2004-cü ildən başlanılmış məqsədyönlü siyasətin davamı olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2014-cü il 27 fevral tarixli 118 nömrəli Fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" təsdiq edilmişdir.

"Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, regionların sürətli inkişafı istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi, xüsusi ilə kəndlərin inkişafı ilə bağlı infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılmasından ibarətdir[6].

Dövlət Proqramında müəyyən edilmiş məqsədə nail olmaq üçün regionlarda infrastruktur təminatının, o cümlədən əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatının daha da yaxşılaşdırılması, ixracyönümlü və rəqabətədavamlı məhsul istehsalı istiqamətində sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, əhalinin, xüsusi ilə kənd əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması və yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi kimi mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur.

Dövlət Proqramının Tədbirlər Planı çərçivəsində həyata keçiriləcək tədbirlər 2 səviyyədə müəyyənləşdirilmişdir:

- Ölkə əhəmiyyətli tədbirlər;
- Ölkənin iqtisadi və inzibati rayonları səviyyəsində həyata keçiriləcək tədbirlər.

Ümumilikdə, Dövlət Proqramının Tədbirlər Planında ölkə üzrə 1127 tədbir, o cümlədən ölkə əhəmiyyətli 43, iqtisadi və inzibati rayonlar üzrə 1084 tədbir nəzərdə tutulmuşdur [6].

Dövlət qarşdakı 5 ildə möhkəm siyasi sabilliyin və iqtisadi inkişafın təmin olunmasında mühüm vacib faktor olan makroiqtisadi sabitliyin

qorunmasını başlıca prioritetlərdən biri kimi müəyyən edib. Makroiqtisadi sabitliyi nəzərə alaraq dövlətin büdcə siyasətində iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin modernləşməsi və onun effektivliyinin, uzunmüddətli dayanıqlılığının təmin edilməsi üçün şəraitin yaradılması, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması prioritet olacaqdır. İqtisadi artımın, məşğulluğun, büdcə və valyuta gəlirlərinin əsas mənbəyi kimi qeyri-neft sektoru tarazlı və dayanıqlı iqtisadi artıma nail olunmasında və yüksək gəlirli iqtisadiyyatın formalaşmasında strateji amil rolunu davam etdirəcək. Makroiqtisadi siyasətin digər başlıca istiqamətləri orta illik inflyasiya tempinin və milli valyutanın məzənnəsinin məqbul səviyyədə saxlanması, vergi və gömrük dərəcələrinin optimal həddə müəyyənləşdirilməsi və ÜDM-də qeyri-neft sektoru üzrə büdcə gəlirlərinin xüsusi çəkisinin yüksəldilməsindən ibarətdir.

Yeni Proqramın əsas hədəfi regionlardakı iqtisadi gücü tam səfərbər etməklə istifadə olunmamış iqtisadi resursları, xammal ehtiyatlarını istehsal prosesinə cəlb etməkdən ibarətdir. Bölgələrdəki istifadə olunmamış iqtisadi təbii ehtiyatların hərəkətə gətirilməsi üçün kənd təsərrüfatının, aqrar-sənaye, emal komplekslərinin müasir istehsal prosesinin tələblərinə uyğun yenidən qurulması işləri həyata keçiriləcək. Dövlət aqrar sahəni qeyri-neft sektorunun inkişafında əsas prioritet bölmə hesab edir. Aqrar sektorun inkişafı həm də əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əsas rol oynayır və buna görə də, Dövlət Proqramında kənd təsərrüfatının inkişafında yeni texnologiyaların tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aqrar sahədə fermerlərin birləşməsi və kooperativlərin yaradılması aqrar sektorda gəlirlərin və kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabət qabiliyyətliliyinin daha da artırılmasına və beynəlxalq standartlara uyğunlaşmasına təkan veriləcək. Ənənəvi kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafının stimullaşdırılması tədbirlərinin davam etdirilməsi, rəqabətqabiliyyətli və ixracyönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması, əsas ərzaq məhsulları ilə özünü təmin etmə ilə bağlı tədbirlərin davam etdirilməsi, aqrar bölməyə maliyyə dəstəyinin artırılması, regionlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, tədarükü, saxlanması və satışı məqsədi ilə istixana, soyuducu və taxıl anbarı

komplekslərinin yaradılmasının davam etdirilməsi, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarının formalaşması əsas tədbirlərdəndir. Bundan başqa, qeyri-neft məhsullarının ixracının genişləndirilməsi və regionların inkişafında böyük rolu olan kənd təsərrüfatı və emalı məhsullarının bazarlara çıxış imkanlarının artırılması, milli istehsalçıların xarici bazarlarda mövqelərinin möhkəmləndirilməsi də əsas prioritetlərdəndir[6].

Proqramın birinci ilində (2014-cü il) ölkə iqtisadiyyatında istehsal edilmiş ümumi daxili məhsulun həcmi əvvəlki illə müqayisədə 2,8% artaraq 59,0 milyard manata çatmış, ÜDM-in əhalinin hər nəfərinə düşən həcmi 6264,1 manat (7985,9 ABŞ dolları) təşkil etmişdir. Ümumi daxili məhsul istehsalı qeyri-neft sektorunda 7% artmışdır.

2014-cü il ərzində ölkənin iqtisadi və sosial sahələrinin inkişafı üçün bütün maliyyə mənbələrindən əsas kapitalla 17,6 milyard manat vəsait yönəldilmişdir. Ölkə üzrə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlərin davam etdirilməsi və iqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması nəticəsində 2014-cü il ərzində 9,1 mindən çox yeni müəssisə və 100 mini daimi olmaqla 123 min yeni iş yeri yaradılmışdır.

Ümumilikdə, 2014-cü il ərzində ölkə əhalisinin gəlirləri əvvəlki illə müqayisədə 4,8% artaraq 39,4 milyard manata çatmış, onun hər nəfərinə düşən həcmi isə 3,5% artaraq 4180,5 manat təşkil etmişdir.

Hesabat dövründə dövlət başçısının iştirakı ilə:

- Sumqayıtda kağız və karton istehsalat kombinatının, yağ fabrikinin, mis emalı zavodunun, Gəncədə Detal Alüminium Kompleksinin alüminium yarımfabrikat istehsalı (metaltökmə və fasiləsiz yayma zavodu, təzyiqlə emal və boyama) zavodlarının, Ağdaş meyvə emalı və yem emalı, Lənkəranda və Şəmkirdə çörək istehsalı zavodlarının, Füzulidə tikiş fabrikinin,
- Naxçıvanda "Arpaçay-1" və "Arpaçay-2" Su Elektrik stansiyalarının, Ağdaşda 220 kilovoltluq "Ağdaş" elektrik yarımstansiyasının, Şəmkirdə su elektrik stansiyasının,
- Şəmkirdə Şəmkirçay su anbarının,

- Naxçıvan Şəhər Su Anbarı və Sutəmizləyici Qurğular Kompleksinin, Göygölə içməli suyun verilməsi layihəsinin, Goranboy şəhərinin su təchizatının yenidən qurulması və kanalizasiya sisteminin layihəsinin, Sabirabada içməli suyun verilməsi layihəsinin,
- Naxçıvan Beynəlxalq Hava Limanının və Ağdaşda Ləki dəmiryolu vağzalının, Daşkəsəndə avtovağzal kompleksinin yeni binalarının, Naxçıvan-Şahbuz-Batabat magistral, Gəncə dairəvi, Ağdaşda Ləki-Pirəzə-Xınaxlı, Beyləqanda Birinci Şahsevən-Əhmədli-Dünyamalılar, Füzulidə Əhmədalılar-Mollaməhərrəmli-Arayatlı-Babı kəndlərarası, Qəbələdə Mirzəbəyli-Çuxur Qəbələ-Dizaxlı-Çarxana, Goranboyda Goranboy-Yuxarı Ağcakənd, Sabirabadda Nizami-Əliləmbəyli-Azadkənd-Sarxanbəyli avtomobil yollarının, Saatlıda Hacıqabul-Bəhrəmtəpə avtomobil yolunun Bulaqlı-Bəhrəmtəpə hissəsinin, Şirvan şəhərində Kür çayı üzərində körpünün,
- Ağdamda 632 məcburi köçkün ailəsi üçün salınmış yeni qəsəbənin, Füzulidə işğal zamanı dağıdılmış evlərin və çoxmənzilli binaların, Gəncədə məcburi köçkünlər üçün yeni qəsəbələrin, Sabirabadda "ASAN xidmət" mərkəzinin,
- Beyləqanda, İsmayıllıda, Füzulidə, Gəncədə və Sabirabadda uşaq bağçalarının, Gəncə şəhərində 4 nömrəli tam orta məktəbin yeni korpusunun, Kəngərli Rayon Mərkəzi Xəstəxanasının,
- Göygöl Olimpiya İdman Kompleksinin, Beyləqan və Abşeronda şahmat məktəblərinin, Naxçıvan, Beyləqan və Göygöl Gənclər Mərkəzlərinin, Beyləqanda və Masazır qəsəbəsində inşa olunan stadionun, Daşkəsəndə Gənclərin Təlim və İstirahət Mərkəzinin,
- Qəbələdə "Tufan" Dağ-Xizək Yay-Qış İstirahət Kompleksinin birinci mərhələsinin, "Qafqaz Yengicə Terminal Hotel və SPA" otel kompleksinin, Şamaxıda "Şamaxı Palace Platinum By Rixos" və Naftalanda "Qarabağ SPA and Resort" otel komplekslərinin açılışı olmuşdur[6].

Bundan əlavə, ölkədə sənayeləşmə siyasətinə uyğun olaraq metallurgiya sənayesinin inkişafı və yeni texnologiyaların tətbiqi istiqamətində yaradılmış "Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksi" Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin

fəaliyyətinin səmərəli təşkilinin təmin edilməsi və maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin müvafiq sərəncamı ilə 5 milyon manat vəsait ayrılmışdır.

Regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsində və yerli ehtiyatlardan səmərəli istifadə etməklə sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsinin istiqamətlərindən biri də ölkənin ayrı-ayrı rayonlarında sənaye məhəllələrinin yaradılmasıdır. Sənaye məhəllələri istehsal prosesinin təşkilində infrastruktur xərclərinin azaldılması, kooperasiya əlaqələrinin gücləndirilməsi, kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və sair məsələlərin həlli baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar ölkədə sənaye məhəllələrinin yaradılması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən "Sənaye məhəllələrinin yaradılması və fəaliyyətinin təşkili haqqında" 8 oktyabr 2014-cü il tarixli Fərman imzalanmışdır.

Hesabat ilində aqrar sahənin inkişafı da diqqət mərkəzində saxlanılmış və kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsi məqsədilə ölkə başçısının müvafiq sərəncamları ilə "Aqrolizinq" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının kənd təsərrüfatı texnikasına, o cümlədən taxılıyığan kombaynlara əlavə ehtiyacını təmin etmək və xaricdən damazlıq heyvanların idxalı və heyvandarlıqla məşğul olan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına 50% güzəştli lizinq yolu ilə satılması üçün 46,5 milyon manat məbləğində, habelə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə Süni Mayalama Mərkəzinin müasir tələblərə uyğun yenidən qurulması və bu sahədə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün 1,5 milyon manat maliyyə vəsaiti ayrılmışdır.

Aqrar sahənin daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən investisiya layihələrinin reallaşdırılmasına, güzəştli kreditlərin verilməsinə xüsusi əhəmiyyət verilir və bu istiqamətdə fəaliyyət getdikcə genişlənir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən 2014-cü ildə aqrar sektorun inkişafı ilə bağlı 5366 layihəyə 244 milyon manat dövlətin

güzəştli kreditləri verilmişdir ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə layihələrin sayında 25,1 faiz, məbləğində isə 28,7 faiz artım deməkdir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı istiqamətində qarşıya qoyulmuş vəzifələrin 2014-cü il ərzində uğurla icrası ölkəmizin, o cümlədən regionların inkişafının daha da sürətlənməsini təmin etmiş, qarşıdakı illərdə də bölgələrin hərtərəfli və tarazlı inkişafı üçün əlverişli zəmin yaratmışdır [36].

Qeyd olunan sənədlərlə yanaşı Azərbaycan regionlarının kompleks inkişafını nəzərdə tutan “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” kimi sənədlər də Azərbaycan regionlarında sosial sahələrin inkişafının hüquqi əsasını təşkil etməkdədir.

Beləliklə, son illərdə Azərbaycanda həyata keçirilən regional inkişaf strategiyasının nəzəri və əməli problemlərinin, habelə bu illərdə makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasının sistemli təhlili qəti qənaətə gəlməyə əsas verir ki, yaxın gələcəkdə davamlı sosial-iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün son illərdə Azərbaycanda kifayət qədər güclü maddi, sosial, institusional, hüquqi və təşkilati əsas yaradılmalıdır ki, bu da reallaşdırılması nəzərdə tutulan bütün tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsinə tam zəmanət verir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN REGIONLARINDA SƏNAYE POTENSİALININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Ölkə regionlarında sənaye potensialının texnoloji bazasının modernləşdirilməsi

Azərbaycan Respublikasında uğurla həyata keçirilən sənayeləşmə dövründə ölkə regionlarında sənaye potensialının gücləndirilməsi, onun infrastrukturunun müasirləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğun rəqabətqabiliyyətli məhsulları istehsal etmək gücündə olan sənaye parklarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi zəruriliyi günün tələblərindən irəli gəlir. Bu məsələnin düzgün həllində sənayenin modernləşdirilməsi həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Sənaye müəssisələrinin və təsərrüfat subyektlərinin modernləşdirilməsinin əsas məqsədi istehsalın intensivləşdirilməsi, istehsal güclərinin artırılması, yüksək keyfiyyətli sənaye məhsulu istehsalı, əmək məhsuldarlığının artırılması, material tutumu və məhsulun (iş və xidmətin) maya dəyərinin aşağı salınması, istehsalın təşkili və idarə edilməsində – istehsalın və əməyin təşkilinin təkmilləşdirilməsi və fəaliyyətdə olan müəssisələrin digər texnikiiqtisadi parametrlərinin yaxşılaşdırılmasıdır.

Qeyd edək ki, Azərbaycanda yüksək texnologiyalara əsaslanan müasir sənaye quruculuğunu reallaşdırmaq üçün real zəmin və geniş imkanlar mövcuddur. Respublikanın zəngin əmək, xammal və kadr potensialı, əlverişli biznes mühiti, investisiya qoyuluşunun təşviq edilməsi, dövlətin nümayiş etdirdiyi siyasi iradə, institusional islahatların dəstəklənməsi, möhkəm daxili sabitlik və digər amillər ölkədə müasir sənaye quruculuğunu şərtləndirir [40].

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsinə klaster yanaşmasının tətbiq olunması zəruridir. Ona görə ki, müasir dövr və şərait üçün bu, ən sistemli yanaşma hesab olunur.

Klaster (ingiliscə - cluster - yığışma, toplaşma) bir necə eynicinsli elementlərin birləşməsi ilə müəyyən xassələr qazanmış müstəqil vahid kimi interpretasiya olunur. Regional sənaye strategiyasında klasterlər müəyyən ərazidə region, şirkət və institutlar arasında qarşılıqlı rəhbərlikdə regional rəqabətqabiliyyətliliyi artıran coğrafi təmərküzləşməni təəcəssüm etdirir. Onlar müəyyən əmtəələrin, xammal, enerji, istehsal və infrastruktur xidmətlərinin təchizatçıları özündə birləşdirir. Klasterlər oxşar texnologiyalar, işçi qüvvəsinin ixtisaslaşma səviyyəsi uyğun olan sahələrdə əlavə dəyərin yaranışının bütün

həlqələrində yayılırlar. Dövlət və özəl institutları - universitetlər, standartlaşmalar üzrə agentliklər, elmi mərkəzlər, ixtisasartırma və peşə hazırlığı qurumları, informasiya, tədqiqat və texniki yardım təşkilatlarını əhatə edən klasterlər regional qalxınmanı vüsətləndirirlər.

Regional klasterlər bütün istiqamətlərdə rəqabətqabiliyyətliliyə təsir göstərərək perspektiv məhsuldarlıq artımına zəmin olan innovasiya prosesini sürətləndirir, yeni şirkətlərin və bizneslərin yaranışını stimullaşdırırlar. Klaster çərçivəsindən müxtəlif iqtisadi, texniki və rəqabət informasiyası toplanır ki, buraya giriş də ilk növbədə, klaster üzvlərinə məxsus olur. Bu sistemdə qarşılıqlı fəaliyyətlərdən irəli gələrək, kompaniyalar arasında bir-birini tamamlama kimi çox mühüm iqtisadi effektlər təzahür edir.

Klasterial inkişafın əsas hədəfi innovativ inkişaf sisteminin yaradılmasıdır. Mürəkkəbləşən və kəskinləşən rəqabət şəraitində klaster iştirakçıları yeni texnologiya və bazarlar əldə etmək məqsədilə öz resurslarını birləşdirərək, onları yeni məhsul (və ya texnologiya) yaratmaq istiqamətinə yönəldirlər. Innovativ klasterlərin mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, klasterin bir halqasında yaranmış innovasiya tədricən digər təsərrüfat münasibəti subyektlərinə sirayət edir ki, bu da diffuziya adlanır. Odur ki, innovasiya mənbəyi olan klasterlər milli innovasiya sisteminin əsasına çevrilə bilirlər.

Klaster yanaşmasının əsas tətbiq sahələrindən biri milli innovasiya proqramlarının formalaşması və inkişaf etdirilməsidir. Məsələn, ABŞ Rəqabətqabiliyyətlilik Şurasının Porterin müəllifi olduğu 2001-ci il hesabatında ölkədə regional innovasiya klasterlərinin yaradılması və gücləndirilməsi mühüm milli prioritetlər sırasına daxil edilmişdir. ABŞ innovasiya siyasətinin əsas şüarı “texnologiyalara investisiya Amerikanın gələcəyinə investisiyadır”. Bu zaman əsas diqqət biznesin uzunmüddətli inkişafını təmin edən innovasiyaların aşkarlanması və dəstəklənməsinə yönəldilir. Burada dövlət innovasiya siyasətinin 4 istiqaməti müəyyənləşdirilir:

1) Yeni texnologiya və məhsulların tapılıb tətbiq olunmasına bilavasitə büdcə dəstəyi.

2) Vergi siyasəti və inzibati tənzimləmə vasitəsilə dolayı dəstək.

3) Təhsil sisteminin investisiyalaşdırılması.

4) İnnovasiyaların sürətli inkişafını təmin edən təsərrüfat infrastrukturu elementlərinə dəstək.

ABŞ-da universitetlərin bazasında sənaye texnologiyalarının tətbiqi mərkəzlərinin milli şəbəkəsinin yaradılmasına xüsusi fikir verilir. Bundan əsasən müasir texnologiyalardan istifadə etmək imkanı əldə edən xarda biznes yararlanır.

Dünya praktikasında kiçik innovasiya müəssisələrinin, o cümlədən sahə klasterləri çərçivəsində aşağıdakı stimullaşdırma formaları tətbiq olunur:

- Bilavasitə maliyyələşdirmə (subsidiyalaşdırma). Bu kanala yeni məhsul və texnologiyaların yaradılmasına yönəldilən dövlət xərclərinin 50%-n yönəldilir (Fransa, ABŞ və digər ölkələrdə).
- Faizsiz ssudalar (əsasən İsveçdə tətbiq olunur)
- Elmi-tədqiqat işlərinə məqsədli dotasiyalar (demək olar ki, bütün ölkələrdə).
- Kommersiya riski nəzərə alınmaqla innovasiyaların praktikada tətbiqi fondlarının yaradılması (İngiltərə, Almaniya, Fransa, İsveçrə, Hollandiya).
- Əvəzsiz ssudalar. Bunlar yeniliklərin praktik tətbiqinə çəkilən dövlət xərclərinin 50%-ni təşkil edir (Almaniya).
- Fərdi ixtiraçılar üçün dövlət rüsumlarının azaldılması (Avstriya, Almaniya, ABŞ və s).
- İxtira enerjinin qənaətinə aid olan hallarda rüsumların ödənilməsinin təxirə salınması və ya onlardan tamamilə azad olunması (Avstriya).
- Fərdi ixtiraçıların ərizələri üzrə pulsuz kargüzarlıq, pulsuz patent müvəkiliyi xidmətləri, rüsum ödənişindən azad olunma (Niderland, Almaniya).

Beləliklə, uğurlu klaster təşəbbüsü özəl sektor mənşəli və əsasən özəl sektor tərəfindən idarə olunan təşəbbüs olmaqla geniş diapazonda səhmdarların iştirakını cəlb edir və rəqabət artdıqca əməkdaşlığı artırır.

Reallıq belədir ki, Azərbaycan Respublikasında sənayenin yerləşməsi üzrə bir sıra əyalət şəhərlərində müvafiq ixtisaslaşmalar getmişdir. Bu gün inkişaf etdirilən regional siyasətdə klasterli yanaşma əsasında həmən şəhər və məntəqələrdə

müvafiq ixtisaslaşmalar dərinləşdirilməli və davamlı stimullaşdırılmalıdır. Bunun üçün ilk növbədə regionların təbii sərvətlərinin, iqtisadi potensialının, istehsal infrastrukturunun, büdcə prosesinin, daxili investisiya imkanlığının, əmək ehtiyatlarının, regional və inteqrir bazarın vəziyyətinin müvafiq marketoloji tədqiqatlar və inventarizasiya prosesləri çərçivəsində bir daha müfəssəl qiymətləndirilməsi ehtiyaclıdır.

Regionlarda sənaye klasterlərinin formalaşdırılmasına eyni zamanda zəruri qlobal rəqabətə davamlılıq keyfiyyətində baxılmalı, ondan iqtisadi ixtisaslaşmanın mühüm aləti kimi xarici rəqabətlə bağlı qloballaşma maneələrinin dəf edilməsində səmərəliliklə istifadə olunmalıdır.

Azərbaycanda regional klasterlərin formalaşdırılmasının stimullaşdırılması mahiyyətə uzunmüddətli parametrlərdə əks olunan regional sənaye siyasətinin ilk, başlanğıc mərhələsi kimi özünü təqdim edəcəkdir. Klasterlərin inkişafının stimullaşdırılması isə imitasiya xarakteri daşımamalı, regional rəqabət üstünlükləri və ixtisaslaşmalardan maksimal istifadəni qarşıya əsas məqsəd olaraq çıxarmalıdır.

Aparılan təhlili araşdırmalar göstərir ki, dövlətin regionların perspektiv mərhələdəki yeni sosial-iqtisadi inkişaf proqramının məhz sənaye prioritetli klasterli strategiya üzərində qurulması ümumi iqtisadi qalxınmanın dayanıqlığını və uzunmüddətliliyini daha dolğun sistemdə təmin edəcək və köklü struktur çevrilişləri ilə müşayiət olunacaqdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, ölkədə yeni industrial siyasətin daha səmərəliliklə formalaşması regional iqtisadi islahatların təkmilləşməsi və dərinləşdirilməsi taktikası ilə bağlı olacaqdır. Bu təməl üzərində regionlarda texnoparklar, biznes inkubatorları şəbəkəsinin geniş tətbiqi, azad iqtisadi zonaların təsis, müasir elmtutumlu istehsal sahələrinin, sənaye komplekslərinin yaradılması iqtisadi təhlükəsizliyin növbəti qarantına çevriləcəkdir.

Bu baxımdan sənaye parklarının əhəmiyyətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Sənaye parkı dedikdə, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri infrastruktura və idarəetmə qurumlarına malik olan, müasir texnologiyaların tətbiqi yolu ilə rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalı və xidmət göstərilməsi məqsədləri

üçün istifadə edilən, sahibkarların səmərəli fəaliyyətinə və inkişafına kömək edən ərazi başa düşülür.

Buna görə də, ölkədə sənaye parklarının fəaliyyətinə dair artıq müvafiq qanunvericilik bazası yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 aprel 2013- cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə” sənaye parklarının yaradılması, idarə edilməsi və onlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələləri tənzimləyir. Bu əsasnamədə göstərilir ki, sənaye parkının yaradılmasının məqsədləri aşağıdakılar ola bilər:

- innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı, xidmətlərin göstərilməsi üçün münbit şəraitin yaradılması və bu sahədə sahibkarlığın dəstəklənməsi;
- iqtisadiyyatın, o cümlədən qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi;
- ölkənin yerli və xarici investisiyalar üçün əlverişliliyinin artırılması;
- əmək qabiliyyətli əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunun artırılması.

Ümumiyyətlə, sənaye parkı sahələri çox vaxt mükəmməl rabitə və nəqliyyat infrastrukturuna, elektrik enerjisinə giriş imkanlarına və işçi qüvvələri ehtiyatına malik olan ərazilərdə yerləşir. Sənaye parkları müxtəlif cür - sənaye torpaqları, sənaye şəhərcikləri, ixrac-emal zonaları, biznes parkları, ali texnologiya parkları, sənaye inkişaf zonaları və eko-sənaye parkları kimi - adlandırıla bilsə də, onların iki ümumi fərqləndirici xüsusiyyəti var.

Həmin məqsəd üçün ayrılan torpaq sahəsində bir neçə firma bir-birinə yaxın olmaqla yerləşdirilir, ikincisi, onların ümumi infrastrukturunu, kommunal xidmətləri, yanğınsöndürmə və təhlükəsizlik xidmətləri və ümumi əraziləri olur. Sənaye parkları həmçinin park fəaliyyətlərini idarə edən ümumi idarəetmə strukturuna da malik olur. Sənaye parklarının üstünlüyü həm də ondan ibarətdir ki, onlar investisiya layihələrinin inkişafını, eləcə də kiçik və orta müəssisələrin gəlir əldə etməsi imkanlarını asanlaşdırır.

Sənaye parkında yerləşən biznes müəssisələrindən fərqli olaraq, kənarında yerləşən müəssisələr bəzi çətinliklə üzləşir. O cümlədən, sahibkarlar torpaq əldə etmək üçün müraciət etmək və müvafiq ödənişi həyata keçirmək, torpağı müvafiq istifadə üçün hazır şəkilə gətirmək, kommunal xidmətlərə giriş imkanı əldə etmək üçün əlavə təminat ödəmək, tullantıların emalı sistemlərini tikdirmək, əraziyə münasib giriş strukturunu təmin etmək, yerli hakimiyyət orqanlarından müvafiq icazələrin alınması prosesində bürokratiya halları ilə üzləşmək, sənaye parkında təklif edilən ümumi xidmətlərin bu ərazidə təklif edilməməsi kimi problemləri həll etmək məcburiyyətində qalırlar. Sənaye parklarında isə biznes təşkilatları bu cür çətinliklər yaşamır. İlk növbədə ona görə ki, sənaye parklarında biznesin təşkilində dövlət maraqlı olur. Bundan başqa, sənaye parklarında xidmətlər ortaq olduğundan, əməliyyatların ümumi dəyəri çox vaxt sənaye parklarında daha sərfəli olur və kiçik və orta müəssisələr orta biznes imkanlarından bəhrələnir. Düzgün təşkil edilmiş sənaye parklarında biznes sahələrinə icazə və lisenziya məsələləri, qaydalar və kommunal xidmətlərə giriş imkanları ilə əlaqədar kömək edə bilər. Bundan əlavə, sənaye parklarına iri şirkətləri cəlb etməklə kiçik və orta müəssisələrin inkişafına əlavə dəstək verir, daha böyük iqtisadi rəqabətə davamlılığı təmin edir. Bu isə öz növbəsində biznes mühitinin təkmilləşdirilməsinə gətirib çıxarır.

Ölkəmizdə ilk qurulan sənaye parkı Sumqayıt Texnologiya Parkıdır (STP). STP “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008)” çərçivəsində reallaşdırılmışdır. Bu, ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında elektroenergetika sənayesində həyata keçirilən infrastruktur layihələrindəndir. Bu sahədə dövlətin iqtisadi siyasətini yerinə yetirən “Azenco” ASC, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin müvafiq Fərman və Sərəncamlarını rəhbər tutaraq Sumqayıt şəhəri H. Z. Tağıyev qəsəbəsində müasir Texnoparkın (Sumqayıt Texnologiyalar Parkı) tikintisini həyata keçirdi.

Respublikamızda aparılan intensiv irimiqyaslı tikinti quraşdırma, qabaqcıl Avropa texnologiyalarının gətirilməsi, onlar əsasında yeni zavodların yaradılması

və yeni iş yerlərinin açılması məqsədi ilə Sumqayıt şəhərinin H.Z.Tağıyev qəsəbəsində yerləşən keçmiş İEM-2-nin ərazisində Sumqayıt Texnologiyalar Parkı (STP) inşa edildi.

Müəssisədə müasir texnologiyalar əsasında respublika üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən və eksport potensialına malik elektroenergetika və maşınqayırma sənayesi məhsullarının istehsalı nəzərdə tutulmuşdur. 17 zavoddan ibarət olan bu Texnologiyalar Parkında respublika əhəmiyyətli müxtəlif çeşidli məhsullar, o cümlədən, müxtəlif tip kabellər, transformatorlar, yüksək gərginlikli avadanlıqlar, hidroturbinlər, su nasosları, elektrik mühərrikləri, borular, texniki qazlar (arqon, oksigen, azot və s.) istehsal edilir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafının bariz nümunəsi olan Sumqayıt Texnologiyalar Parkının ümumi sahəsi 250 hektardır və texnoparkda 4500-dən artıq işçi çalışır. Buradakı müəssisələrin ən böyüyü 6500 çeşiddə məhsul istehsal edən kabel zavodudur. Zavodun məhsullarından məişət avadanlıqlarında, kontakt sistemində geniş istifadə olunur.

STP-nin ikinci ən böyük müəssisəsi olan polimer məmulatlar zavodunda su və kanalizasiya polimer boruları, onların fitinqləri istehsal edilir. Gündə 500 ton polimer məhsulları istehsal etmək gücünə malik müəssisədə 50-dən çox istehsal xətti fəaliyyət göstərir.

Texnoparkın sendvic panellər zavodu fasad və arakəsmə divarları, peneplas, profnastil, tor panellər və metal torlar, texniki qazlar zavodu maye və qaz halında oksigen, azot, arqon, maye və quru buz halında karbon istehsalı ilə məşğuldur. Cihazlar zavodu isə Qafqazda ilk elektron cihazları istehsal edən müəssisədir.

STP-nin ağır maşınqayırma zavodunda tikinti-quraşdırma, elektro-energetika, maşınqayırma və digər sahələrdə istifadə olunan metal konstruksiyalar, ağır tonnajlı, körpülü kranlar, hidroturbinlər, külək generatorları, dəqiq mexanika zavodunda qeyri-standart avadanlıq və mürəkkəb konstruksiyalı maşın-mexanizm elementləri və digər məhsullar hazırlanır. Texnoparkda Günəş kollektoru qazanları, həmçinin bir çox sahələrdə tələbat duyulan yüksək keyfiyyətli, standartlara uyğun məhsullar istehsal edən digər zavodlar da fəaliyyət göstərir.

Ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı üçün münbit şərait yaratmaq, bu sahədə sahibkarlığı dəstəkləmək, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafını təmin etmək və əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunu artırmaq məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 dekabr 2011-ci il tarixli 548 sayılı Fərmanı ilə Sumqayıt şəhərində Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı yaradılmasına göstəriş verilib. Fərmanda göstərilir ki, sənaye parkı sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri infrastruktura və idarəetmə qurumlarına malik olan, müasir texnologiyaların tətbiqi yolu ilə rəqabət qabiliyyətli məhsullar istehsalı və xidmətlər göstərilməsi məqsədləri üçün istifadə edilən, sahibkarların səmərəli fəaliyyətinə və inkişafına kömək edən ərazidir. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının ərazisində neft-kimya və digər prioritet sənaye sahələri üzrə rəqabət qabiliyyətli məhsulların (işlərin, xidmətlərin) istehsalı və emalı müəssisələri yaradılır [13].

Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının fəaliyyətinin təşkili, parkda yerləşəcək istehsal sahələrinin qurulması üçün icazə sənədlərinin alınması, layihələrin hazırlanması, razılaşdırılması, infrastruktur təminatı və digər zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin tabeliyində “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti yaradılıb.

Azərbaycanda innovativ sənaye quruculuğunun irimiqyaslı lahiyəsi olaraq Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında investorlar üçün ən münasib işgüzar şərait təklif edilir.

Neft-kimya sənayesi ölkə iqtisadiyyatının inkişafının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu sektor mühəndis-quraşdırma, maşınqayırma, avtomobil, ərzaq və digər sənaye sahələrində texniki həllər və məhsul baxımından istehsal əlaqələrini təmin edir. Neft və qaz ehtiyatları ilə zəngin olan ölkələr daha ucuz xammal ehtiyatlarına malik olurlar və bu üstünlükdən istifadə edərək müvafiq istiqamətli sənaye obyektləri, o cümlədən texnoparklar və sənaye parkları yaradırlar.

Cənubi Qafqazın ilk kimya sənaye parkı SKSP-nin əsas hədəfləri:

- Qafqaz və Orta Şərq regionunda kimya-sənaye mərkəzinə çevrilmək;

- Yerli istehsalın rəqabət qabiliyyətliliyini artırmaq;
- Ölkədə innovativ və yüksək texnoloji istehsalı və bu sahədə sahibkarlığı genişləndirmək;
- Qeyri-neft sektorunun inkişafını stimullaşdırmaq;
- İnvestorlar üçün geniş imkanlar məkanı olmaq;
- Kimya sənayesində innovativ və yüksək texnoloji istehsalın əsas mərkəzinə çevrilmək;
- Regionda kimya sənayesi məhsullarının əsas təchizatçısına çevrilmək;
- “Araşdırma və inkişaf” işinin təşkili, biznes inkubatorların yaradılmasıdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2011-ci il tarixli 1947 sayılı Sərəncamı ilə sahibkarlığın dəstəklənməsi, müasir texnologiyalara əsaslanan sənaye müəssisələrinin təşkili və əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunun artırılması məqsədi ilə Bakı şəhərində Balaxanı Sənaye Parkı yaradılmasına göstəriş verilib.

19 dekabr 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfində Balaxanı Sənaye Parkının təməli qoyulmuşdur. Balaxanı Sənaye Parkının ərazisi 7 hektar təşkil edir. Balaxanı Sənaye Parkının ərazisində məişət tullantılarının emalı (təkrar emalı) və xidmət müəssisələri yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Balaxanı Sənaye Parkının idarə olunması “Təmiz Şəhər” ASC tərəfindən həyata keçirilir [8].

Bu parkın yaradılmasında başlıca hədəf təkrar istehsal sahəsində maraqlı olan potensial sahibkarlar və investorlar üçün əlverişli şərait yaratmaq olacaq. Park ərazisində mexaniki emal və istehsal qurğuları üçün bütün şəraitlər və lazımı dəstək Hökumət tərəfindən təmin ediləcək. Sənaye Parkının Balaxanı poliqonuna və tullantıların yandırılması zavoduna, o cümlədən əsas nəqliyyat qovşağına yaxınlığı xammal və enerji təchizatı və əldə edilmiş xam material və ya istehsal edilmiş məhsulun asanlıqla satış bazarına çıxmasına əlverişli imkan yaratmış olacaq.

Yaşıl biznesin, əsasən də tullantıların təkrar emalı sənayesinə marağı artırmaq məqsədi ilə potensial sahibkar və investorlar üçün Parkın xarici və daxili

infrastrukturunun qurulması planlaşdırılır. Belə ki, xarici infrastruktur kimi yol salınacaq, əraziyə elektrik, qaz, su, kanalizasiya və rabitə xətləri çəkiləcək. Park girişində qeydiyyat məntəqəsi və tərəzilər qurulacaq, ərazidə ofis və əməliyyat binası tikiləcək və bütün lazımi ilkin infrastruktur yaradılacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 26 fevral tarixli 1077 nömrəli Sərəncamı ilə Mingəçevir Sənaye Parkı yaradılmışdır. Mingəçevir Sənaye Parkı sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri infrastrukturu və idarəetmə qurumları olan, müasir texnologiyaların tətbiqi yolu ilə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı və xidmətlər göstərilməsi məqsədləri üçün istifadə edilən, sahibkarların səmərəli fəaliyyətinə və inkişafına kömək edən ərazidir. Mingəçevir Sənaye Parkının idarəedici təşkilatı Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərən "Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı" MMC-dir [38].

Qaradağ Sənaye Parkı "Qaradağ Sənaye Parkının" yaradılması haqqında" Prezident İlham Əliyevin 3 iyul 2015-ci il tarixli 1255 nömrəli Sərəncamı ilə yaradılmışdır. Qaradağ Sənaye Parkının idarəedici təşkilatı Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərən "Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı" Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətidir.

Qaradağ Sənaye Parkının yaradılmasında məqsəd:

- ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin etmək;
- bu sahədə sahibkarlığı dəstəkləmək;
- müasir texnologiyalara əsaslanan rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının təşkil etmək;
- əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunu artırmaqdır.

Qaradağ Sənaye Parkı sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri infrastrukturu və idarəetmə qurumları olan, müasir texnologiyaların tətbiqi ilə rəqabətqabiliyyətli gəmiqayıma və digər sənaye istehsalı sahələrinin təşkili, xidmətlər göstərilməsi üçün istifadə edilən, sahibkarların səmərəli fəaliyyətinə və inkişafına əlverişli şərait yaradan ərazidir.

Bakı şəhərinin Qaradağ rayonu ərazisində Bakı-Astara magistral yolunun 25-ci kilometrində yerləşən Qaradağ Sənaye Parkının ərazisi 72 hektar torpaq sahəsi təşkil edir.

Qaradağ Sənaye Parkının hazırda 1 rezidenti var: “Bakı Gəmiqayırma Zavodu” MMC

Eyni zamanda, “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nda Gəncə şəhərində sənaye parkının yaradılması, infrastrukturunun formalaşdırılması və fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulur. Bununla əlaqədar şəhərdə metallurgiya sənayesi üzrə ixtisaslaşmış sənaye parkının yaradılması planlaşdırılır.

Neftçala Sənaye Məhəlləsi “Neftçala Sənaye Məhəlləsinin yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 2 fevral tarixli 1011 nömrəli Sərəncamı ilə yaradılmışdır. Neftçala Sənaye Məhəlləsinin idarəedici təşkilatı Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərən “Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyətidir.

Neftçala Sənaye Məhəlləsinin ərazisində kiçik və orta sahibkarlığa dəstək məqsədi ilə qeyri-neft sənaye sahələri üzrə məhsul istehsalı və emalı müəssisələrinin, habelə xidmət müəssisələrinin yaradılması nəzərdə tutulur. Neftçala Sənaye Məhəlləsinin ərazisi 10 hektar təşkil edir.

Neftçala Sənaye Məhəlləsində hazırda 2 iştirakçı qeydiyyatdan keçmişdir:

- "KƏHF" Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət (Balıq və heyvan yemi istehsalı) 16 oktyabr 2015-ci ildə qeydiyyatdan keçmişdir.

“Bakı neftqazma avadanlıqları zavodu” QSC (Neftqazma avadanlığı istehsalı və təmiri, avtoqoşqu, inkubator və nasos istehsalı və təmiri) 26 oktyabr 2015-ci ildə qeydiyyatdan keçmişdir [38].

Azərbaycanın digər rayonlarında da sənaye məhəllələrinin yaradılması ilə bağlı araşdırmalar aparılır. Sənaye məhəllələrinin yaradılması ölkə ərazisində klasterləşmənin dəstəklənməsi və inkişafı baxımından əhəmiyyətlidir. Belə ki, ölkənin müxtəlif regionlarında sənaye məhəllələrinin yaradılması, sənaye məhəllələrində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin arasında işgüzar

əlaqələrin qurulması və bu əlaqələrin gələcəkdə istehsal zəncirinin digər komponentlərini də əhatə etməsi klasterləşmə prosesinə təkan verən zəruri şərtlərdəndir.

İqtisadiyyatın davamlı inkişafını və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını, müasir elmi və texnoloji nailiyyətlərə əsaslanan informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahələrinin genişləndirilməsini, elmi tədqiqatlar aparılmasını və yeni informasiya texnologiyalarının işlənilməsi üzrə müasir komplekslər yaradılmasını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 5 noyabr 2012-ci il tarixli 736 sayılı Fərmanı ilə Sumqayıt şəhərində Yüksək Texnologiyalar Parkı (YT Park) yaradılmasına göstəriş verilib. YT Parkı informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, telekommunikasiya və kosmos, enerji səmərəliliyi sahələrində tədqiqatlar aparılması, yeni və yüksək texnologiyaların hazırlanması üçün zəruri infrastrukturunu, maddi-texniki bazası və idarəetmə qurumları olan ərazidir.

Fərmanda Azərbaycan Respublikasının Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinə tapşırıqla ki, YT Parkın fəaliyyətinin təşkili üçün ayrılmış ərazidə zəruri infrastrukturun yaradılması, xidmətlər göstərilməsinin və parkın fəaliyyətinin səmərəli həyata keçirilməsi üçün zəruri tədbirləri həyata keçirsin. Habelə, YT Parkın fəaliyyət istiqamətləri üzrə elmi tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə yerli və xarici elmi tədqiqat və ali təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, elmi-texniki və innovasiya sahələrində əməkdaşlığın təşkili və genişləndirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ilə birlikdə tədbirlər görülməsini təmin etsin. YT Parkın fəaliyyətinin təşkili və idarə olunması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin tabeliyində “Yüksək Texnologiyalar Parkı – “YT Park” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti yaradılması nəzərdə tutulur.

Yüksək Texnologiyalar Parkı Azərbaycanın yüksək texnoloji iqtisadi inkişafının təməli layihəsidir. YT parkının missiyası qabaqcıl avadanlıqlar, iqtisadi güzəştlər və

biznes xidmətlərindən ibarət olan biznes üçün səmərəli mühiti təmin edərək Azərbaycanda və regionda yüksək texnologiyalara əsaslanan iqtisadiyyata töhfə verməkdir.

Beləliklə, tarixən zəngin ənənələrə malik olması, yerli şərait və potensial nəzərə alınmaqla ölkə regionlarında müasir texnologiyalara əsaslanan iri sənaye müəssisələrinin yaradılması bölgələrin ümumi sosial-iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, regionlarda məşğulluq səviyyəsini daha da artırır. Son məhsuladək texnoloji zəncirin qurulması Azərbaycan sənayesinin əsas inkişaf istiqamətlərindəndir. Bu, ölkədə mövcud olan zəngin təbii resurslardan səmərəli istifadəyə, bütün istehsal tsiklinin ölkə ərazisində formalaşmasına şərait yaradacaqdır.

3.2. Regionlarda sənaye potensialından səmərəli istifadə

Məlumdur ki, Azərbaycan zəngin təbii sərvətlərə malik bir ölkədir. Respublikada təbii sərvətlərin qismən mənimsənilməsi əsasında müxtəlif istehsal sahələrinin inkişafı təmin edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu təbii sərvətlərin böyük bir hissəsi sənaye əhəmiyyətlidir. Lakin, Sovet İttifaqı dövründə respublikamızın bu imkanlarından səmərəli şəkildə istifadə olunmamışdır. Keçmiş ittifaqın ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərində müxtəlif səpkidə həyata keçirilən iqtisadi strategiyaya uyğun olaraq Azərbaycanda istehsalın səmərəli təşkili tələbləri çox vaxt nəzərə alınmamış, elə bu səbəblərdən də onun əksər sahələrində mümkün daha yüksək inkişaf səviyyəsinə nail olunmamışdır. Respublika iqtisadiyyatında bütün dövrlərdə müşahidə edilən uyğunsuzluq özünü onda ifadə edirdi ki, bir sıra yerli təbii sərvətlərin istifadə olunmasında istehsal çox sahələrdə xammalın əsasən ilkin emalı, aralıq məhsullar istehsalı ilə məhdudlaşır. Respublikanın

problemlərindən biri onun ərazisi daxilində müxtəlif xammal ehtiyatlarından səmərəsiz istifadə edilməsi üzündən istehsalın başlıca olaraq ilkin emal səviyyəsi ilə məhdudlaşdırılması nəticəsində məhsuldar qüvvələrin, xüsusən sənayenin səmərəsiz yerləşdirilməsidir. Yaranmış iqtisadi struktur sənaye sahələrinin kompleksliyinin aşağı səviyyəsi, xammalın istehsalı, aralıq və son emalı üzrə sahələrarası, sahədaxili əlaqələrin zəif olması ilə səciyyələnirdi.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra da ölkədə yuxarıda qeyd olunmuş problemlər davam edirdi. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin iqtisadi əsaslarının möhkəmləndirilməsi, islahatların müasir mərhələsində iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi üçün mövcud təbii-iqtisadi ehtiyatların aktiv təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması intensivləşdirilməli, iqtisadiyyatın komplekslik səviyyəsi yüksəldilməli, istehsal olunan xammal və aralıq məhsullarının emal dərinliyinin yüksəldilməsi hesabına daxili və dünya bazarında tələbat duyulan son məhsul istehsalı artırılmalı, ixrac qabiliyyətli istehsal sahələri inkişaf etdirilməli və yeniləri yaradılmalı, idxalı əvəz edən məhsul istehsalı artırılmalıdır.

Azərbaycan bu gün öz sənaye potensialını inkişaf etdirir və sənayeləşmə siyasəti uğurla həyata keçirilir. Xatırladaq ki, 2003-cü ildən indiyədək sənayenin regional strukturunun təkmilləşdirilməsi əsas prioritetlərdən olmuş, Azərbaycan təbii qaz və elektrik enerjisi idxalçısından ixracatçıya, Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında etibarlı tərəfdaşa çevrilmişdir. Ənənəvi istehsal sahələrinin fəaliyyəti genişləndirilmiş, yeni istehsal sahələri yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 dekabr 2014-cü il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” da sənayenin inkişafı ilə bağlı qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunmasına yönəlmişdir. Adıçəkilən Dövlət Proqramında sənayenin modernləşdirilməsi və strukturunun təkmilləşdirilməsi, qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının artırılması, enerjidən səmərəli istifadə edən, yüksək əlavə dəyər yaradan rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının genişləndirilməsi, elmtutumlu və innovativ istehsalın genişləndirilməsi, yeni

istehsal sahələri üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması kimi mühüm məqsədlər irəli sürülmüşdür. Bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün proqramda sənayenin rəqabət qabiliyyətinin artırılması və potensialının gücləndirilməsi, mövcud istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi və yeni sahələrin yaradılması, sənayenin regional strukturunun təkmilləşdirilməsi, sənayenin infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması, sənaye zonalarının və klasterlərinin təşkili və s. olmaqla 24 istiqamət müəyyənləşdirilmişdir [7].

Hazırda dövlətin əsas məqsədi Azərbaycanı güclü sənaye ölkəsinə çevirmək üçün bütün imkanlardan istifadə etməkdir. Artıq sənayenin şaxələndirilməsi və modernləşdirilməsi istiqamətində müəyyən işlər görülmüşdür. Mövcud təbii və iqtisadi resurslar istehsal dövriyyəsinə cəlb edilir, yeni istehsal sahələri və sənaye parkları yaradılır, innovasiyaların tətbiqi sürətləndirilir.

Bu gün Azərbaycanda sənayenin inkişafı üçün bütün zəruri şərtlər mövcuddur. Əlverişli biznes investisiya mühiti, ixtisaslı kadr potensialı, institusional potensial, yenilənmiş enerji və nəqliyyat infrastrukturunu, xammal resurslarının mövcudluğu, beynəlxalq bazarlara çıxış və geniş maliyyə imkanları bu şərtlərin əsasını təşkil edir. Dünya təcrübəsindən də görüldüyü kimi, sənayenin inkişafı üçün başlıca şərt makroiqtisadi sabitliyin qorunması və əlverişli biznes investisiya mühitinin yaradılmasıdır. Müşahidələr göstərir ki, sənayenin inkişafı daxili bazarın həcmindən asılı olmayaraq idxaləvəzləyici yanaşmadan ixracçı istehsal modelinə keçidi tələb edir. Bunun bir səbəbi kiçik iqtisadiyyatlarda daxili bazara hesablanmış istehsal həcmının maya dəyəri xərclərinin azaldılmasına imkan verməməsi, digər səbəbi isə daxili tələbatda uzun müddət yüksək artım tempinin təmin edilməsinin mümkün olmamasından ibarətdir. Ölkənin daxili tələbat və yüksək artım potensialına malik ixrac imkanları növbəti illərdə sənaye istehsalının strukturunun təkmilləşdirilməsində xüsusi rol oynayacaqdır. Sənayenin diversifikasiyası bir sıra ənənəvi istehsal sahələri ilə yanaşı, ənənəvi olmayan, yeni istehsal sahələrinin qurulmasını tələb edir.

Azərbaycanın dinamik və davamlı inkişafı ölkədə sabit və əsaslı iqtisadiyyatın formalaşmasına, neft-qaz sektoru ilə yanaşı, qeyri-neft sənayesinin də inkişafına ciddi zəmin yaratmışdır. Bu istiqamətdə görülmüş işlər respublikada turizm, səhiyyə, tikinti, bank-maliyyə, kənd təsərrüfatı, yüngül və qida sənayesi sahələrinin tərəqqisinə müsbət təsir göstərmişdir. Zəngin neft və qaz ehtiyatlarından səmərəli istifadə edərək əldə olunan gəlirin ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilməsi iqtisadi strategiyanın başlıca istiqamətidir. Təsadüfi deyil ki, ölkə Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının 4.2-ci bəndində qeyri-neft sənayesinin ənənəvi istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi xüsusi vurğulanmışdır [3].

Qeyri-neft sənayesinin tərkibində kimya sənayesi yüksək rəqabətqabiliyyətli potensiala malikdir. Ölkə iqtisadiyyatı üçün böyük əhəmiyyətə malik olan kimya sənayesinin yenidən qurulması, məhsul istehsalının və keyfiyyətinin, onların emal dərinliyinin artırılması qarşıda duran vacib məsələlərdəndir.

Azərbaycanda neft-kimya və kimya sənayesinin yeni inkişaf mərhələsi neft və qaz amili ilə yanaşı, son kimya məhsullarına tələbatın artmasına, dünyada müasir texnologiyaların mövcudluğuna, respublikada əmək ehtiyatlarının olmasına və digər əlavə amillərə əsaslanır. Kimya və neft-kimya əsasən Abşeron rayonunda yerləşdirilmişdir. Bu sahənin payına rayonun sənaye məhsulunun xeyli hissəsi düşür. Zəngin neft-qaz yataqlarının istismarı, hasil edilən xammalın emalı və bu istehsala xidmət edən başqa əlaqəli sənaye sahələrinin inkişafı rayonda güclü sənaye istehsal kompleksinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Kimya və neft-kimya sənayesi əsas etibarilə Sumqayıtda yerləşdirilmişdir. Kimya sənayesi rayonun sənaye quruluşundakı xüsusi çəkisi göstəricisinə görə Aran iqtisadi rayonu respublikada Abşeron iqtisadi rayonundan sonra ikinci yeri tutur. Yerli elektrik enerjisinin istehsalına əsaslanmaqla bərabər, rayonun kimya sənayesi az xammal və yüksək əmək tutumluluğu ilə fərqlənir. Kimya və neft-kimya müəssisələri respublikaya çoxlu gəlir gətirmək üçün böyük ehtiyatlara malikdir. Kimya və neft kimya sənayesinin inkişafı köhnəlmiş texnoloji avadanlığı yeniləşdirməklə

istehsal gücünün bərpasını və artırılmasını nəzərdə tutur. Yeni, az enerji və material tutumlu tullantısız texnologiyanın tətbiq edilməsi məhsulların maya dəyərini aşağı salacaq və rəqabət qabiliyyətliliyini artıracaqdır.

Maşınqayırma kompleksi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan energetika, elektrotexnika, radioelektronika, cihazqayırma, dəzgahqayırma, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı və s. maşınqayırma sahələrini əhatə edir. Son illərə qədər Azərbaycanda maşınqayırmanın neft maşınqayırması sahəsi üzrə ixtisaslaşmışdır. Azərbaycanın neft maşınqayırmasına aid müəssisələri «Başneftkimmaş Birliyi», Bakı Dərin Dəniz Özülləri Zavodu, Səttərxan adına Maşınqayırma zavodu, Keşlə maşınqayırma Zavodu, Binəqədi gil və poladtökmə Zavodlarıdır.

Son illər Azərbaycanda neft maşınqayırmasından başqa elektrotexnika, cihazqayırma, radioelektronika kimi daha yeni sahələri inkişaf edib.

Elektronika sahəsi yüksək ixtisaslı kadrlar və xammal tələb edir. Azərbaycandakı ən iri elektrotexnika müəssisələri bunlardır: Bakıda-kondisionerlər, soyuducular, akkumulyator, lampa, transformatorlar hazırlayan zavodlar, Şamaxıdakı «Star» televizor, Mingəçevirdə kabel zavodu; Salyanda su qızdırıcıları (kalonka) zavodu.

Radioelektronika zavodlarına Bakıda E.H.M zavodu, Bakı radio, «Nord», «Azon» və s. zavodları aiddir.

Nəqliyyat maşınqayırmasına avtomobil və gəmiqayırma zavodları aiddir. Bakıdakı Gəmiqayırma Zavodunda kiçik yedək gəmiləri düzəldilir.

Bakıdakı Avtomobil Zavodunda yük və sərnişin maşınları buraxılır. Gəncədəki Avtomobil Zavodunda «Oka» avtomobilləri və «Belorus» traktorları istehsal olunur. Şamaxıdakı Avtomobil Zavodunda isə «Azsamand» və «Aziz» minik avtomobilləri yığılır.

Azərbaycan maşınqayırmasının son nailiyyəti kimi 2010-ci ildə Naxçıvan Avtomobil Zavodunun istismara verilməsini göstərmək olar. Bu zavodda «Lifan» markalı minik avtomobilləri istehsal olunur.

Mingəçevir və Zəyəmdə isə kənd təsərrüfatı maşınları hazırlanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, maşınqayırma sənayesinin inkişafının sürətləndirilməsi, istehsal olunan məhsulların xarici bazarlara çıxarılmasının və rəqabətə davamlılığının təmin edilməsi çox vacibdir. Maşınqayırma sənayesinin prioritet inkişaf istiqamətlərinin təmin edilməsi üçün bir çox kompleks tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- maşınqayırma müəssisələrində yeni texnoloji bazaya keçilməsi;
- maşınqayırma müəssisələrində müasir sertifikatlaşdırma və standartlaşdırma qaydalarının tətbiq edilməsi;
- müəssisələrdə marketinq xidmətinin inkişaf etdirilməsi;
- istehsalın diversifikasiyasının təşkilinin genişləndirilməsi;
- maşınqayırma müəssisələrinin özəlləşdirilməsinin başa çatdırılması;
- daxili bazarın xarici inhisarın ekspansiyasından qorunması və maşınqayırma məhsullarının ixracının dəstəklənməsi;
- xarici texnologiyaların transferində yerli istehsalçıların maraqlarının təmin edilməsi;
- təcrübi-konstruktor işləmələrinin birbaşa maliyyələşdirilməsi və onlardan istifadə hüququnun istehsalçıya verilməsi;
- müasir texnoloji durumun tələbləri səviyyəsində elmi, mühəndis-texniki və ixtisaslı fəhlə kadrları hazırlığının həyata keçirilməsi;
- elmi-texniki potensialdan istifadə əmsalının yüksəldilməsi.

Maşınqayırma sənayesinin prioritet inkişafının sürətləndirilməsi üçün müəssisələrin mövcud texniki potensialının yeniləşdirilməsi, mütərəqqi texnologiyaların tətbiq edilməsi, beynəlxalq standartlara keçilməsi, bu sahədə elmi-texniki potensialdan istifadənin səmərəliliyinin artırılması vacibdir. Maşınqayırmanın yeni texnologiya əsasında inkişafının təmin edilməsi bütövlükdə ölkədə sənayenin inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Metallurgiya sənayesini inkişaf etdirmək üçün respublikada zəngin xammal ehtiyatı mövcuddur. Dəmir filizi, alunit, mis, qurğuşum, sink, qızıl, polimetal filizləri ilə zəngindir. Respublikanın dəmir filizi və alunit ehtiyatı Gəncə

şəhərində, sinkin 99 faizi, qurğuşunun 90 faizi, mis ehtiyatlarının hamısı Şəki rayonunda yerləşir. Şəki və Naxçıvan rayonları polimetal filizlərilə zəngindir.

Zəngin ehtiyatlara malik qara və əlvan metallurjiyanın inkişaf etdirilməsi Azərbaycan üçün xüsusi prioritet sahələrdəndir. Ölkədə metallurjiya sənayesinin üstün inkişafının təmin edilməsi məqsədilə bəzi tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

- qara metallurjiyanın müasir standartlara və bazar tələblərinə uyğun son məhsullarının istehsalının təşkili məqsədilə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- respublikada alüminiumdan, digər əlvan metallardan və onların qırıntılarından istifadə edərək son məhsul istehsalının genişləndirilməsi;
- respublikada qiymətli metalların (qızıl, gümüş, platin və s.) istehsalı və istifadəsinin təkmilləşdirilməsi;
- yeni yataqların öyrənilməsi, tədqiqi, kəşfiyyatı və işlənməsi.

Azərbaycanda polad istehsalı kompleksinin yaradılması yeni sənaye müəssisələrinin, o cümlədən gəmiqayırma zavodunun istifadəyə verilməsi metallurjiya və maşınqayırma sənayesinin qarşılıqlı inkişafına əsaslı təkan verəcəkdir.

Qara metallurjiyanın uzunmüddətli xammal təminatına nail olmağın strateji yolu Daşkəsən dəmir-filiz yatağının (ehtiyat 230 milyon ton təşkil edir) müasir texnologiya əsasında istismarının təşkil edilməsindən ibarətdir. Bununla bağlı qara metallurjiyanın əsas müəssisələrindən olan "Daşkəsən Filizsaflaşdırma" ASC-nin işinin yenidən qurulması və tərkibində 68 faiz dəmir olan konsentrat istehsalının bərpa edilməsi, bu dəmir konsentratından domna prosesinə ehtiyac olmadan ildə bir milyon ton istehsal gücünə malik müasir poladəritmə kompleksinin (dənəvərləşdirmə, ardıcıl reduksiya, əritmə proseslərini özündə birləşdirir) tikinti layihəsi metallurjiyanın inkişafının mühüm strateji istiqaməti hesab edilir. Bu kompleks tam işə düşdükdən sonra ilk dəfə olaraq ölkədə dəmir filizindən yüksək keyfiyyətli davamlı polad istehsalı mümkünləşəcək, eyni

zamanda, ölkədə inşaat armaturları və müxtəlif metal konstruksiyalar istehsal edən müəssisələrin xammala tələbatı tam ödəniləcəkdir.

Əlvan metallurgiya sahəsi üzrə vaxtilə Azərbaycan mühüm istehsal potensialına malik olmuşdur. Hazırda ölkədə əlvan metallurgiya sənayesinin ən böyük müəssisəsi "Azərbaycan Alüminiumu" Səhmdar Cəmiyyətidir və özündə "Gəncə gil-torpaq", "Sumqayıt Alüminium" və "Daşkəsən Alunit" istehsal müəssisələrini birləşdirir. Gəncə şəhərində istehsal gücü 100 min ton olan müasir alüminium istehsalı zavodunun işə salınması əlvan metallurgiyanın prioritet inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərəcək. Bu müəssisə əsaslı şəkildə fəaliyyətə başladıqdan sonra respublikada alüminiumun illik istehsal həcmi 2,5 dəfədən çox artacaq, bu isə "Gəncə gil-torpaq" müəssisəsinin tam gücü ilə işləməsinə şərait yaradacaq. Respublikada istehsal olunan alüminiumdan, habelə digər əlvan metalların qırıntı və tullantılarından son məhsul buraxan onlarca özəl müəssisələr fəaliyyət göstərir, onlar tərəfindən müxtəlif çeşidli alüminium profillər, konstruksiyalar, korroziyadan elektrokimyəvi mühafizə üçün alüminium protektorlar və s. məhsullar istehsal edilir. Əlvan metallurgiyanın inkişafı bu sektordakı özəl müəssisələrin inkişafına təkan verəcəkdir.

Alüminium sənayesinin davamlı inkişafını təmin etmək üçün həlli tələb olunan əsas məsələ xammal bazasının yaradılmasıdır. Hazırda əsas xammal kimi işlədilən boksit filizinin Hindistandan və Qvineyadan idxalı xərclər baxımından əlverişli deyildir. Daşkəsən rayonunda böyük ehtiyatlara malik olan alunitdən alüminium istehsalında xammal kimi istifadə edilməsi üzrə ekoloji fəsadları təcrid edən müasir texnologiyanın işlənilib tətbiq edilməsi alüminium sənayesi üçün xammal bazasının yaradılmasına əsaslı təsir göstərəcəkdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının qədim və ənənəvi sahəsi olan yüngül sənaye geniş potensiala malikdir. Yüngül sənayenin əsas sahələri: toxuculuq, tikiş, gön-dəri, xəz və ayaqqabı sənayesi sayılır. Ölkənin yüngül sənaye müəssisələri əsasən pambıq, yun, barama, və göndəri xammalı məhsullarının emalına əsaslanır. Respublikada mövcud olan zəngin xammaldan hazır məhsul istehsal üçün lazımı

şəraitin yaradılması və yeni texnologiyanın tətbiqi ilə onların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi çox vacib məsələlərdən biridir.

Respublikada pambığın ilkin emalından tutmuş, onun son məhsula qədər çatdırılmasını nəzərdə tutan kompleks müəssisələr mövcuddur. Respublikada 4 böyük toxuculuq müəssisəsi mövcuddur. Bundan başqa, ölkədə barama, yun, gön-dəri və həmçinin kimyəvi liflərə əsaslanan toxuculuq müəssisələri var. Yüngül sənaye məhsullarının istehsalı üzrə ixtisaslaşmış müəssisələr əsasən Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Şəki, Yevlax, Xankəndi şəhərlərində, eləcə də Ordubad inzibati rayonunda fəaliyyət göstərmişdir.

Yüngül sənayenin inkişafının daha da sürətləndirilməsi və məhsuldarlığın artırılması məqsədilə məhsuldar toxum növlərinin artırılması, suvarma sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, emal sənayesinin iqtisadi və texnoloji cəhətdən yaxşılaşdırılması, məhsulun tədarükü, saxlama, qablaşdırma, daşıma, marketinq, aqroservis sistemlərinin, baytarlıq, damazlıq xidməti şəbəkəsinin yeni təsərrüfatçılıq şəraitinə uyğun qurulması məqsədəuyğun olardı. Yüngül sənaye müəssisələrinin maşın və avadanlıqlarının 80-90%-nin istismar müddətini başa vurduğunu nəzərə alaraq, respublikanın maşınqayırma sənayesinin potensialından geniş istifadə edilməsi və yüngül sənaye müəssisələrinin maşın və avadanlıqlarının istehsalının təşkil edilməsi məqsədəuyğundur. Bəzi texnoloji cəhətdən çox da mürəkkəb olmayan avadanlıqların istehsalı da daxil olmaqla, onlara lazım olan hissələrin istehsalının dəzgahqayırma sənayesində təşkilinin təmin edilməsi zəruridir. Eyni zamanda bu dəzgahqayırma sənayesi üçün də geniş perspektivlər açmaqla yanaşı onun təkmilləşdirilməsinə, daha mürəkkəb avadanlıqların istehsalına nail olunması və yeni iş yerlərinin açılması üçün şərait yaradacaqdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında toxuculuq sənayesinin əhəmiyyətli rolu olduğundan və dünya bazarının tələblərinə uyğun olaraq yüksək keyfiyyətli və ekoloji cəhətdən təhlükəsiz məhsul istehsalına imkan verən yeni texnologiyalar və nou-hauların cəlb edilməsi və yerli məhsulların rəqabətə davamlılığının artırılması məqsədilə bu sahədə təcrübəyə malik olan xarici tərəfdaşların iştirakının dəstəklənməsi daha da artırılmalıdır. Yüngül

sənayedə önəmli rola malik olmuş sənaye müəssisələrinə güzəştli şərtlərlə kredit verilməsi dəstəklənməlidir. Eyni zamanda yüngül sənayenin inkişafının təmin edilməsi məqsədilə daxili və xarici bazar üçün məhsul istehsalının həcminin artırılması, həmçinin əsaslı vəsaitlərin ilk növbədə fəaliyyətdə olan müəssisələrin yenidənqurulması, genişləndirilməsi və texniki cəhətdən silahlandırılmasına yönəldilməsi, yerli yüngül sənaye komplekslərinin (o cümlədən, əyiricilik, toxuculuq, trikotaj, gön-dəri məhsullarının emalı, mebel istehsalı) inkişafı təmin edilməli, xarici investisiyaların, ekspertlərin, texnologiya və nou-hauların cəlb edilməsi üçün tədbirlər həyata keçirilməli, dünyabazarının tələblərinə uyğun olaraq yeni məhsul istehsalının mənimsənilməsi təmin edilməli, digər ixtisaslaşmış xarici istehsalçılarla əməkdaşlıq və kooperasiya əlaqələri qurulmalı, müasir idarəetmə metodlarının tətbiqi təşkil edilməli, sənayenin sahə və ərazi strukturlarının təkmilləşdirilməsi, təbii ehtiyatların istehsalə cəlb edilməsi və xammalın kompleks emalının təşkil edilməsi həyata keçirilməli, ətraf mühitin qorunması və ekoloji vəziyyətin köklü şəkildə yaxşılaşdırılmasını təmin edən tədbirlərin həyata keçirilməsi mexanizmi yaradılmalıdır [41].

Yeyinti sənayesi Azərbaycanda istehsal edilən məhsulların miqdarına və bu sahədə məşğul olan əhəlinin sayına görə sənaye sahələri arasında birinci yeri tutur. Bu sahə respublika təsərrüfatının ixtisaslaşmış sahələrindən biridir. Ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənayesini inkişaf etdirmək imkanları yüksəkdir və bu amil yeyinti sahəsinin inkişafı baxımından önəmli rol oynayır.

Konserv sənayesi müəssisələrində meyvə-tərəvəz, o cümlədən meyvə və balıq məhsulları emal edilir. Xammal bazalarına yaxın olan meyvə-tərəvəz konservi müəssisələri Xaçmaz iqtisadi rayonunda çoxdur. Bu sahə üzrə Quba-Xaçmazda konserv kombinatı, Quba, Qusar və Xudat şəhərlərində konserv zavodu fəaliyyət göstərir. Naxçıvanı iqtisadi rayonunda Ordubad, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda Şəki, Qəbələ, Balakən, Qax, Nic, Aran iqtisadi rayonunda Ucar, Göyçay, Sabirabad, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda Lənkəran və Masallı əsas konserv sənayesi mərkəzləridir.

Xəzər dənizinin və Kür çayının balıq ehtiyatlarından istifadə edilməsi əsasında Aran iqtisadi rayonunda Banka balıq kombinatı, Mingəçevir, Hacıqabul və Xıllı balıq zavodları işləyir. Bunlardan başqa, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda yerləşən Lənkəran balıq zavodu, Nərimanabad bahlı kombinatı, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda olan Xudat balıq kombinatı, Abşeron iqtisadi rayonuna aid olan Hövsandakı balıq kombinatı, H.Z.Tağıyev qəsəbəsindəki zavod əsas balıq emalı müəssisələridir. Respublikanın su anbarlarında, şirin sulu göllərində, həmçinin digər sularlarında balıq yetişdirmə zavodları vardır. Onların çoxu Kürün mənsəbində yerləşən Neftçala rayonunun ərazisindədir.

Yeyinti sənayesinin mühüm sahələrinə aid olan ətin emalı Bakı, Gəncə, Şəki, Mingəçevir, Naxçıvan, Ağdam, İmişli, Lənkəran və Xırdalanda yerləşən ət kombinatlarında aparılır. Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Mingəçevir, Lənkəran, Xırdalan, Şamaxı, Bərdə, Zərdab, Salyan və Siyəzəndə süd emalı müəssisələri yerləşir. Bakı, Gəncə, Naxçıvan, Kürdəmir, Ağdaş, Yevlax, Şabran və Giləzidə respublika əhəmiyyətli unüytmə kombinatları fəaliyyət göstərir.

Sənayenin bu sahələri və çörəkbişirmə ölkənin daxili tələbatının ödənilməsinə xidmət edir. Hazırda çörəkbişirmə üzrə şəhərlərlə yanaşı kənd və qəsəbələrdə də kiçik müəssisələr (mini dəyirmanlar və çörəkbişirmə sexləri) yaradılır, onların şəbəkəsi getdikcə genişləndirilir.

Respublikada mövcud olan müalicə əhəmiyyətli mineral suların qablaşdırılması vacibdir. Bu məqsədlə istifadəyə yararlı olan mineral sulara İstisu, Sirab, Badamlı, Vayxır, Darıdağ aiddir. Artıq bu istiqamətdə bir neçə müəssisə fəaliyyət göstərir. Şahbuzda və Naxçıvanda "Badamlı", Naxçıvanda "Sirab" kimi sudoldurma müəssisəsi vardır.

Azərbaycanda yeyinti sənayesinin yuxarıda göstərilən istehsal obyektləri ilə yanaşı çayın ilkin emalı üzrə Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda fabriklər, Bakı və Lənkəran şəhərlərində çay çəkilib-bükülməsi fabrikləri yerləşir.

Tütünün ilkin emalı sahəsində Şəki, Zaqatala, Qəbələ, Balakən, Yevlax, Şərur və Masallı tütün-fermentasiya zavodları, Bakıda isə tütün kombinatı işləyir. Bunlarla bərabər, Zaqatalada fındıq təmizləmə zavodu, xına qablaşdırılması

müəssisəsi, Abşeronun Maştağa qəsəbəsində zeytun emalı zavodu, Bilgəhdə zəfəran emalı zavodu vardır.

Şərabçılıq ölkənin ən geniş yayılmış sahələrindən biridir. Üzümün ilkin emalı zavodları onun becərildiyi rayonlarda yerləşir. Son məhsul olan şərab və konyak zavodları Bakıda (1 və 2 saylı), Gəncədə, Göyçayda, Şəmkirdə, Göygöldə, Şamaxıda və Naxçıvanda fəaliyyət göstərir [34].

Yeyinti məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi üçün ilk növbədə bioloji komponentlərlə zəngin yerli xammaldan istifadə etməklə məhsulların mənimsənilməsi; məhsulun bioloji dəyərliliyinin və dad keyfiyyətinin təmin edilməsi; məhsulun qablaşdırılması üçün tara və avadanlıqlarla təminatın gücləndirilməsi, məhsulların steriləşdirilməsi metodlarının tətbiqi; xammalın emala daxil olmasından başlayaraq hazır məhsulun qablaşdırılmasına qədər bütün proseslərin mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması; məhsulun saxlanması, nəqli və emalı zamanı itkilərin azaldılması, xammalın kompleks istifadəsi, təkrar xammal resurslarının emalı və əlavə yeyinti məhsullarının alınması; istehsal edilən məhsulların keyfiyyətinin beynəlxalq standartların tələblərinə uyğunlaşdırılması; yeyinti sənayesi müəssisələrinin modernləşdirilməsi və yenidən qurulması üçün investisiya qoyuluşlarının həcmünün artırılması vacib amillərdəndir.

Beləliklə, gördüyümüz kimi respublikamızda sənayenin inkişafı üçün geniş imkanlar mövcuddur. Mövcud potensialdan səmərəli istifadənin əsas şərtlərindən biri sənayenin regionlar üzrə səmərəli yerləşdirilməsidir. Bugün də respublikanın regionları arasında istehsalın inkişaf səviyyəsinə görə fərqlər qalmaqdadır. Məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsi Azərbaycanın geniş imkanları müqabilində həyata keçirilə bilən gerçək vəzifədir. Ölkənin bütün regionlarında müxtəlif istehsal sahələrinin yüksək səviyyədə inkişafının təbii-iqtisadi zəmini genişdir. Azərbaycanın böyük sərvət imkanları, onun başqa əlverişli şərait və üstünlükləri, ölkə iqtisadiyyatını yüksək səviyyədə, mənafə və məqsədlərə uyğun olaraq hərtərəfli inkişaf etdirməyə zəmin yaradır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycanda regionların sənaye potensialının gücləndirilməsi istiqamətlərinin kompleks tədqiqi əsasında magistr dissertasiya işində bir sıra nəticə və təkliflər irəli sürülür. Mövzu ilə əlaqədar elmi-nəzəri və elmi-praktiki materiallara əsaslanan araşdırmadan aşağıdakı nəticələrə gəlmişik:

- Aparılan tədqiqatdan məlum olur ki, respublikamızda regionların güclü potensial imkanlara (sənaye əhəmiyyətli təbii sərvətlərə, ucuz işçi qüvvəsinə) malik olmasına baxmayaraq, bu imkanlardan demək olar ki, səmərəli şəkildə istifadə edilmir. Başqa sözlə desək, ölkə miqyasında sənaye müəssisələrinin ərazi üzrə yerləşdirmə səviyyəsi bu potensial imkanların mövcudluğuna uyğun gəlmir. Belə ki, 2014-cü ildə ölkədə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin böyük hissəsi bir regionda cəmlənmişdir. Yəni, ölkədə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin 57,6 faizi Abşeron iqtisadi rayonunda (Bakı şəhəri daxil olmaqla) yerləşir. Bunun nəticəsi olaraq istehsal olunan sənaye məhsulunun 89,5 faizi bu rayonun payına düşür.

- Regionlarda mövcud olan sənaye müəssisələrinin bəziləri bir sıra texniki tələblərə cavab verə bilmir. Bu səbəbdən onların istehsal etdiyi məhsullar digər ölkələrin eynitipli məhsulları ilə həm daxili, həm də xarici bazarlarda rəqabətə davam gətirmir. Buna görə də, həmin müəssisələrin texniki və texnoloji cəhətdən modernizasiyaya ehtiyacı vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə regionlarında infrastruktur sistemləri də zəif inkişaf etmişdir. Bütün bu qeyd olunanlar, regionlarda sənayenin inkişafına mane olan amillərdir.

- Dövlət regionların sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaq üçün müxtəlif istiqamətdə tədbirlər görür. Belə ki, regionların sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətləri müxtəlif dövlət proqramlarında, ilk növbədə 2004-2008, 2009-2013, 2014-2018-ci illəri əhatə edən regional inkişaf proqramlarında, “2008-2015-ci illər üzrə ərzaq təhlükəsizliyi proqramı”nda, “2008-2015-ci illərdə yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişafa dair proqram”da, “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nda, həmçinin “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf konsepsiyasında öz əksini tapıb. Ölkədə həyata keçirilmiş iqtisadi siyasətin və islahatların davamlılığını təmin etmək üçün iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin dərin təhlili və yeni iqtisadi inkişaf strategiyasının hazırlanması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2016-cı il 16 mart tarixində “ milli iqtisadiyyat və

iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında sərəncam imzalayıb.

Mövzu ilə əlaqədar gəldiyimiz nəticələrlə yanaşı ölkə regionlarında sənaye potensialının gücləndirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə tövsiyyə xarakterli təkliflər də irəli sürülmüşdür:

1. Dissertasiya işi çərçivəsində aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, ölkədə regional inkişafın tarazlaşdırılması sənayenin regional yerləşdirilməsi probleminin həllindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. İndiki mərhələdə, hesab olunur ki, sənaye inkişafının regional tarazlaşdırılması istiqamətləri kimi – regionların mövcud ehtiyatlarından səmərəli istifadə, istehsal güclərinin optimal yüklənməsi, işçi qüvvəsinin maksimum məşğulluğu, ətraf mühitin mühafizəsi istiqamətlərinin seçilməsi məqsədəuyğundur. Sənayenin sahə strukturunun təbii potensiala müvafiqliyinin təmin olunması istiqamətləri kimi – istehsal olunan məhsulların tərkibinin son məhsul hesabına tədricən yaxşılaşdırılması; dünya bazarına likvidli və rəqabətə davamlı son sənaye məhsulu çıxarılması; idxalı əvəz edən məhsul istehsalının artırılması və onun çeşidinin genişləndirilməsi; bərpa olunan istehsal ehtiyatlarından istifadənin intensivliyinin artırılması istiqamətləri seçilə bilər. Ayrı-ayrı iqtisadi rayonları inkişaf etdirmək üçün güzəştlər sistemi (güzəştlilik kreditlər, vergi güzəştləri) tətbiq edilə bilər;

2. Regional siyasətin əsası olmaqla regional inkişaf strategiyasının təkmilləşdirilməsi Azərbaycanın hazırkı inkişaf mərhələsində olduqca əhəmiyyətlidir. Həmçinin regionların inkişafı üzrə proqramların yüksək səviyyədə icrası üçün tələb olunan hüquqi baza yaradılmalıdır. Buraya – ixracın stimullaşdırılması, haqsız rəqabətdən qorunma, bələdiyyə və icra strukturlarının səlahiyyətlərinin bölüşdürülməsinin təkmilləşdirilməsi, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıqla məşğul olan iş adamlarının statusu və hüquqları, kredit ittifaqlarının yaradılması, əmlak hüququnun rəsmiləşdirilməsi, ssudaya təminatın verilməsi, investisiya qoyuluşunun təşkili və digər istiqamətlər üzrə müvafiq hüquqi aktların qəbul edilməsi və mövcud olanların təkmilləşdirilməsi aid edilə bilər;

3. Dövlətin iqtisadi siyasəti, o cümlədən, sənaye üzrə həyata keçirdiyi struktur siyasəti istehsalın texniki cəhətdən modernləşdirilməsinə, regionlararası təsərrüfat əlaqələrinin təkmilləşdirilməsinə, regionlar arasında disproporsiyaların aradan qaldırılmasına və yeni sənaye komplekslərinin və sənaye klasterlərinin yaradılmasının stimullaşdırılmasına yönəldilməlidir;

4. Regionlarda sənayenin inkişafı üçün əlverişli investisiya mühitinin yaradılması vacibdir. Bu da aşağıdakıları zəruri edir:

- regionlarda investisiya mühitinin əlverişliliyini artıran etibarlı və stabil hüquqi-normativ bazanın yaradılması, sahibkarlar və yerli dövlət orqanları arasında sıx təşkilati-işgüzar əlaqələrin yaradılması;

- ərazinin infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, tikinti bazasının, kommunikasiya şəbəkəsinin (nəqliyyat, rabitə, informatika) inkişaf etdirilməsi.

5. Ölkənin bütün regionlarında sənaye sahələrinin üstün inkişafına nail olmaq üçün görülməli olan ən təxirəsalınmaz və mühüm işlərdən biri də bazar və istehsal infrastrukturunu sahələrinin inkişafıdır. Nəqliyyat və kommunikasiya sistemlərinin inkişafı, su, qaz və enerjinin daimi əsaslarla verilməsi kimi məsələlər müəssisənin yerləşdirilməsi və istehsal prosesinin təşkilinin başlıca şərtlərindəndir. Odur ki, dövlətin regionların inkişafına yönəltdiyi maliyyə vəsaitlərinin böyük bir hissəsi kapital tutumlu infrastruktur obyektlərinin tikilib istifadəyə verilməsinə sərf edilməlidir. Xüsusilə də regionlarda innovasiya fəaliyyətinin effektivliyini təmin edən infrastrukturun formalaşmasına ehtiyac vardır;

6. Müasir şəraitdə regionlarda sənayenin inkişafına təkan verən təkan verən əsas şərtlərdən biri ölkənin əlverişli regionlarında Azad İqtisadi Zonaların yaradılmasıdır. Azərbaycanda azad və birgə zonaların yaradılması baxımından əlverişli bölgələri müəyyənləşdirmək məqsədilə aparılan təhlilin nəticələri göstərir ki, ən perspektivli bölgələr Abşeron, Naxçıvan MR, Gəncə-Qazax, Lənkəran, Quba-Xaçmaz və Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonlarıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət proqramı”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 15 sentyabr tarixli, 3043 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

2. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 25 avqust tarixli, 3004 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
3. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
4. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”
5. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”
6. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”
7. “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 26 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
8. “Bakı şəhərində Balaxanı Sənaye Parkının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 28 dekabr 2011-ci il
9. “Mingəçevir Sənaye Parkının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 26 fevral 2015-ci il
10. “Neftçala Sənaye Məhəlləsinin yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 2 fevral 2015-ci il
11. “Qaradağ Sənaye Parkının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 3 iyul 2015-ci il
12. “Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 24 aprel 2013-cü il
13. “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 21 dekabr 2011-ci il
14. “Yüksək Texnologiyalar Parkının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 5 noyabr 2012-ci il

15. Azərbaycanca Sənaye sahələrinin modernləşdirilməsi problemləri və perspektivləri, Şəfa Əliyev
16. Bayramov Ü.Ə. Sənaye potensialının effektiv istifadəsi səviyyəsinin qiymətləndirilməsi. J. "Elm və həyat", №1,2, 2004. 25-26 s.
17. Bağırov N. "Məqsədli proqramlar-regional inkişafın başlıca forması kimi". AMEA-nın Xəbərləri, Humanitar və ictimai elmlər seriyası (İqtisadiyyat), Bakı, 2005
18. Əliyev R. Regional inkişaf və diversifikasiya // AMEA-nın xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası. Bakı: Elm, 2010
19. Əliyeva H.S., Murtuzayeva M.M. Problemlı regionlar. Regionların inkişaf səviyyələrinin tədqiqi, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun elmi əsərləri, 2010
20. Hüseynov T. Sənayenin iqtisadiyyatı. Bakı: Şərq-Qərb, 2000
21. Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi. Dərs vəsaiti. Bakı, "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı, 2011
22. Nuriyev Ə.X. Regional siyasət və idarəetmə. Bakı: Elm, 2004
23. Nuriyev Ə.X. Regional idarəetmənin əsasları. Bakı, Elm, 2007
24. Nuriyev Ə.X. Sənayenin böyük şəhərlərdə təmərküzləşməsi səbəbləri və regional inkişaf siyasəti // AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası, 2000
25. Sultanova R.P. Azərbaycan Regionlarında sənayenin sahə və ərazi quruluşunun təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri // Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin "Xəbərləri", 2006
26. Sultanova R.P. və başqaları. Azərbaycan regionlarında iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı. Kollektiv monoqrafiya. Bakı: Elm, 2009, 295 s.
27. Regional inkişaf proqramları: nəzəri və praktik məsələlər. // Monoqrafiya. Bakı, 2010, 223 səh.
28. Осипов Д.Г. Создание мощного промышленного потенциала /Д.Г. Осипов// Социально-экон. развитие промышленных отраслей региона: материалы III Всерос. науч.-практ. конф. – Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 2006. – С.98-101. - 0,18 п.л.

- 29.Осипов Д.Г. Особенности промышленного потенциала воспроизводственного комплекса региона /Д.Г. Осипов// Сб. науч. ст. докторантов, аспирантов и соискателей. Вып.2. – Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 2008. - С.80-83 - 0,15 п.л.
- 30.Проблемы социально-экономического развития региона// Журнал «Вестник, Башкирский государственный университет», Россия, 2011(3), ст.111-115
- 31.Региональные управления: проблемы, перспективы. Федерация, Scientific Journal about Problems of Politics, Economy, sociology & Law, Moskva, 2009 (3), ст.4-6
- 32.Ресурсный потенциал региона (теоретические и методологические аспекты исследования) / под ред. К.М. Миско. М.:Наука, 1991. 94 с.
- 33.<http://az.wikipedia.org>
- 34.<http://azerbaijans.com>
- 35.<http://www.azerbaycanli.org>
- 36.www.economy.gov.az
- 37.<http://president.az>
- 38.<http://senaye.gov.az>
- 39.www.stat.gov.az
- 40.<http://vergijurnali.az>
- 41.www.minenergy.gov.az

РЕЗЮМЕ

Магистерская диссертация на тему “Направления усиления промышленного потенциала в регионах” состоит из введения, трех глав, заключения, рекомендации и библиографический список.

Введение часть диссертации посвящена актуальности темы, объекта и субъекта, целей и обязанностей исследований, информационная база, научные инновации и практическая значимость исследования.

В первой части магистерской диссертации были исследованы теоретико-методологические основы развития промышленного потенциала в регионах. В этом разделе были указаны и исследованы сущность и содержание промышленного потенциала региона, мировой опыт изучения развития промышленного потенциала региона.

Вторая часть магистерской диссертации называется “ Экономическо оценка развития проомышленного потенциала в регионах”. В этом разделе нынешнее состояние отрасли всех внутренних экономических районов были проанализированы и нынешние проблемы в отрасли экономических районах страны были исследованы. Также в этом разделе говорили о региональной политике и управлении в Азербайджана.

Последняя часть называется “Направления развития промишленного потенциала в регионах Азербайджана”. В этом разделе были указаны и исследованы модернизация технологической инфраструктуры промышленного потенциала регионов страны и эффективное использование промышленного потенциала региона.

SUMMARY

Master`s thesis executed in the subject of “The improvement directions of industrial potential of the regions” consists of introduction, three parts, conclusion and suggestions and the list of references.

The introduction describes relevance of topic, the subject and the object of research, its purpose and objectives, information base of research, its scientific novelty and practical importance.

In the first part of master dissertation the theoretical and methodological basis of the development of the industrial potential of the region has been researched. In this section was stated and researched the essence and content of the industrial potential of the region, was indicated the experience the world of the study of the development of the industrial potential of the region.

The second part of master dissertation is called “Economic assesment of the development of the industrial potential of the region”. In this section the present condition of the industry in all domestic economic districts was analyzed. Also in this section, has been noted about regional policy and management.

The last part is called “Development trends of the industrial potential of Azerbaijan's regions”. In this section the main directions of the modernization of the technological infrastructure of the industrial potential of the country's regions were researched, the main directions of effective use of the industrial potential of the regions were indicated.

Abdullayeva Günay Mirxas qızının “Regionların sənaye potensialının gücləndirilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasının

R E F E R A T I

Mövzunun aktuallığı. Hazırki dövrdə Azərbaycanın güclü iqtisadi potensialının yaranmasında regionlar çox əhəmiyyətli rol oynayır. Bu baxımdan regionların inkişafı, bölgələrdə hərtərəfli sənaye potensialının yaradılması və onun gücləndirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi diqqət mərkəzindədir. Bu gün Azərbaycanda sənayenin inkişafı üçün bütün zəruri şərtlər mövcuddur. Əlverişli biznes investisiya mühiti, ixtisaslı kadr potensialı, institusional potensial, yenilənmiş enerji və nəqliyyat infrastrukturunu, xammal resurslarının mövcudluğu, beynəlxalq bazarlara çıxış və geniş maliyyə imkanları bu şərtlərin əsasını təşkil edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, respublikanın regionları sənaye əhəmiyyətli təbii sərvətlərlə zəngindir. Bu sərvətlərin qismən mənimsənilməsi əsasında müxtəlif istehsal sahələri inkişaf etmişdir.

Azərbaycanın hələ sovetlər birliyi dövründən güclü sənaye-aqrar respublikası kimi formalaşması, vaxtilə ölkəmizdə güclü sənaye müəssisələrinin yaradılması və bu sahədə zəngin ənənənin əsasının qoyulması ilə bağlıdır. Ötən əsrin 70-80-ci illərində sənayenin inkişaf səviyyəsinə görə respublikanın bütün bölgələrinin proporsional inkişafı yönündə ardıcıl addımlar atılmış, istehsalla bilavasitə bağlı elmi-tədqiqat sahələrinin inkişafında kompleks tədbirlər görülmüşdür. Dövlət müstəqilliyimizin bərpasının ilk illərində baş verən proseslər iqtisadiyyatın bütün sahələri kimi, ölkəmizdə sənayenin də tənəzzülünə səbəb olmuş, vaxtilə yaradılmış potensial məhv olmuşdu. Sabitliyin bərqərar olunması, normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması, əlverişli biznes mühitinin yaradılması, iqtisadi islahatlar həm də Azərbaycana xarici kapitalın axınıni sürətləndirdi. Bunun da nəticəsində sənayedəki tənəzzül tədricən aradan qalxmağa başladı.

Göründüyü kimi, Azərbaycan sənayesi yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Lakin bu mərhələ də öz növbəsində müasir çağırışlar və yeni təşəbbüslər nəzərə alınmaqla, sənayenin daha da modernləşdirilməsini və qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsini, mövcud təbii və iqtisadi resursların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsini, ənənəvi sənaye sahələri ilə yanaşı, yeni prioritet istehsal sahələrinin yaradılmasını, regionlarda sənaye potensialının

gücləndirilməsini, sənayenin innovasiyalar əsasında inkişafını təmin edəcək imkanların formalaşdırılmasını zəruri edir. Azərbaycan Respublikası regionlarının mövcud potensialından daha səmərəli istifadə etməklə yerlərdə sənaye sahələrinin və kənd təsərrüfatının inkişafını sürətləndirmək, bu işdə sahibkarlara dəstək olmaq, əhalinin yaşayış səviyyəsini yaxşılaşdırmaqla yoxsulluq probleminin həllinə nail olmaq və ölkəni iqtisadi cəhətdən hərtərəfli inkişaf etdirmək bu gün də dövlətimizin qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycan Respublikasının regionlarıdır. Tədqiqatın predmeti isə regionların sənaye potensialının gücləndirilməsi məsələləri, bu istiqamətdə hökumətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət və həmin iqtisadi siyasətin reallaşdırılması ilə əlaqədar həyata keçirilən tədbirlərdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi sənaye istehsalının ölkə ərazi və regionları üzrə yerləşdirilməsinin kompleks və hərtərəfli təhlili əsasında onun təkmilləşdirilməsinə və regionlarda sənaye istehsalının səmərəliliyinin artırılmasına dair nəzəri və praktiki cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr verməkdən ibarətdir. Göstərilən məqsədə müvafiq olaraq tədqiqatın vəzifələri respublika sənayesinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, yerli təbii iqtisadi potensialdan istifadə səviyyəsinin dəyərləndirilməsi problemlərinin tədqiqi, dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və bunun əsasında ölkə sənayesinin sahə-ərazi strukturunun təkmilləşdirilməsi yollarının, istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsasını Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin əsərləri, problemlə bağlı mövcud ideya və nəzəriyyələr təşkil edir. Tədqiqatda informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, qanunlar, Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin statistik və hesabat məlumatları, elmi-praktik konfransların materialları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Regionun sənaye-istehsal potensialının mahiyyəti və məzmunu araşdırılmışdır;
- Respublikanın hər bir iqtisadi rayonunun sənaye potensialı araşdırılmış və ondan səmərəli istifadə yolları göstərilmişdir;
- Azərbaycanda regional inkişafın idarə olunması, regional siyasətin təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır;
- Regional inkişafın idarə olunması sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsi geniş təhlil olunmuşdur;
- Regionlarda sənaye istehsalının perspektiv inkişaf istiqamətləri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işi Azərbaycanda regional inkişaf sahəsində istifadə edilmək üçün nəzərdə tutulmuş yeni və səmərəli metodik materialları özündə əks etdirir. Dissertasiya işində aparılmış təhlil və verilmiş tövsiyələrdən müasir şəraitdə bu mövzu istiqamətində növbəti araşdırmaların aparılmasında istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, həmçinin istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işində 12 cədvəldən istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində regionların sənaye potensialının mahiyyəti və məzmunu müəyyənləşdirilmiş, regional sənaye potensialının inkişafının öyrənilməsinin dünya təcrübəsi araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində hər bir regionun sənaye potensialının mövcud vəziyyəti təhlil edilmiş və qiymətləndirilmişdir. Bu fəsildə həmçinin, Azərbaycanda regional siyasət və idarəetmənin əsas istiqamətləri öyrənilmişdir.

Dissertasiya işinin sonuncu fəslində isə ölkə regionlarında sənaye potensialının texnoloji bazasının modernləşdirilməsi və regionlarda sənaye potensialından səmərəli istifadə məsələləri araşdırılmaqla Azərbaycan regionlarında sənaye potensialının inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertant: Abdullayeva Günay Mirxas q.

Elmi rəhbər: i.e.d., prof. R.P. Sultanova